

IOAN BIRIȘ

NADĂȘ
ȚARA ZĂRANDULUI - JUDEȚUL ARAD

(Monografie)

Carte apărută cu sprijinul Centrului Cultural Județean Arad

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BIRIȘ, IOAN

Nadăș: Țara Zărandului - județul Arad / Ioan Biriș. - Arad:

Gutenberg Univers, 2017

ISBN 978-606-675-118-6

908(498 Nadăș)

Editura Gutenberg Univers Arad –

Editură recunoscută de C.N.C.S.I.S.

Tipărit la tipografia Gutenberg

310158 - Arad, Calea Victoriei Nr. 41

Tel.: 0257 254 330, Fax: 0257 254 339

E-mail: dtp@gutenbergarad.ro

www.gutenbergarad.ro

IOAN BIRIȘ

**NADĂȘ
ȚARA ZĂRANDULUI -
JUDEȚUL ARAD**

(Monografie)

Arad, 2017

CUPRINS

Cuvânt înainte	7
Capitolul I. CADRUL NATURAL. SATUL NADĂȘ DE LA POALELE DEBELAGOREI	10
1.1. Așezare geografică.....	14
1.2. Flora și vegetația	26
1.3. Fauna	29
Capitolul II. REPERE ISTORICE	32
2.1. Perioada veche.....	40
2.2. Perioada medie.....	45
2.3. Perioada modernă.....	57
2.4. Perioada contemporană	65
Capitolul III. ECONOMIA	85
3.1. Mineritul	85
3.2. Industria lemnului	88
3.3. Agricultură.....	111
3.4. Creșterea animalelor.....	127
3.5. Albinăritul.....	130
Capitolul IV. POPULAȚIA.....	133
4.1. Evoluție statistică.....	133
4.2. Structura populației după sex, etnie și religie	137
Capitolul V. BISERICA	140
5.1. Începuturi.....	141
5.2. Ortodoxie și uniție la Nadăș	146
Capitolul VI. ȘCOALA	155
6.1. Secolul al XVIII-lea.....	156
6.2. Secolul al XIX-lea.....	157
6.3. Secolul XX și începutul secolului al XXI-lea.....	162
Capitolul VII. SĂNĂTATEA.....	170
7.1. Starea tradițională de sănătate.....	170
7.2. Asistența sanitară	172

Capitolul VIII. CULTURĂ ȘI CIVILIZAȚIE TRADIȚIONALĂ ...	175
8.1. Locuința și gospodăria	176
8.2. Portul popular	186
8.3. Tradiții și obiceiuri.....	191
8.4. Jocuri și sport.....	204
8.5. Lexic local	207
8.6. Dicționar de nume.....	233
Capitolul IX. PERSONALITĂȚI ALE NADĂȘULUI	240
Ioan Biriș	241
Iovu Biriș	244
Iovu Adrian Biriș	245
Iovu Butaci	247
Teodor Crișan	248
Nicandru Cuțaru	248
Caius Claudius Cuțaru	249
Ioan Horga	251
Ioan Horga	252
Petru Horga	253
Pascu Hurezan	254
Teodor Hurezan	255
Nicolae Lădar	256
Iovan Prundan	257
Alin Văsonan	257
Capitolul X. ANEXE SUBIECTIVE.....	259
10.1. De la mit... la jaf! Sau „restitutio in integrum” la Nadăș	259
10.2. Arhaicul în mijloc de secol XX la Nadăș. Istorie trăită.....	268
Bibliografie	303

Cuvânt înainte

O monografie este întotdeauna o lucrare dificilă. De obicei, pentru realizarea monografiilor de localități ar fi nevoie de echipe complexe de specialiști: istorici, economiști, sociologi, demografi, medici, ingineri, etnologi și folcloriști etc. În România avem, din fericire, o „școală monografică”, o tradiție! E vorba de Școala Monografică a lui Dimitrie Gusti, cunoscută și în străinătate drept „Școala Monografică de la București”, respectiv școala de sociologie monografică. În perioada interbelică, această școală a reușit să facă cercetări extinse în câteva zone din Muntenia și Moldova, publicând și câteva monografii.

Cu gândul la astfel de monografii este realizată și lucrarea de față, adoptând terminologia și organizarea conținutului după acelea ale Școlii Gustiene, respectiv „cadrele” naturale (cosmice), istorice, economice, demografice etc. Această lucrare probabil nu ar fi apărut (în realizarea de față) dacă autorul nu ar fi primit în acest sens imbolduri și rugăminți repetate din partea unui localnic al Nadășului, unul împătimit și dăruit ca nimeni altul idealului de a nu lăsa necunoscută istoria și tradițiile acestor locuri și ale oamenilor ei: e vorba de Nicolae Lădar (Nica Lădariului)!

Tehnician silvic, Nicolae Lădar a străbătut „la pas” toate hotarele și pădurile Nadășului, având din tinerețe ideea – transformată curând în pasiune devoratoare – de a aduna date, informații și mărturii, de la legende până la urme materiale, de la povestiri

până la obiceiuri și datini vechi, descântece ori leacuri tradiționale din partea locului etc. S-a adunat, astfel, ceea ce am numit „Arhiva Nicolae Lădar”. Din păcate, Nicolae Lădar a plecat prea devreme dintre noi, prea devreme ca să apucăm să discutăm serios despre proiectul monografiei. Prins cu multe alte angajamente, nu am apucat să văd ce material adunase Nicolae Lădar. Fără să-i fi promis ferm că mă voi angaja în proiectul monografiei, am simțit că am rămas „dator” acestui om... Am luat legătura cu fiul Ionel Lădar, care mi-a răspuns imediat și m-a asigurat că a păstrat „arhiva”, respectiv manuscrisul, punându-mi-le la dispoziție. Într-adevăr, Nicolae Lădar a muncit ani de zile pentru idealul amintit. Munca sa m-a ajutat foarte mult, mai ales cu numeroasele schițe pe care le-a realizat și pe care le reproduc în legătură cu exploatarea forestieră și uneltele agricole tradiționale. Îi aduc și pe această cale mulțumiri lui Nicolae Lădar și familiei lui, cu bucuria că roadele muncii sale ajung să fie cunoscute prin monografia de față.

O încercare monografică asupra Nadășului este făcută și de către tânărul profesor de istorie de la Școala Gimnazială din Tauț, Dorin Văsonan, ca lucrare de „grad didactic” unde, firește, accentul cade pe obiectivul prezentării unor elemente de „istorie locală” în cadrul orelor de istorie din programa gimnaziului. Domnia sa mi-a oferit lucrarea pe suport electronic și fac trimitere la aceasta ori de câte ori am recurs la unele date (mai ales demografice, unde autorul a făcut o prelucrare amănunțită) sau la unele imagini sugestive. Îi mulțumesc și în rândurile de față.

Cum spuneam, realizarea unei monografii este dificilă, necesitând multiple informații din varii domenii. Documentarea mi-a fost însă mult ușurată prin ajutorul unor prieteni și colegi arădeni care mi-au oferit lucrări, studii, informații și sugestii binevenite. Le mulțumesc și pe această cale profesorilor și prietenilor Ioan Tuleu, Corneliu Pădurean, Florea Lucaci, Doru Sinaci și Horia Truță.

Mulțumesc, de asemenea, lui Lucian Cornea pentru imaginile și pozele „de epocă” oferite cu multă generozitate.

Am fost bucuros să constat că din partea Centrului Cultural Județean Arad există un interes deosebit pentru publicarea de monografii ale localităților arădene, directorul Centrului, dr. Doru Sinaci, depunând în anii din urmă multă energie și pasiune în acest scop. Îi mulțumesc pentru solitudinea sa, pentru încurajarea și pentru întregul suport ce a permis ca lucrarea de față să vadă lumina tiparului.

La realizarea proiectului monografic al Nadășului s-au solidarizat și primarii comunei Tauț, județul Arad, domnii Gheorghe Pleș și Florin Lela, precum și consilierii comunali, cărora le aduc mulțumiri și pe această cale. Când au auzit de intenția mea, mulți săteni m-au căutat și m-au încurajat în acest demers. Tuturor, mulțumiri din suflet!

Autorul

Capitolul I

CADRUL NATURAL. SATUL NADĂȘ DE LA POALELE DEBELAGOREI

E greu de spus de unde avem toponimul *Nadăș*. Până în prezent mulți cercetători l-au pus în legătură cu termenul unguresc *Nádas*, ceea ce înseamnă „stufăriș” (în limba maghiară avem cuvântul *nád*, care se traduce în românește prin „stuf”, „trestie”, și cuvântul *nádas*, echivalat prin „stufăriș” sau „trestiiș”). Există și termenul *Nadesch* în dialectul săsesc din Transilvania, de unde denumirea de Nadeș (din județul Mureș) sau Nadeșul săsesc.

Însă lucrurile nu sunt chiar atât de simple. Cei care cunosc localitatea Nadăș din județul Arad, Țara Zărandului, se pot întreba imediat: dar unde este stuful, trestia pe aceste meleaguri? Răspuns clar, nu este nici stuf, nici trestie pe aceste locuri! Nu în cantități care să justifice denumirea. Dovadă și faptul că între cele mai vechi case din Nadăș nu găsim nici una acoperită cu stuf. Ar fi un motiv imediat să căutăm și alte indicii. Înaintea ungarilor, în părțile acestea au ajuns și populații slave. În slavă avem termenii *nad*, *nad(a)*, *nad(o)* cu sensuri de *deasupra*, *peste*, *la*, *de...* În românește cuvântul „nadă” are sensurile de hrană folosită la pescuit sau la vânat (de unde și titlul povestirilor lui Mihail Sadoveanu, *Nada Florilor*); iar figurativ, sens de ispită, tentație, cursă; dar avem și înțelesul de înnăditură. Iar în franceză găsim termenul *nadir* cu

sens astronomic, fiind vorba despre punctul de pe bolta cerească – opus zenitului – și care se situează la intersecția verticalei locului la care ne referim cu emisfera cerească inferioară. Dar în acest fel se pare că ne îndepărtăm de ceea ce dorim să aflăm.

Revenind la unele corespondențe ce se pot face cu termeni din slavă, putem aminti și cuvântul *nadejnâi*, care are înțeles de nădejde, speranță, dar și de ceva „sigur”, ceva solid. Firește, gândul ne-ar putea conduce atunci către acele vremi când – din cauza migratorilor – băștinașii căutau cu speranță și cu nădejde locuri mai *sigure*, ceea ce relieful muntos și împădurit din jurul Debelagorei ar fi oferit din plin. În acest caz toponimul *Nadăș* (*Nadeș*) ar putea fi un derivat din termenul slav *nadejnâi*? Lingvistic n-ar fi exclus, dar după cum vom vedea în paginile următoare dedicate „reperelor istorice”, pe aceste locuri (deși numite uneori în mod greșit „slavonice”) n-a trăit niciodată o populație slavă! La fel cum nu s-a așezat nici una maghiară! Deci, într-un fel similar cu legătura făcută către vocabularul maghiar, nu avem suport istoric nici pentru legătura cu vocabularul slav.

Correspondențele de vocabular sunt cele mai simple legături ce se pot face în asemenea cazuri. Dar ele nu sunt întotdeauna și soluția. Pentru a rămâne în zona Aradului, amintim câteva exemple care ne dovedesc capcanele acestei metodologii a corespondențelor. Astfel, numele localității Galșa (atestată ca villa *Golosa* în anii 1202-1203, apoi *Galsa*, începând cu 1331 și după aceea) este interpretat în lucrări maghiare ca toponim slav-maghiar (pe filiera termenilor *holaš*, *holeš*...), ce trimite la înțelesul de „nud”. În realitate, toponimul „Galșa” reproduce antroponimul *Galșa*: „de fapt numele localității este identic cu antroponimul omofon, inexistent în limbile slave, derivat românesc cu sufixul -ș- ... față de *Gal*, *Galul* (*l*), *Galea*”. Asta se întâmplă și în cazuri precum *Babșa*, *Balșa* etc. Așadar, „ținând seama de marele număr de toponime

româneşti de acest fel, se poate afirma, fără risc, că *Galşa*, din documentele citate, redă forma românească¹.

Şi în cazul localităţii învecinate, *Mâsca*, judeţul Arad, s-au produs greşeli de interpretare: în loc de *â*, administraţia maghiară scria la un moment dat *u* în termenul *Muszka*. La fel se întâmpla şi cu alte localităţi, de exemplu se scria *Mundra* în loc de *Mândra* (judeţul Sibiu) etc. Dar forma corectă este *Mâsca* şi „reprezintă un nume de persoană existent şi astăzi”². În fine, să mai amintim situaţia localităţii *Mocrea* (tot din judeţul Arad, nu departe de Nadăş). Pe la 1160 este menţionată ca villa *Aqua*, după 1199 apare cu denumirea *Macra*. Metoda corespondenţelor de vocabular a acreditat rapid interpretarea că toponimul ar proveni din termenul slav *mocrŭ* (umed). Dar de ce nu ar fi mai degrabă termenul românesc *apa* conform cu prima atestare, aceea de villa *Aqua*? Sau, pe filiera antroponimelor, un derivat românesc cu sufixul *-r-* faţă de *Moc*, *Mocu* ori *Moca*³, aşa cum avem şi *Bogrea* (din *Bog*) de pildă?

Ceea ce dorim să sugerăm este faptul că nu putem da crezare totală derivării toponimului *Nadăş* din corespondenţele maghiară sau slavă. Mai degrabă credem că ar trebui luată în calcul varianta derivării acestui toponim dintr-un antroponim, în condiţiile în care la Nadăş, de-a lungul istoriei cunoscute, a locuit întotdeauna şi în proporţie majoritar covârşitoare populaţie românească. Să nu uităm că un nume precum cel de *Nada* îl găsim şi în celelalte limbi neolatine (italiană, spaniolă, portugheză). Altfel spus, din moment ce la Nadăş cunoaştem o populaţie românească în toată istoria localităţii, iar în limbile neolatine (între care şi româna) există antroponimul *Nada*, nu considerăm că se mai justifică interpretarea pe baza corespondenţelor maghiare sau slave.

¹ Ioan Pătruţ, *Onomastică românească*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980, p. 107.

² *Ibidem*, p. 116.

³ *Ibidem*, p. 117.

Respectiv, după opinia noastră, toponimul *Nadăș* pare mai degrabă să fie derivat din antroponimul neolatin *Nada* (poate din aceeași familie de cuvinte avem în limba română și antroponimul și toponimul *Nandra*, ca antroponim însemnând „fată tânără, vioaie”) decât din termenii maghiari și slavi amintiți. Și aceasta printr-un proces lingvistic similar cu acela după care toponimul *Nadiș* (sau *Nadișa* din Moldova) ar putea fi derivat – în interpretarea lui Iorgu Iordan – din antroponimul slav (ucraineană, rusă, bulgară) *Ghenadi(e)*.

Argumentul nostru, după cum sperăm că s-a observat deja până aici, se bazează pe trei elemente: 1) la Nadăș nu găsim locuri bogate în stuf și trestie pentru a susține corespondența cu vocabularul maghiar, iar populație maghiară nu este atestată niciodată într-un număr semnificativ în această localitate; 2) la Nadăș nu a fost atestată niciodată populație slavă în număr semnificativ, în consecință nu credem că trebuie să facem vreo corespondență cu vocabularul slav; 3) derivarea toponimului *Nadăș* din antroponimul neolatin *Nada* ar fi în consonanță cu faptul istoric că Nadășul a fost întotdeauna o localitate românească, pe de o parte; pe de altă parte, această derivare a toponimului din antroponim este o regulă în zona Nadășului (nu o excepție), căci, după cum o să vedem în paginile care urmează, aproape toate toponimile ce se referă la dealuri și sălașuri sunt derivate din antroponimele celor care le locuiesc, având astfel Dealul Ardelenilor (celor cu numele „Ardelean”), Dealul Birișeștilor (de la numele „Biriș”), Dealul Conteștilor (de la numele de familie „Conta”), Dealul Hurezenilor (de la „Hurezan”), Dealul Horgeștilor (de la „Horga”) etc.

Toponimul și hidronimul „Nadăș”, precum și derivatele sale „Nadășu”, „Nădășel”, „Nadeș”, „Naidăș”, „Nădăștia” se găsesc aproape numai în Transilvania și în Banat: Nadăș (județul Arad); Nădășel (pârâu în hotarul satului Nadăș, județul Arad); Nadăș

(judeţul Timiş); Nadăş (judeţul Cluj); Nadeş (judeţul Mureş); Naidăş (judeţul Caraş-Severin); Nădăştia (judeţul Alba); Nădăştia de Sus şi Nădăştia de Jos (judeţul Hunedoara). Avem însă şi denumirea de Nadişa pentru un sat din judeţul Bacău.

Este interesant de remarcat că aproape toate aceste aşezări se află în locuri deluroase, destul de izolate, având şi cursuri de apă cu acelaşi hidronim. Nadăşul din judeţul Arad – mai demult cu denumirea de *Zarandnădas* (adică Nadăşul din Ţara Zărandului), dar şi *Nadasy* sau *Nades* – este izolat între pădurile ce coboară din masivul Debelagora, dispunând de mai multe văi şi pâraie, între care Valea Nadăşului şi Nădăşelul. Nadăşul din judeţul Timiş este plasat în Dealurile Lipovei (astăzi aproape dispărut), uneori sub denumirea de *Mélynădas* sau *Dubokinădas*, aparţinând Districtului Lipova. Apoi Nadăşul din judeţul Cluj (în maghiară *Kalotanădas* sau *Olah Nădas*) este însoţit şi de un râu cu acelaşi nume, care izvorăşte din Dealurile Căpuşului şi se varsă în Someşul Mic. La fel stau lucrurile şi cu Nadeşul din judeţul Mureş, unde găsim, de asemenea, şi un pârâu Nadeş, care se varsă în Târnava Mică etc.

1.1. Aşezare geografică

Satul Nadăş din judeţul Arad, respectiv din Ţara Zărandului, este situat pe coordonatele geografice de 46°13' latitudine nordică şi 21°57' longitudine estică. Altădată centru de comună (cuprinzând şi satul Minişel), Nadăşul de astăzi este satul cel mai mare din comuna Tauţ, judeţul Arad. Pornind din centrul de judeţ, adică din municipiul Arad, la Nadăş se poate ajunge pe două rute. Cea mai utilizată este ruta Arad-Horia-Şiria-Galşa-Mâasca-Măderat-Târnova-Dud-Tauţ-Nadăş (aproape 65Km), respectiv drumul

județean (astăzi asfaltat) pentru autoturisme și autobuze. Cealaltă rută este pe calea ferată, din Arad pe Valea Mureșului, unde satul Nadăș are o haltă (cunoscută și sub numele de Halta Călăci) între Conop și Bârzava. Numai că această rută e mai puțin practică, de la halta de cale ferată până în sat fiind doar un drum forestier destul de lung ce trece peste Culmea Zărandului și nu este întotdeauna accesibil.

Localitatea Nadăș este legată îndeosebi de Masivul Debelagora din Munții Zărandului. E un fel de a spune „munți”, întrucât cotele cele mai înalte nu ajung la 1000 de metri. Munții Zărandului încep la Cetatea Șiria (496 m altitudine), se continuă către Vârful Highiș ce atinge aproape 800 m (după datele mai noi, 793 m), pentru a scădea iar în altitudine până la mai puțin de 600 m, în Masivul Debelagora (557 m), după care încep să urce către Radevița (565 m), vârf aflat încă în Hotarul Nadășului, apoi către Piatra Păcurarului (626 m), Ivanița (708 m) și Drocea (836 m), locul cel mai înalt din zonă.

Scriitorul arădean Horia Ungureanu (născut la Drau), iubitor al locurilor zărandane, ne descrie aceşti munţi cât se poate de poetic: „... Munţii care se întind de la apa Mureşului până la Someş, seamănă privind de undeva de sus, cu o mână răşchirată, Munţii Zărandului nefiind altceva decât degetul cel mare al ei... munţii aceia, nici prea înalţi, nici prea scunzi, când liniştiţi şi molcomi, când aspri şi abrupti... văi şi păduri, între ele fâneţe, ogoare şi vii, pe pantele domoale. Şi sate risipite, parcă fără nicio noimă, ca nişte stânci albe, oprite din prăvălirea lor de veacuri, ici colo, cine ştie cum, cine ştie când şi de ce... ”⁴.

Munţii Zărandului sunt de fapt o prelungire a Munţilor Apuseni până în inima Câmpiei Aradului, până la Şiria lui Ioan Slavici. Iar Ţara Zărandului cuprinde toată zona aflată între Crişul Alb şi Mureş, întinzându-se în judeţele Arad, Hunedoara şi Alba. Denumirea de „Zărand” este şi ea de origine incertă. Unii consideră că ar proveni din maghiară, de la numele unei persoane, *Sarand*. Numai că, această zonă, în toată vechimea ei cunoscută, a fost locuită de români, ceea ce face discutabilă provenienţa amintită. De aceea, pentru alţi cercetători, termenul „Zărand” ar avea o origine indo-europeană, desemnând o depresiune, un spaţiu larg mărginit de dealuri şi munţi⁵. „În limbile iranice – scrie Vasile Faur – aurulului i se zicea *zaranya*, cuvânt adus în zona Munţilor Apuseni de o populaţie iranică numită *alani* şi care, în secolul II d.H., în timpul lui Marc Aureliu, a înaintat spre vest din zona Caucazului ca popor nomad de păstori. Era cel din urmă neam iranic care a

⁴ Horia Ungureanu, *Ochiul zilei de ieri*, Bucureşti, 1976, p. 17.

⁵ A se vedea, de exemplu, Octavian Mândruţ, Aurel Ardelean, Elena Gămescu, „Toponimia geografică – mărturie a locuirii străvechi şi permanente a teritoriului judeţului Arad”, în *Ziridava*, nr. XI, Arad, 1979.

trăit prin părțile Daciei și care s-a amestecat cu populația de aici”⁶. Numele⁷ de Zărand este purtat și de localitatea aproape de care Cigherul se varsă în Crișul Alb, precum și de comitatul care și-a avut reședința aici de-a lungul timpului.

După cum aminteam, din lanțul Munților Zărandului face parte și Masivul Debelagora, la poalele căruia se află satul Nadăș. Pe direcția de la Cetatea Șiriei către Vârful Highiș, culmea muntoasă se întinde apoi, în continuare, mai domoală, până în Masivul Debelagora („Debelagora” însemnând „munte frumos”). Din acest masiv pornesc, ținând seamă de direcția de curgere a Mureșului, în stânga, către Mureș, Valea Călăci (Valea Nadășului) și Valea Conopului, iar în dreapta, către Cigher și Crișul Alb, Valea Ceșa (care trece prin satul Nadăș), Slatina, Pustacea și Cilodia. Privind din Vârful Debelagora către Cigher și Crișul Alb, nu poți să nu admiri acest „munte frumos” și culmile care pornesc din el mărginind văile Ceșa, Slatina, Pustacea și Cilodia, pentru a se pierde, molcom, în Valea Cigherului. Păstrând proporțiile, această priveliște amintește parcă ochiului atent de frumoasele Obcine ale Moldovei, căci, aproape ca acolo, dar la dimensiuni mult mai mici, culmea semeată și frumoasă din Vârful Debelagora se desparte în câteva spinări ce coboară ondulat către depresiunea ce se deschide cu Cigherul, afluentul principal din Munții Zărandului pentru Crișul Alb.

⁶ Vasile Faur, *Țara Zărandului. Conscripții, cronică, documente, imagini*, Ediția a 2-a revăzută și adăugită, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2016, p. 66.

⁷ Etimologia cuvântului *Zărand* se pare că rămâne deschisă. Mai amintim aici și varianta propusă de Timotei Cipariu în a sa *De latinitatea limbei române*: „... numele riului dein Dacia, *Tiarandu*, amentitu la Herodotu între cele cinci riure ale Daciei meridionali, că a remasu pană astadi in numirea *Zarandu*, de si astadi nu se mai dă acestu nume riului, *Crisiu*, ca pre tempulu lui Herodotu, ci numai unui tienutu seu judeciu, prein care trece acelu riu, pre care riu apoi grecii metalurgi ai Romaniloru l’au numitu *Crisiu* ... adecă *aurosu*... ”.

Cabana Debelagora, 2016 (lăsată în paragină)

Sub aspect geologic, toată această zonă „corespunde marelui geosinclinal al Ardenilor, o scufundare de origine tectonică, formată în Precambrian și extinsă din sudul Angliei, prin Belgia, Germania, Polonia, până în preajma Carpaților Orientali. În urma depunerilor din Paleozoicul inferior și a mișcărilor orogenetice, în Trisiac, Munții Zărandului ieșeau ca un pinten din ape, limitând spre vest uscatul”⁸. E drept, mai târziu, în altă eră geologică, în Juristic, acești munți ajung iar „sub ape”, pentru ca, apoi, în Neozoic, să capete o configurație mai apropiată de ceea ce putem cunoaște acum. Dar abia după retragerea Mării Sarmatice și ridicarea Carpaților, la sfârșit de Pliocen, Munții Zărandului se

⁸ Horia Truță, Aurel Ardelean, Ioan Don, *Căsoaia și împrejurimile. Însemnări monografice*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014, p. 11.

individualizează și îmbracă aspectul geomorfologic „apropiat de cel actual”⁹.

Masivul Highiș și împrejurimile pun în evidență rolul important al rocilor eruptive, al magmatismului granitic. La Minișul de Sus, dar și la Mocrea, la Pâncota și în alte localități din zonă se găsesc măguri vulcanice, structuri metabazaltice, roci cuprifere, dar și cristale de cobaltină, cubanit, cobalt, bismut, nichel, arseniu, zinc, conglomerate de cuarț și altele. Bogate resurse de diatomită au fost găsite la Minișel și Dud. În timpuri mai vechi în Dealurile Nadășului au funcționat exploatări de cupru, iar în anii din urmă în zonă au fost exploatate rezerve de uraniu (în hotarele localităților Milova și Bârzava, accesul la calea ferată de pe Mureș fiind mult mai ușor), acestea găsindu-se și în Hotarul Nadășului și al altor localități învecinate din Munții Zărandului.

Fiind zonă de deal-munte, asemenea tuturor piemonturilor transilvane, solurile Nadășului se încadrează, sub aspect agricol, în mare măsură în categoria a IV-a de fertilitate. Terenurile mai fertile, absolut neîndestulătoare, se găsesc doar pe Valea Cigherului, în „Țarina Nadășului”, în grădinile caselor de pe Valea Ceșa și în micile loturi de pe celelalte văi din hotarul satului. Eroziunea de pe versanții văilor este destul de puternică, așa încât solul prezintă frecvent caracteristicile de podzol degradat și brun roșcat de pădure.

După câte se știe, așezările vechi ale Nadășului nu erau pe locul actual de pe Valea Ceșa, ci mai sus, către Debelagora, sub denumirea de „Ogrezi” (livezi, grădini împrejmuite). Aceste „ogrezi” se găseau în partea superioară a Văii Ceșa, unele pe Valea Cimercea, altele pe locurile numite Săoacea, Vârf de Rugă, Pagina Doțeștilor, Câmpul cu Jnepeni, Izvorul Chișului, Pârâul Criviteș, Pârâul Popii, Balta Săliștei, Balta lui Iovan, Dâmbul

⁹ *Ibidem*, p. 12.

Harta satului Ogrezi: Nicolae Lădar, Manuscris

Haicului, Dealul Pustacea, Dealul Bâșcenilor etc., zone în care pot fi observate și acum mai multe poieni neîmpădurite. Facem aici observația că în momentul în care vor fi studiate cu mijloace moderne scheletele ce se mai găsesc, probabil, în vechile cimitire de pe aceste locuri, așa cum este cel de la Pârâul Morminților, vom avea cunoștințe mai bogate despre vechimea locuitorilor de aici și despre tipul antropologic caracteristic. Din spusele bătrânilor, dar și din verificarea „la fața locului” a informațiilor despre satul risipit al Ogrezilor, premergător Nadășului, Nicolae Lădar ne-a lăsat harta reprodușă mai sus.

Din vremea când nădășenii locuiau la „Ogrezi” circulă și o legendă interesantă¹⁰. Sătenii se ocupau de creșterea animalelor, mai ales de porci. Se spune că un gospodar, cu numele de Butaci Gruia, avea o turmă mare, pe care o păzea cu mai mulți câini. Într-o zi, aflându-se cu turma la gura Pârâului Toporului, vede că vine spre el un câine alb. Dar el nu avea câini albi, așa că devine atent și precaut. Câinele se apropie însă foarte prietenos, se freacă de cioarecii stăpânului, iar Gruia Butaci își dă seama că e câinele său, unul negru, dar acum era plin de faină. Câinele lui Gruia era foarte neliniștit și parcă îl îndemna pe stăpân să-l urmeze. Gruia pornește pe pârâu în sus în urma câinelui și, deodată, lângă o stâncă, vede o bătrână pe care n-o cunoștea. Intră în vorbă și, din una-în-alta, bătrâna îl întreabă dacă au biserică în sat. Gruia îi răspunde că încă nu au, deși își doresc, dar costă cam mult și sătenii sunt puțini.

No, uite, îi spune bătrâna lui Gruia, eu am să-ți dau o măsură de galbeni (= 30 litri), dar să nu-i folosești decât pentru construcția bisericii, iar dacă îți mai rămân să mi-i aduci negreșit înapoi! Gruia promite, ia banii, se duce în sat, povestește oamenilor ce a pățit, și se apucă de treabă. Găsește câțiva meșteri și construiește o biserică de 8 stânjeni de lung și de 3 stânjeni de lată. Toată lemnăria era din

¹⁰ Preluată după Nicolae Lădar, *Manuscris*.

La Birtuț, 2016

gorun cioplit din bardă, iar acoperișul era construit din șindrilă. Clopot pentru biserică nu aveau, dar sătenii erau anunțați prin bătaie de toacă¹¹. Din banii primiți de la bătrână îi mai rămăsese lui Gruia cam un vaitău de galbeni (un vaitău = 7,5 litri), dar nu și-a ținut promisiunea să-i înapoieze. Nici nu i-a cheltuit pe altceva, însă după un timp și-a pierdut mințile, povestea spune că în fiecare zi își măsura galbenii cu vaităul, umbla încălțat cu o cizmă roșie și alta neagră, cântând toată ziua prin păduri...

Întorcându-ne acum la actuala așezare a Nadășului, trebuie să consemnăm că satul propriu-zis este desfășurat numai pe Valea Ceșa, mult mai în aval față de Ogrezi¹², dar pe celelalte văi și dealuri

¹¹ În prelungirea legendei, ne informează de astă dată Iovu Biriș (Oacea), din cele spuse odinioară de bătrânii satului, la locul numit „Scoborăș” (aflat pe hotarul dintre satul actual și Debelagora, cam pe la jumătatea drumului) ar fi fost un târg de animale. La acel târg, de fiecare dată era prezentat un „vițel de aur”, probabil semn că, pe lângă cupru, cei din vechime extrăgeau și aur. Iar puțin mai către Highiș, la locul numit „La Birtuț”, se întâlneau cei de la Ogrezi-Nadăș cu alți locuitori din zonă, de la Drauț, Tauț, Arăneag sau Agriș. Totodată, se știe că la nord de Highiș mai erau niște sate, astăzi dispărute.

¹² Unii bătrâni ai satului spuneau că, pe la începuturile așezărilor de la Ogrezi, unii locuitori ar fi fost veniți din Nadășul de Timiș (din Dealurile Lipovei), după ce, prin secolul al XIV-lea, acolo ar fi crescut foarte mult presiunea catolicizării (Nicolae Lădar, *Manuscris*). Nu dispunem însă de documente în acest sens.

erau foarte multe sălașe (astăzi doar câteva mai sunt locuite). Pornind de la Debelagora pe Valea Ceșa, pe partea stângă întâlnim o serie de pâraie, așa cum sunt Pârâul Mitrii, Popii, Plantarica, Criviteșul, Săliștea, Pârâul Haicului, Ciodoraș, Săoacea, Pârâul Lădarului, Pârâul Morminșilor, Morii, Lupului, Bitangului, Precup, al Țițului, Prundanilor, Vranița și Cârjina. Pe partea dreaptă afluenții pentru Valea Ceșa sunt Pârâul Răchiții, Vulpea, Borcești, Cioaci, Pârâul Butaciului, Hălmăgenilor, Corbului, Pârâul Doi, Pârâul Popii, Mănuleștilor, Bârduța, Crișanului și Neamțului.

Malurile acestor văi și pâraie evidențiază destul de clar modelarea straturilor de retragere lină a apelor în epocile preistorice. Relieful este deluros, cu pante variabile, mai abrupte în apropierea Debelagorei și către Culmea Zărandului, apoi tot mai domoale în apropierea Cigherului. Climatul este destul de „blând, ușor montan, specific dealurilor mijlocii și înalte din vestul țării”¹³. În această zonă temperaturile medii sunt de 10,6 grade Celsius, iar precipitațiile anuale sunt de peste 600 mm. Ferit de dealurile și pădurile care îl înconjoară, Nadășul nu a cunoscut furtuni și fenomene meteorologice distrugătoare. Oamenii își amintesc că, doar în 1924, în după-amiaza unei zile de vară, s-a produs o furtună care a doborât mari suprafețe de pădure de fag în zona Ivanița. În anotimpurile de vară și sfârșit de primăvară predomină masele de aer polar-maritime, iar pe timp de iarnă cele polar-continentale. Sunt resimțite și influențele tropical-maritime și tropical-continentale, precum și cele de aer atlantic și mediteranean. În general, temperatura medie a lunilor de vară trece de 20 grade Celsius, iar în lunile de iarnă temperatura medie depășește cu puțin 1 grad Celsius. Maxime absolute de 40,1 grade Celsius și de -32 grade Celsius s-au înregistrat în zonă în 15 august 1952 și, respectiv, în iernile din 1928 și 1954.

¹³ Horia Truță, Aurel Ardelean, Ioan Don, *op. cit.*, p. 17.

Nadășul: partea de jos, mijlocul și partea de sus a satului
(Arhiva Nicolae Lădar)

Având în vedere structura solului, prezența texturilor luto-argiloase, înclinația pantelor din Dealurile Nadășului, în condițiile în care crește umiditatea (pe la sfârșitul iernii și în primăverile timpurii) se pot produce în mod frecvent inundații ale Văii Cigherului. Cigherul izvorește din Masivul Piatra Păcurarului și are ca afluenți mai importanți pe teritoriul Nadășului, pe partea stângă, Irișorul, Cilodia, Slatina și Ceșa, iar pe partea dreaptă Valea Minișelului și Valea Minișului Mare. Pentru a înlătura pericolele de inundații, în 1970 a fost construit barajul din amonte de Tauț, formându-se astfel un lac de acumulare pe o suprafață mare de teren.

Dacă acesta este cadrul geografic-natural în care se găsește Nadășul, este momentul să ne întrebăm acum ce fel de sat este Nadășul. Am văzut că primele așezări au fost risipite pe mai multe dealuri în apropiere de Debelagora, dar și pe văile Ceșa și Cimercea, pe Slatina ori Pustacea, cunoscute sub numele de „Ogrezi”. Abia mai târziu nădășenii au coborât pe actuala vatră a satului, amplasată pe cele două maluri ale Văii Ceșa.

Cercetătorii specializați în studiul satelor românești au încercat să stabilească tipologii ale acestora, unii vorbind de „sate de vale”, „sate răsfirate”, „îngrămădite”, „cu case izolate”, „adunate compact” etc., având în vedere în genere aspectul plasării caselor în spațiul satului. Astfel, un cercetător al spațiului transilvan – este vorba de Valer Butură¹⁴ – consideră că putem apela la următoarea tipologie pentru așezările rurale: sate adunate, sate îngrămădite (compacte), sate răsfirate și sate risipite. Iar după opinia lui Romulus Oșianu¹⁵,

¹⁴ Valer Butură, *Străvechi mărturii de civilizație românească (Transilvania – studiu etnografic)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.

¹⁵ Romulus Oșianu, „Contribuții la studiul așezărilor și arhitecturii populare din Țara Zărandului”, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei (1971-1973)*, Cluj, 1973.

cel puțin pentru Țara Zărandului, tipologia ar putea fi simplificată, reținând doar trei categorii: a) sate risipite; b) sate răsfirate; c) sate adunate.

Satul risipit este specific pentru zonele înalte, greu accesibile. Cel răsfirat corespunde zonelor colinare, iar satul adunat îl găsim în zonele mai joase, de obicei pe văi. Putem atunci spune că Nadășul a fost la începuturi un sat răsfirat, chiar cu elemente de sat risipit, iar din momentul în care vatra satului a fost stabilită pe Valea Ceșa, mai în aval, el poate fi încadrat în categoria de sat adunat, la fel cum sunt și alte localități din zonă, respectiv Taut, Minișel, Dud și altele. Cu o observație însă: pe lângă vatra satului, nădășenii au dispus până în zilele noastre de sălașele aflate în hotarul localității la distanțe de la un kilometru până la 10-12 kilometri de casa din sat, aproape fiecare familie din sat având și câte un sălaș, adeseori aceste sălașe fiind sediul principal al activității familiilor, aici fiind concentrate cele mai multe suprafețe de teren și animalele.

1.2. Flora și vegetația

Zona Munților Zărandului întrunește condiții de temperatură cu influențe sudice, „de umiditate și troficitate a solului care favorizează dezvoltarea fitocenozelor lemnoase și ierboase, mezofile și mezoxerofile”¹⁶. De-a lungul timpului, în urma schimbărilor climatice, vegetația a suferit schimbări de ordin structural. În perioada glaciațiunilor, pădurile de pin silvestru, speciile de zâmbru, de jneapăn și larice s-au întins până în Câmpia Panonică. În această perioadă în Munții Zărandului se găseau păduri de pin silvestru cu mesteacăn, specii de ulm și salcie. Pe măsură ce clima s-a încălzit, își face apariția stejărișul, teiul, frasinul și alunul.

¹⁶ Horia Truță, Aurel Ardelean, Ioan Don, *op. cit.*, pp. 21-22.

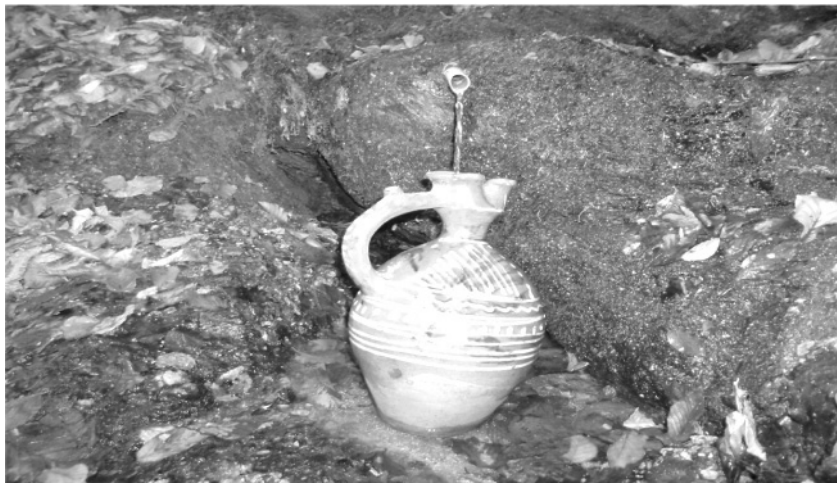
În urmă cu aproximativ șapte mii de ani își fac apariția speciile lemnoase submediteraneene, precum cerul, gorunul, gârnița, mojdreanul (o specie de frasin), sorbul, cornul, dar și stejarul pufos, măceșul, păducelul, porumbarul, ienupărul, apoi mai ales carpenul și fagul. În timp, mai aproape de noi, pădurile de gârniță și cer se găsesc îndeosebi pe pantele mai înSORITE, iar gorunul și carpenul pe pantele mai umbroase, astfel că speciile de carpen și fag au format păduri foarte mari pe versanții nordici la altitudinile aflate în intervalul 300-500 m, așa cum este și cazul Masivului Debelagora.

Lucrurile se schimbă mai ales în ultimul mileniu, când, prin intervenție umană, unele păduri sunt distruse, apărând astfel suprafețe cu iarbă, pășuni, fânețe și livezi, dar și eroziuni din ce în ce mai intense. La aceasta se adaugă, în zilele noastre, atacurile cu micoze și insecte, fâinarea masivă a speciilor de stejar, factorii de poluare etc.

În prezent, în Masivul Debelagora și împrejurimi întâlnim un amestec destul de variat de arbori și arbuști, între care carpenul, fagul, gorunul, gârnița, cerul, frasinul, dar și salcâmul sau salcia, apoi rășinoase precum bradul, molidul, duglasul, laricea, acestea din urmă fiind introduse prin activități de împădurire în urma exploatărilor forestiere. Se poate constata și fenomenul de extindere a unor specii „invadatoare”, așa cum se întâmplă cu salcia căprească sau cu mestecănul. Dacă avem în vedere subarboretul, acesta cuprinde nu mai puțin de 45 de specii și 15 hibrizi de mur¹⁷, dar și corn, lemn câinesc, călin, măceș, păducel, sânger, porumbar, soc și altele.

Stratul ierbos din zonă cuprinde îndeosebi specii precum rocoțelul, piperul lupului, golomățul, vinarita, laptele cucului de

¹⁷ *Ibidem*, p. 25.

Izvorul Cioroi, Pârâul Nădășel (imagine preluată de la Dorin Văsonan, Monografia localității Nadăș, județul Arad, lucrare de grad didactic, Universitatea din Oradea, 2013)

pădure, rogozul comun, mărgica, linteă praturii, mierea ursului, silnicul etc., în general specii adaptate la condițiile de temperatură și la compoziția solurilor slab acide până la alcaline.

Conform studiilor existente, în zona Highișului și a Debelagorei plantele cu valoare alimentară din flora spontană au o pondere de aproximativ 6% din totalul speciilor, așa cum sunt cireșul, alunul, păducelul, leurda, porumbarul, murul, măcrișul și altele. La rândul lor, plantele furajere spontane se ridică la un procent de 11,6% din ansamblul speciilor, între acestea putându-se enumera iarba deasă, păiușul, trifoiul mărunț, ghizdeiul și golomățul. Într-un procent mult mai ridicat (23%) se găsesc plantele melifere sau nectaro-polenifere, precum măceșul, teiul argintiu, jugastrul, teiul pucios, salcâmul, ciuboțica cucului, paltinul de câmp etc. Plantele medicinale au o pondere de 12,3% și conțin îndeosebi alcaloizi, taninuri, glicozizi, uleiuri volatile și substanțe mucilaginose-

emoliente. În această categorie întâlnim feriga, coada calului, dracila, ciunăfaia, urzica moartă, degețelul galben, mătrăguna și altele. Anumite specii de plante colorante și tanante (într-o proporție de 5,3%) pot furniza substanțe chimice organice utile în procesul de colorare a textilelor, în procesul tehnologic al tăbăcirilor: așa avem aninul negru, stejarul, gorunul, socul și scorușul de munte.

1.3. Fauna

În mod firesc, în condițiile unui climat blând și ale unei vegetații și floră de mare diversitate, este de așteptat ca și fauna să fie una bogată. Descoperirile din depozitele fosilifere din zona Aradului (precum cele de la Adea, Păuliș, Pecica, Șiria, Cuvin, Gașa, Mândruloc și altele) atestă că și în acest areal, în Pliocenul superior, au trăit specii de talie mare¹⁸, așa cum erau *Mastodon borsoni*, *Mastodon arvensis*, tapirul, unii reprezentanți ai genului *Rhinoceros* și *Equus*. În Pleistocenul mediu găsim forme de *Elephas meridionalis* Nesti, *E. antiquus* Falconer și *E. trogontherii* Pohlig, unele carnivore ca *Machairodus latidens* Owen sau *Canis kronstadtensis* Toula, dar și specii de bursuc.

Pe parcursul Pleistocenului superior este foarte răspândit mamutul, mai târziu rinocerul blănos, cerbul cu coarne mari, elanul, zimbrul, bourul, ursul de peșteră, leul de peșteră, hiena de peșteră, ursul brun, lupul, dar și animale mai mici, precum vulpea polară, jderul și în jur de treizeci de specii de rozătoare. Multe din acestea au dispărut de-a lungul timpului din cauza modificărilor climatice, a vânătorii excesive sau a degenerării.

¹⁸ *Ibidem*, p. 36.

Partidă de vânătoare: de la stânga la dreapta, în primul rând, așezați: Horga Onu, Ardelean Teodor (fost primar); Tudur Iovu; în rândul al doilea: Munteanu Ioan, Dalu Marin, Bușa Ioan, Butaci Ioan, Bitang Petru, Iopică; în rândul al treilea: Stoica Mihai, Pui Ioan, Popa Ioan, Lădar Nicolae, Găbăleț, Bacoș Teodor, Moț Teodor și Biriș Teodor (Arhiva Lădar Nicolae, 1975).

Cât privește fauna contemporană, e de semnalat faptul că nu dispunem de cercetări sistematice, complexe¹⁹ în teren. Studii aprofundate asupra lepidopterelor datorăm lui Laszlo Dioszeghy din Ineu (din perioada 1907-1942), acest cercetător colecționând 23.500 exemplare de fluturi din 2070 de specii, un procent de 60% fiind din zona Ineului și Munților Zărandului. Mai există și unele colecții de insecte. În fauna pădurilor se găsesc multe populații de nevertebrate mărunte, acarieni, miriapode, răme, coleptere etc., iar în zonele de gorunete și stejărete întâlnim adesea melcul de livadă, croitorul mare al stejarului, croitorul mic, omida păroasă,

¹⁹ *Ibidem*, p. 37.

gândacul de frunză al stejarului, inelarul, fluturele de arțar etc. Pentru pădurile de fag pot fi amintite speciile cărăbușului de pădure, gândacului de scoarță al fagului, trombarul frunzelor de fag și altele.

Dintre animalele vertebrate sunt de semnalat brotăcelul și broasca brună, șarpele orb, șarpele de casă, șopârta de câmp, șopârta de munte, șarpele de alun și gușterul. Iar dintre populațiile de păsări sunt tipice fazanul, privighetoarea roșcată, privighetoarea de zăvoi, mierla, pitulicea, pupăza, turturica, țicleanul, ciocănitoarea, dumbrăveanca și altele.

Teritoriul dinspre Masivul Debelagora (precum și cel din zonele învecinate) nu este prea bogat în specii de mamifere. Găsim aici căpriorul și mistrețul, iepurele, lupul, vulpea, mai rar cerbul, pisica sălbatică, jderul și ursul; este prezent ariciul, viezurele, veverița, dar și șoarecele, chițcanul de câmp și de ogor și altele. Totuși, activitatea de vânătoare este destul de intensă.

Capitolul II

REPERE ISTORICE

Atestarea localității Nadăș este stabilită de către unii cercetători²⁰ în anul 1437, pe domeniul Herczegh, pentru a fi reamintită

²⁰ Alexandru Roz, Géza Kovách, *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, Editura Universității „Vasile Goldiș” Arad, 1997, p. 170.

Facem observația că data privind prima atestare documentară poate fi discutabilă, întrucât ea nu coincide decât arareori cu data înființării unei localități. Autorii dicționarului mai sus menționat se pare că au apelat prin excelență la publicații, mai puțin la documente de arhivă nepublicate. Alți cercetători amintesc că, de exemplu, unele documente de la începutul secolului al XIV-lea (deci cu un secol mai devreme) consemnează că la Nadăș, Tauț, Chisindia, Moneasa și Covăsânț „locuitorii se îndeletniciau cu extracția aurului, argintului, fierului și mai ales a sării” (vezi Eugen Glück, *Formațiuni social-politice românești din secolele IX-XI și rezistența lor în apărarea autonomiei*, în vol. *Aradul-permanență în istoria patriei*, 1978, p. 95).

Apoi, e interesant de remarcat faptul că localitatea vecină, Tauț (Taucz), astăzi centrul de comună, este atestată în anul 1187, în legătură cu prezența aici a Ordinului Ioaniților. Se știe că acest Ordin a fost înființat în 1099 la Ierusalim, dar este respins în 1187 de către musulmani. Documentele despre prezența Ioaniților la Tauț consemnează că aceștia dispun (în 1238) de 6 nave pentru transportul sării pe Mureș. În mod logic ne putem întreba: pe unde circulau Ioaniții de la Tauț la Mureș? Să fi ocolit cale de vreo 60-70 km prin Podgoria Aradului până către Lipova sau mergeau vreo 20 de km peste Culmea Zărandului (pe lângă Debelagora, pe la Dâmbul Mitrii) până la Conop pe Mureș? Ioaniții sunt și mai prezenți apoi prin oficializarea dată de *Diploma Ioaniților* (1247), emisă de regele Béla al IV-lea al Ungariei, Dalmației, Croației, Ramei, Serbiei, Galiției, Lodomeriei și Cumaniei, rege

în 1463 (Márki, II-1, 242), în 1506 (Pataki, 154), 1561 (domeniul Losonczy), 1609, 1650, 1651, 1700 (domeniul tezaurial), 1715, 1720, 1722 (Arh. Camerală Viena), 1732 (dom. Mutina), 1742, 1781-1786, 1806, 1828, 1851, 1913 etc.

Cert este însă faptul că pe melegurile arădene, ca și în restul teritoriului carpatic și danubian, există mărturii arheologice despre viețuirea unor colectivități încă din timpuri preistorice. Dispunem în județul Arad de date din perioada *paleolitică* în zone precum cele de la Cladova, Moneasa, Frumușeni, Iosășel, Valea Mare (Gurahonț), Zăbrani și altele; din *neolitic* există urme la Adea, Arad, Aradul Nou, Bodrogul Nou, Ceala, Chesinț, Clit, Corbești, Cuied, Curtici, Dezna, Dorobanți, Dud, Gai, Ghioroc, Lipova, Macea, Mădrigești, Micălaca, Miniș, Moneasa, Olari, Pecica, Petrești, Sânpetrul German, Sântana, Socodor, Susani, Șeitin, Șilindia, Șoimuș-Buceava, Zimbru etc.

Din perioada *daco-getică*, „a bronzului și a fierului, numărul localităților în care au fost descoperite mărturii privind prezența dacilor pe teritoriul județului nostru este de-a dreptul impresionant, încât aproape că nu există localitate mai mare în hotarul căreia să nu fi fost identificate asemenea mărturii, fie

care, după invazia tătarilor din 1241, inițiază o politică de populare a zonei și de apărare de noi invazii. Prin Diploma amintită este dăruită Ioaniților „Țara Severinului”, dar și cnezatele lui Ioan și Farcaș, până la voievodatul lui Litovoi.

Aspecte similare pot fi semnalate în legătură și cu alte localități. De pildă, tot pe Valea Cigherului, satul Chier este trecut ca primă atestare documentară în *Dicționarul...* realizat de Alexandru Roz și Géza Kovách în secolul al XVI-lea, iar Andrei Caciora și Eugen Glück vorbesc de un act de donație din anul 1113 privind satele Chier și Seleuș, actul original aflându-se în Arhivele Statului din Budapesta, iar un microfilm al documentului la Muzeul Județean din Arad (Andrei Caciora, Eugen Glück, *Cnezate și voievodate românești arădene*, în vol. M. Barbu, E. Glück, A. Caciora, E. Ivanof, *Studii cu privire la istoria Aradului în perioada feudalismului timpuriu*, Arad, 1978, p. 105).

arheologice, fie numismatice, epigrafice, lingvistice etc., fapt pentru care enumerarea lor este de prisos²¹. Abundă mărturiile și din perioada *stăpânirii romane* peste aceste ținuturi, așa cum dovedesc cercetările arheologice de la Aradul Nou, Bodrogul Nou, Bulci, Călugăreni, Chișineu Criș, Cicir, Covăsânț, Felnac, Ineu, Lipova, Neudorf, Pecica, Săvârșin, Șiria, Vărădia de Mureș ș.a.

Metodologic, aderăm la ideea lui A. D. Xenopol după care „istoria unui popor este în mare parte determinată de natura, în sânul căreia este așezat. De la această lege firească nu s-a putut substrage nici poporul român; ba la dânsul chiar, înrâurirea naturei s-a arătat cu o putere deosebită²². Conform acestei ipoteze, „o naționalitate este un bazin, iar o graniță un munte²³. O confirmă cazurile Italiei, Spaniei sau Greciei, dar și cazul francezilor dintre Atlantic și Alpi sau Pirinei, al germanilor dintre Munții Franței și ai Italiei către apus și sud, Dealurile Oderului către răsărit și Mările Baltică și a Nordului către miazănoapte. Tot astfel sunt mărginiți și boemii în bazinul superior al Elbei, dar și ungurii în zona Dunării mijlocii și a Tisei, înconjurați de Munții Carpați etc.

Interessant este însă faptul că – atrage atenția același A. D. Xenopol – așezarea geografică a românilor „face o excepție de la această regulă”. De ce? Iată răspunsul în termenii lui Xenopol²⁴:

Ei (românii, *n.n.*) sunt lipsiți de margini firești, și *muntele care ar trebui să-i despartă de alte naționalități, străbate însuși poporul lor în mai multe mădulare dezbinat...* Carpații au într-adevăr o configurație foarte ciudată, precum n-o mai întâlnim la niciun munte de pe suprafața pământului. Desfăcându-se din Alpi prin ramura numită Carpații Mici, de la capătul Moraviei, se întind ca un lanț către răsăritul Europei, sfârșindu-se în partea lor cea mai orientală, în un pumn uriaș, în care este prinsă parte

²¹ Alexandru Roz, Géza Kovách, *op. cit.*, p. 5.

²² A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, I, Ediția a IV-a, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 39.

²³ *Ibidem*, p. 42.

²⁴ *Ibidem*, pp. 42-43.

din nația română ce se împrăștie apoi printre degetele sale strânse, în șesurile Nistrului și ale Dunărei. Carpații nu mărginesc nici o regiune; ba nici măcar nu au rolul obișnuit al munților, de a despărți bazinurile a două fluvii. De aceea râuri pornite de pe ambele lor laturi, cea nordică și cea sudică, se varsă în același fluviu, Dunărea, precum sunt: Siretul, Prutul deoparte, Tisa cu afluenții săi și Oltul de altă parte.

Ce consecințe decurg din această situație? O primă consecință ar fi aceea că românii vor fi împărțiți în două trunchiuri de această poziție de excepție a Carpaților: un trunchi care stă cu fața către apus și un trunchi ce privește spre răsărit. O altă consecință se întrupează în dezbinarea politică a românilor. Strânși multă vreme în cetatea Munților Carpați, românii se revarsă apoi către șes dând naștere entităților statale ale Munteniei și Moldovei, iar dincoace de munți stau despărțiți în țări precum cele ale Transilvaniei, Maramureșului, Crișanei și Banatului.

Există însă și un revers. Dacă Munții Carpați, prin unicitatea lor geografică, produc atâtea discontinuități românilor, tot ei, nu uită să amintească Xenopol, sunt cei care s-au constituit pentru neamul nostru în adăpost pe vremea vijelioaselor năvăliri barbare. Adăpost care ne-a ocrotit de primejdia pieirii și ne-a ferit de amestecuri prea dizolvante. Adică, altfel spus, dacă Munții Carpați provoacă, prin geografia lor, mutiple discontinuități pentru români, aceiași munți constituie cadrul care permite închegarea unității românilor de-a lungul veacurilor.

Cititorul nu trebuie să înțeleagă că, prin această incursiune în istoria veche, ne îndepărtăm de subiect. Facem această incursiune în mod deliberat, având convingerea că pentru înțelegerea vieții colectivităților umane este neapărat nevoie de cunoașterea contextelor mai largi în care trăiesc anumite entități particulare. Sperăm că acest lucru va deveni evident în paginile care urmeză. Cine au fost primii locuitori ai acestor meleaguri? Probabil nu vom ști precis niciodată. Așa cum nu știa nici Herodot la vremea lui în

secolul al V-lea î. H. Scriind despre războaiele duse de Darius al perșilor împotriva sciților, Herodot (considerat părintele istoriei) ne spune că la Dunăre locuiau geții (cei care se credeau nemuritori), aceștia fiind cei mai drepți și mai viteji dintre toți tracii²⁵. Mai aflăm că tracii și limba lor aveau cea mai mare răspândire, în afară de aceea a indienilor, și că aceștia, tracii, dacă ar fi uniți, ar fi de nebiruit²⁶.

Dar ce era de la Dunăre către nord? La această întrebare nu poate să răspundă nimeni, spune Herodot, căci s-ar putea să fie niște zone nelocuite. Amintește totuși de un trib al siginilor (posibil tot tracic), care s-ar întinde până la Veneția și la Marea Adriatică. Tot de la el aflăm că sciții sunt mărginiți mai către apus de agatârși (probabil sciți tracizați), care purtau îmbrăcăminte scumpă și multe podoabe de aur, ceea ce pledează pentru ipoteza că aceștia exploatau de multă vreme minele de aur ale Transilvaniei, fiind așezați și în zona Mureșului. Dar pe direcția către nord era convins, din câte aflase, că nu se mai poate înainta, fiind zone pline de albine, dar și prea reci pentru a fi locuite, căci pe lângă albine, în aer adesea era plin de „pene” (probabil fulgii de zăpadă), făcând imposibilă înaintarea.

O țară ocupată de albine, se întreabă Nicolae Densușianu²⁷, comentându-l pe Herodot?! Afirmatia lui Herodot avea, desigur, un fond real, dacă ne gândim că în timpurile premoderne țările române erau cunoscute mai ales pentru exportul de ceară. Nu întâmplător găsim și astăzi denumirile unor localități sau zone cu termeni precum Albinari, Prisaca, Prisăcari, Stupina, Stupini etc. (în Nadăș, nu departe de sat, în direcția către valea Slatina, există un deal numit Stupini).

²⁵ Herodot, *Istorie*, Editura Minerva, București, 1984, p. 220.

²⁶ *Ibidem*, p. 256.

²⁷ Nicolae Densușeanu, *Dacia preistorică*, Editura Meridiane, București, 1986, p. 82.

După cum se știe, ipoteza lui Nicolae Densușianu în legătură cu civilizația pre-dacă de pe teritoriul României (și nu numai) este legată de pelasgi. Iată această ipoteză în exprimarea lui Densușianu²⁸:

Înapoia populațiilor cunoscute în anticitatea greco-romană sub numele de geți și daci se întinde o lungă serie de mai multe mii de ani, o istorie înmormântată a unor mari evenimente, a căror importanță a trecut departe peste orizontul acestei țări – istoria unei națiuni geniale, puternice și glorioase, care, cu mult înainte de timpurile troiane, fundase cel dintâi imperiu vast al lumii, întemeiase prima unitate de cultură în Europa și pusese totodată bazele progresului moral și material în Asia de apus și în Africa de nord.

Nicolae Densușianu se arată convins că în zona Dunării de jos și îndeosebi în țările Daciei s-a afirmat și încheșat centrul cel mai mare și mai puternic al populației neolitice din Europa. Mișcarea acestei populații a ajuns în Transilvania pe două căi: pe de o parte prin pasurile Carpaților de răsărit; pe de altă parte prin părțile Tisei de sus, apoi pe Someș și Crișuri.

Teoria lui Densușianu a fost uneori destul de aspru criticată, dar asta nu înseamnă că ea nu conține unele elemente de care istoricul să fie interesat. În ce ne privește, considerăm că un astfel de element îl reprezintă și tumulele eroice din neolitic puse pe seama pelasgilor. Aceste tumule, subliniază Densușianu, sunt niște movile funerare cunoscute în diferite regiuni și cu denumirile de *morminte*, *movile*, *gorgane*, *culmi*, *holumpuri*, *silitre*, *popine*, *gruie* (*grunie*) și *gruiete*²⁹. După opinia lui Densușianu, originea cuvântului *gorgan* se pierde în timpurile preistorice ale pelasgilor.

Pe teritoriul României, aceste gorgane sau movile funerare sunt numite și gruie sau grunie (în Transilvania și mai ales în Banat), iar în Bihor sunt numite *holumpuri* (la singular *holump*). Ei bine, acum cititorul va înțelege mai clar de ce am apelat în

²⁸ *Ibidem*, pp. 41-42.

²⁹ *Ibidem*, p. 76.

Vârful Trei Holâmburi din Culmea Zărandului
(aproape de Debelagora, imagine din 2016)

aceste rânduri la teoria lui Densuşianu: în Hotarul Nadăşului de pe Culmea Zărandului, nu departe de Debelagora (în direcţia către Bârzava), se găseşte şi vârful *Trei Holâmburi* (în terminologia sătenilor). În prezent înţelesul colectiv al localnicilor este acela de trei semne de hotar (căci acolo se întâlnesc hotarele Nadăşului, Conopului şi Bârzavei). La *Trei Holâmburi* putem observa şi acum cele trei movile şi pietrele aşezate pentru a marca mai bine locul, dar nu avem de unde şti dacă la origine nu au avut şi semnificaţie funerară (sau numai semnificaţie funerară, în condiţiile în care, atunci nu existau actualele hotare). Căci ne putem întreba, pe bună dreptate, de ce numai acest vârf este un *holâmb* (*holump*) şi nu şi altele? Denumirea însăşi, luată ca atare, dacă originar a avut semnificaţie funerară, ne obligă să acceptăm că în vechime locul nu semnifica doar întretăierea de hotare, ci o entitate sacră.

Nicolae Densușianu face mereu apel la scrierile grecilor antichi, mai ales la Homer, de unde află că pelasgii erau avizi de glorie nepieritoare, fapt pentru care ridicau tumule de dimensiuni enorme, unde depuneau adesea și cantități însemnate de aur și aramă, alte daruri prețioase. Interesat de aceste tumule de pe teritoriul Daciei, Densușianu atrage atenția că numărul cel mai însemnat de astfel de monumente se găsește în Transilvania și îndeosebi în comitatele de lângă Tisa, Ung, Zabolți, Bereg, Bihor, Becheș, Ciongrad, Cenad, Heveș, Arad și Timișoara³⁰.

Un al doilea element care ne interesează din teoria lui Densușianu este cel referitor la originea metalurgiei europene. După acest autor, în funcție de informațiile date de scriitorii greci antichi, poate fi vorba de două tradiții. O primă tradiție, cea mai veche, ar fi cea pelasgă, prometeană, căci Prometeu este primul care cunoaște valoarea metalelor. Cea de-a doua tradiție, furnizată de *Teogonia* lui Hesiod, pune începutul prelucrării metalelor pe seama ciclopilor (denumirea mitologică de *ciclopi* fiind datorată, probabil, podoabei de aur așezată pe frunte), fiii lui Uran și ai Gaei (așezați și ei, ca și titanii de mai târziu, tot în spațiul misterios de la nord de Dunăre).

Dar unde era piața pre-elenă a metalelor? Densușianu observă că, în *Odiseea* lui Homer, zeița Minerva îi spune la un moment dat lui Telemach că a fost „cu corabia peste Marea Neagră la Temesa după aramă...”. Unde era acea Temesa? De la poetul Ovidiu aflăm că „itinerariul celor ce navigau la Temesa, trecea prin strâmtoarea cea abruptă și dificilă navigațiunii, numită odată *Ceraunia* (munții de la Cerna) și pe lângă un oraș barbar astăzi necunoscut numit *Romechium*”. Or, conchide Densușianu, „diferite localități de lângă poalele Carpaților (în Ungaria și Transilvania) au purtat, unele în timpurile trecute și altele mai poartă și astăzi, numele de *Timiș*

³⁰ *Ibidem*, p. 80.

(Temes)”³¹. Astăzi e vorba de Timișoara, dar numele de Temesa îl purta odinioară și un sat dispărut din districtul Mehadiei.

2.1. Perioada veche

Așadar, aceste teritorii sunt locuite din timpuri foarte vechi, existând urme pentru toate perioadele istorice. După cum aminteam la începutul acestui capitol, dovezile de locuire *paleolitică* sunt destul de numeroase în aria județului Arad, atât pe Valea Mureșului, cât și pe Valea Crișului Alb. Dovezile de până acum permit observația că paleoliticul este foarte bine reprezentat mai ales pentru zonele înalte ale Crișului Alb și ale Mureșului³², așa cum este cazul la Iosășel dar și la Conop, foarte aproape de Nadăș. Aici par să fi existat exploatări de piatră, care asigurau nu doar nevoile locului, ci și ale unor zone mai întinse. Este o epocă a pietrei cioplite. Datează de atunci vârfuri cu sulite, dar și topoare sau cuțite, arcuri și săgeți etc.

Perioada următoare, cea care a fost numită uneori a revoluției *neolitice*, permite ca, prin șlefuirea rocilor dure, precum și prin perforarea pietrei, omul să-și perfecționeze uneltele și armele. Sunt cultivate plante și sunt domesticite tot mai multe animale, astfel că „omul se transformă din culegător și vânător în producător”³³. Mărturiile neolitice se găsesc deja din belșug în arii apropiate de Nadăș, așa cum sunt descoperirile de la Dud, Șilindia sau Cuied.

Epocile de mai târziu, ale bronzului și fierului ne oferă mărturii, așa cum am subliniat deja, din aproape orice localitate

³¹ *Ibidem*, p. 333.

³² Mircea Barbu, Eduard Ivanof, *Istoria veche*, în vol. *Aradul-permanentă în istoria patriei*, 1978, p. 43.

³³ Ștefan Pascu, *Ce este Transilvania? Was ist Siebenbürgen?*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983, p. 17.

a județului Arad. Ele sunt legate și de afirmarea dacilor pe aceste meleaguri. În literatura de specialitate sunt multe discuții cu însuși etniconul „dac”. Ce semnifică acest termen? De la geograful grec Strabon se știe că dacii se chemau și *daoii*, cuvânt de care se leagă și altele apoi ca *davus*, *dakoi*, care ar fi avut semnificația de „lupi”. Alți interpreți ne trimit la termenul *dha-k* din indo-europeană, termen care – pornind de la radicalul *dhe* – ar însemna „a pune”, „a așeza”. În schimb, izvoarele literare conferă termenului „dac” semnificația de „muntean”, variantă socotită de către unii cercetători mai plauzibilă³⁴, din moment ce încă Pliniu cel Bătrân spunea că *Montes et saltus daci (tenent)*, adică dacii locuiesc la munte; apoi, lucru interesant, în limbile unor populații din jurul Mării Caspice termenii *dag* și *dah* înseamnă „munte”, iar *dagh* se traduce prin „muntean”.

Interpretarea termenului „dac” pentru o populație de munte pare potrivită și cu mărturiile arheologice din zona Aradului. „Descoperirile monetare – notează Mircea Barbu și Eduard Ivanof – de la Pecica, Păuliș și Toc (pe Valea Mureșului), de la Chișineu Criș, Chereluș, Feniș și Almaș (în zona Crișului), de la Temeșești (pe Valea Troașului), cât și așezările fortificate de la Șanțul Mare, Vărădia, Berindia sau Clit, confirmă faptul că locurile cele mai favorabile și folosite cu predilecție pentru așezări, de către populația dacică, au fost văile râurilor”³⁵. În aceeași interpretare putem aminti și cel mai bogat tezaur de monede dacice din secolul al III-lea î. H. descoperit la Șilindia, nu departe de Nadăș. Acest tezaur conține 729 monede de argint cu o structură de înaltă puritate, ceea ce înseamnă că producătorii lor stăpâneau foarte bine tehnologia prelucrării metalelor.

³⁴ Vezi, de exemplu, Vasile V. Muntean, *Contribuții la istoria Banatului*, Editura Mitropolitană, Timișoara, 1990, p. 33.

³⁵ Mircea Barbu, Eduard Ivanof, *op. cit.*, p. 59.

Din multitudinea de mărturii arheologice așa cum sunt descoperirile monetare amintite mai înainte, dar și din alte dovezi și informații putem trage următoarea concluzie: „mulțimea așezărilor descoperite arheologic și alte informații ale istoricilor vremii confirmă faptul că zona Crișurilor și a Mureșului a fost cuprinsă, la un moment dat, în statul centralizat al Daciei”³⁶. Locuitorii statului dac erau sedentari³⁷, agricultori și crescători de animale, dar și metalurgi. În depozitele vârstei bronzului este găsită peste tot pe teritoriul dacilor unealta de bază a agriculturii de atunci, anume secera. Din acest motiv, observă Vasile Pârvan, un cercetător străin, cum este Déchelette, „a exprimat chiar ipoteza că *secera* ar fi fost inventată de către Carpato-Danubieni”³⁸.

Pentru vârsta sa de aur, imperiul dacilor condus de Burebista reușise să-i îndepărteze pe sciți către Est, pe celți către Vest, întinzându-și stăpânirea din Boemia și Panonia până în Basarabia și Bulgaria, dar cetățile de seamă rămân tot cele carpatice. În interpretarea lui Vasile Pârvan, depozitele de bronz descoperite în Boemia și în Panonia nu sunt decât „o simplă prelungire a civilizației Carpaților; Slovacia formează, ca pe vremea lui Caesar care pomenește despre popoarele de acolo, trup comun cu Ardealul”. Totodată, continuă Pârvan, „principalele tipuri industriale ale Daciei nu țin, ca idee fundamentală, de Orient, ci de Occident: adică există o contiguitate de civilizație mai accentuată cu Apusul

³⁶ Ioan-Valeriu Tuleu, *Cintei, satul dintre bălți*, Editura Viața Arădeană, Arad, 2008, p. 24.

³⁷ Adresându-se celor din Crotona, pentru a-i învăța și reforma, Pitagora spune la un moment dat: „călătorește la *geți*, nu ca să le dai legi, ci să tragi învățăminte de la ei. La *geți*, câmpurile sunt fără margini, toate pământurile sunt comune. Și dintre toate popoarele, sunt cei mai înțelepți, spune Homer” (Pitagora, *Legile morale și politice*, Editura Antet, București, f.a., p. 71).

³⁸ Vasile Pârvan, *Dacia*, volum publicat de Asociația Academică „Vasile Pârvan” a foștilor membri ai Școlii Române din Roma, București, MCMXXXVII, p. 33.

Europei Centrale (Italia de Nord inclusiv), decât cu Europa de Răsărit și de Miazăzi sau cu Asia anterioară³⁹.

După cum se știe, în urma războaielor dintre daci și romani (dintre Decebal și Traian), Dacia este transformată în anul 106 d. H. în provincie romană pentru perioada 106-275 d. H., poate cea mai bogată⁴⁰ provincie din acele vremuri ale Imperiului Roman. După informațiile lui Ptolemeu, Dacia se întindea atunci către apus până la râul Tisa. Dar romanii nu sunt atât de interesați de zona de șes, respectiv de zona inferioară a Mureșului (către Tisa) și de cea inferioară a Crișului Alb. Mult mai interesați s-au arătat în această parte de zona înaltă a Zărandului și de Munții Apuseni, mărturie fiind limesul (valul de pământ) ridicat la poalele Culmii Zărandului (pe la Sâmbăteni, Ghioroc, Cuvin, Șiria, Zărand și către Munții Codru-Moma). Se știe apoi că, pe Valea Mureșului, de la Alba Iulia pornea către vest un drum roman până la Cenad, mărturiile arheologice atestând conviețuirea daco-romană în toată această perioadă.

Istoricii n-au încetat să se întrebe ce s-a întâmplat în acest spațiu după retragerea romană, adică după anul 275. Se știe că retragerea s-a produs pe fondul invaziilor barbare, aceste invazii având loc mai multe sute de ani în perioada care urmează, culminând cu cea tătară din 1240-1241. Într-un fel, chiar dacă poate părea paradoxal, așa cum consideră și lingvistul Sextil Pușcariu, retragerea armatei romane și a oficialităților din Dacia a

³⁹ *Ibidem*, p. 7.

⁴⁰ În legătură cu aceasta, N. Densușianu scrie: „Această regiune o subjugase mai întâi înaltul principe Traian, când Decebal a fost rege al geților, de la cari dânsul a luat ca pradă de război 5.000.000 libre de aur (5.071.400.000 fr.) și 10.000.000 libre de argint (897.354.684 fr.), afară de pahare și vase, ce erau mai pe sus de orice preț, și afară de turme, de arme și mai mult ca 500.000 oameni, bărbații cei mai războinici dimpreună cu armele lor, după cum aceasta a afirmat-o Crito, care a fost de față în acest război” (Nicolae Densușianu, *op. cit.*, p. 336). (Livra romană echivala cu 324 grame, *n. n.*).

constituit un factor favorizant pentru menţinerea protoromânilor în acest spaţiu, căci prezenţa armatei ar fi intensificat luptele şi motivele năvălitorilor de a distruge întreaga zonă. Apoi, Munţii Carpaţi, repetăm acest lucru, au oferit mereu populaţiei daco-romane loc de refugiu şi rezistenţă, invadatorii prădând, de regulă, căile circulante şi aşezările de la şes.

Totodată, nu trebuie uitat că stăpânirea romană la nord de Dunăre revine în timpul lui Constantin cel Mare, care îi înfrânge pe goţii şi pe sarmaţi în anul 334. Pe teritoriul judeţului Arad sunt cunoscute, din această perioadă, monede de argint Constantin cel Mare (Arad-Ceala), dar şi monede de bronz în localităţi ca Horia, Nădlac, Pecica, Sântana, Secusigiu şi altele. Mărturii ale epocii amintesc că ofensiva împăratului roman Constantin cel Mare este însoţită în anul 334 şi de o răscoală a populaţiei autohtone împotriva sarmaţilor, iar aceşti răsculaţi erau daco-romani.

Sedentarii daco-romani au fost nevoiţi să reziste valurilor succesive de migratori, aşa cum au fost goţii (vizigoţi şi ostrogoţi) în secolele II-IV, apoi hunii (434-453), gepizii, avarii (566), slavii (secolele VI-VIII), bulgarii (679-680), ungurii (896), dar şi pecenegii, cumanii şi tătarii. În această fază prenatală a statului transilvan⁴¹, stăpânirea goţilor a fost doar „parţială şi de scurtă durată”, a gepizilor ceva mai lungă (un tezaur al acestora fiind descoperit la Sănnicolaul Mare), hunii şi avarii nu au reuşit să influenţeze viaţa autohtonilor, alte valuri migratoare „au fost efemere cu excepţia bulgarilor şi maghiarilor”⁴².

Din câte se cunoaşte din scrierile lui Priscus Tracul, care a făcut parte din misiunea diplomatică trimisă de împăratul bizantin Teodosie al II-lea la Curtea lui Attila, populaţia autohtonă găsită de

⁴¹ Ioan Lupaş, *Din Istoria Transilvaniei*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1988, p. 9.

⁴² *Idem*.

huni în vestul Daciei avea denumirea de ausoni, limba ausonilor (de origine latină) fiind cunoscută și vorbită de demnitarii hunilor⁴³. Însuși Attila se pare că vorbea această limbă, căci era născut și crescut în zona ausonilor.

Cum au rezistat autohtonii vechii Daciei în primul mileniu (d. H.) al invaziilor străine? Iată un răspuns sintetic dat de către istoricul A. D. Xenopol⁴⁴:

Aproape deci tot poporul daco-roman care nu putuse părăsi provincia, se retrăsese în munți în timpurile năvălirii, atunci când, văzându-se părăsit de împărăția de care se ținuse, el fu lăsat în voia întâmplărei. Această retragere în munți, începută de pe când năvălirile goșilor luaseră un caracter de tot amenințător, deveni și mai pronunțată pe timpul hunilor, astfel încât putem admite că pe la 451, când Atila plecă către apusul Europei, munții Transilvaniei deveniseră, în întregimea lor, adăpostul populației daco-romane.

În acest fel se explică, își continuă Xenopol argumentația, faptul că românii au ocupat – până mai de curând – totdeauna partea muntoasă a țării, de unde ei coboară apoi, în vremuri mai liniștite, pentru a întemeia state la poalele munților (episcopul Napragi, din timpul domniei lui Mihai Viteazul, încă raporta împăratului Rudolf, în 1599, că românii sunt împrăștiați în toată Transilvania, dar mai ales la munte).

2.2. Perioada medie

După cum amintea și Ioan Lupaș, contactele protoromânilor cu unele populații migratoare au fost efemere, ceea ce nu se poate spune despre slavi și unguri. Slavii, atestați în zonele extracarpatiche de prin secolul al VI-lea, ajung să pătrundă masiv, în secolul următor, în mai multe zone locuite de protoromâni. De ce contactul

⁴³ Vasile Faur, *op. cit.*, p. 13.

⁴⁴ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 231.

cu slavii a fost mai profund, strămoşii noştri împrumutând de la aceştia unele elemente lingvistice şi de organizare social-politică, deşi i-au asimilat în timp? Răspunsul pare să fie acesta: slavii, spre deosebire de alţi migratori, erau şi ei o populaţie de agricultori, la fel cu strămoşii noştri. Mai mult, în momentul în care apar noi migratori, slavii, în mare parte, urcă şi ei spre munţi, împreună cu românii. Nu e de mirare atunci că multe toponime sunt de origine slavă, aşa cum se găsesc şi aproape de Nadăş (de exemplu, Bârzava sau Cladova etc., sau chiar Debelagora, din Hotarul Nadăşului), deşi în Nadăş nu se cunoaşte decât populaţie românească în proporţie covârşitoare.

Cei cu care românii vor avea de luptat secole în şir au fost însă migratorii unguri. După cercetări mai noi, aşa cum este datarea *Geografiei armene* în secolul al IX-lea⁴⁵, rezultă că despre populaţia de origine română din Carpaţi se vorbea cu mult înainte de a fi cunoscuţi ungurii. Apoi, în perioada lui Carol cel Mare (768-814), Enikel îi aminteşte în zonă pe avari şi pe români, iar cea mai veche cronică turcă a lui Oguz-han vorbeşte despre o „ţară a românilor” (*Ulak ili*) în secolul al IX-lea, aşa cum şi *Cronica lui Nestor* relatează că, la venirea ungarilor în Câmpia Tisei, aceştia i-au găsit acolo pe români şi slavi (*volochi i slaviani*). Aşezaţi în Panonia⁴⁶ pe la 896, ungurii se arată în zona Aradului în 934, când au lupte cu voievodul local, Menumorut. De la notarul (sau secretarul) anonim al regelui Béla al III-lea ne-a rămas cronică *Gesta Hungarorum* (Faptele ungarilor), din care aflăm că, în incursiunile ungarilor în Transilvania, aceştia au întâlnit la sfârşitul secolului al IX-lea trei formaţiuni statale româneşti: voievodatul lui Menumorut (cuprins între Tisa, Mureş, Someş şi pădurea Igfon); voievodatul lui Gelu

⁴⁵ Vezi Vasile V. Muntean, *op. cit.*, p. 66.

⁴⁶ După unele izvoare, la venirea ungarilor, *Panonia* purta numele de *Pascua Romanorum*, adică „Pășunile Romanilor”, zona fiind locuită de *pastores romanorum* (vezi şi Vasile Faur, *op. cit.*, p. 17).

(în *Terra Ultrasilvana*); voievodatul lui Glad, în Banat. Într-o primă fază, după ce se așezaseră în Panonia, ungurii au atacat, aproape un veac întreg, diferite orașe și cetăți italiene, germane, franceze și flamande, inclusiv Veneția, dar sunt respinși în cele din urmă. În 906 reușesc să distrugă Regatul Morav și să-l învingă pe Menumorut. Acesta le îngăduise ungurilor să se așeze pe Tisa, „fără însă ca așezările lor să depășească, la mieznoapte, limita comună actuală a județelor Hajdu-Bihar și Heves; la sud de Crișul Negru, românii se întindeau, de altfel, înspre apus, pe teritoriul județelor Békés și Csongrad până la Tisa, orașul maghiar Gyula de astăzi fiind pe atunci un centru voievodal (*gyula* era traducerea maghiară pentru „voievod”)⁴⁷.

După luptele din 934, Menumorut este supus, iar ducele ungur Arpad îi dăruiește comitatul Zărand unui anume Velec. „Amintirea lui Menumorut se mai păstrează în zonă prin toponime ca Moroda și Morotvale (loc în hotarul Zărandului)”⁴⁸. De fapt, organizarea românilor în cnezate și voievodate este atestată de documente ale vremii în secolele X-XIII pe întreg teritoriul carpato-danubian. Din alt izvor, *Legenda Sfântului Gerard*, ca și din lucrarea *Deliberatio* a episcopului Gerard de la Cenad, aflăm că, după anul 1000, voievodatul lui Ahtum, urmașul lui Glad, se întindea de la Tisa până la Criș și la Dunăre, până la Carpații Occidentali și Meridionali.

Însă Ahtum este atacat și este învins de unguri prin 1028, astfel că teritoriile de pe Mureșul inferior și de pe Crișuri sunt încorporate regatului maghiar. Dacă ținem seamă de situația politică și militară din spațiul mai larg al aceluși moment, putem sublinia următoarele: pe de o parte, statul maghiar se afla în expansiune sistematică spre

⁴⁷ Radu Constantinescu, *Studiu introductiv*, Gerard din Cenad, *Armonia lumii*, Editura Meridiane, București, 1984, p. 31.

⁴⁸ Ioan-Valeriu Tuleu, *op. cit.*, p. 27.

est, ajungând în părțile Transilvaniei; pe de altă parte, Imperiul Bizantin, aflat într-o fază de revenire la Dunăre (pe la anul 1003), se contrapunea intereselor maghiare. Ahtum se simțea legat de bizantini, fiind confederat al împăratului Vasile al II-lea Bulgarohtonul, calitate ce stârnea ofensiva maghiară. Luptele au fost intense și se pare că ungurii au învins în cele din urmă numai în urma trădării unui căpitan al lui Ahtum, Chanadinus (de unde denumirea cetății Cenad pe urmă).

Cu toate acestea, „organizațiile locale de tipul voievodatelor, cnezatelor sau obștilor au avut o lungă continuitate în timp, mai ales în zona montană a județului Arad, ele menținându-se până în timpul domniei lui Mihai Viteazul și mai târziu, până în secolele XVII-XVIII”⁴⁹. Au fost localizate astfel de formațiuni în zona Pâncota, în zona Beliu-Craiva, în 1241 este semnalat un voievodat la Iermata Neagră, în 1438 un voievodat românesc la Nădab, iar în 1495 un voievodat la Șomoșcheș, districte românești fiind amintite în 1439 și la Arăneag, Cladova, Căpâlna, Hălmaგი, Izvorul Crișului, Vârfurile, Șoimoș, Căpruța și altele.

În condițiile în care schisma creștină între ortodoxie și catolicism abia se produsese oficial (1054), în primele secole ale invaziei maghiare organizațiile bisericești răsăritene au reușit într-o anumită măsură să răspândească creștinismul printre maghiari. De exemplu, se știe despre episcopul Jerotei – hirotonisit la Constantinopol de către patriarhul Teofilact – că, după ce a ajuns în Transivania, a reușit să propovăduiască creștinismul și printre unguri. Iar la Cetatea Mureșului (Morisena), adică Cenadul de mai târziu, este atestată organizarea bisericească răsăriteană înainte de pătrunderea maghiară. Încă pe la 1234, numeroși maghiari și

⁴⁹ Eugen Glück, *Formațiuni social-politice românești din secolele IX-XI și rezistența lor în apărarea autonomiei*, în vol. *Aradul-permanență în istoria patriei*, 1978, p. 87.

teutoni din regatul Ungariei, disprețuind, ca și românii, episcopii catolici, „primeau sfintele taine de la niște episcopi de rit grecesc, răsăritean”⁵⁰. Ceea ce dovedește că românii autohtoni au reușit să influențeze elementele colonizate, reușind în mare parte să le atragă, până la un moment dat, spre obiceiurile și practicile lor religioase.

Încercând să ofere o explicație sintetică a rezistenței romanismului în Dacia lui Decebal, Vasile Pârvan subliniază ideea că acest „romanism” nu putea fi în niciun caz de origine balcanică, pentru faptul simplu că Balcanii n-au fost niciodată romanizați. Romanismul, atrage atenția Pârvan, este prin excelență danubian, este al plugarilor danubieni. Lanțul roman danubian a fost întrerupt în Panonia, căci aceasta, la un moment dat, „a fost zdrobită de către slavi, maghiari și germani împreună. Așa s-a întâmplat că România în loc să fie o peninsulă a continentului latin către Orient, a rămas o insulă, foarte mare, dar foarte depărtată de marele grup al surorilor sale”⁵¹.

Revenind la zona Aradului, ce s-a întâmplat după înfrângerea lui Ahtum? Regatul ungar încearcă să se consolideze, dar are de înfruntat și o serie de răscoale. Înainte de a fi învins, Ahtum introdusese vămi importante pentru sarea transportată din Transilvania cu plutele pe Mureș, cunoscute fiind porturile de vămuire de la Lipova, Cladova, Seud (Frumușeni) și Popin (lângă Pecica), dar și pe Crișul Alb, unde funcționau porturi de vămuire la Zărand, Nădab și Pil, motiv foarte important pentru unguri de a cuceri cât mai rapid aceste zone (după ce calea spre vest le fusese închisă în urma înfrângerilor suferite, iar înspre sud bizantinii baraseră intrarea și reveneau către Dunăre).

⁵⁰ Ioan Lupaș, *op. cit.*, p. 11.

⁵¹ Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 187.

Ungurii încearcă să organizeze noile teritorii cucerite de la Ahtum după model occidental, dar acest proces s-a dovedit anevoios. Este pomenit mai întâi Comitatul Bichiş, apoi Comitatul Bihor (prin 1111). Iar primul comite al Comitatului Arad este amintit abia în anul 1214, cam în aceeaşi perioadă fiind semnalate şi comitatele Timiş (1177) şi Caraş (1200)⁵². Tot în jurul anului 1214 apare în documente şi primul comite al Zărandului. În prima fază, comitatele Aradului şi Zărandului cuprind doar teritoriile de câmpie, înaintarea maghiară către zonele montane făcându-se cu greu, abia prin secolul al XIV-lea. Adesea, prin secolele XIII-XIV, stăpânirea maghiară adăuga numelor româneşti de localităţi cuvintele „háza” (casă) sau „falva” (sat), având astfel, de exemplu, Lupşafalva (satul lui Lupşa), Ivánfalva (astăzi Ioneşti), Mikeháza (casa lui Micu), Balomirfalva ş.a., acestea aflându-se pe fostul domeniu al Şiriei şi în districtul Agrişului.

Aşa după cum arată şi istoricii Andrei Caciora şi Eugen Glück în studiul amintit, după crearea comitatelor Arad (în Valea Mureşului) şi Zărand (în Valea Crişului Alb), statul maghiar îşi va întări sistemul militar în zonă, vechile fortificaţii din pământ şi lemn⁵³, moştenite de la români, fiind înlocuite cu construcţii de

⁵² Andrei Caciora, Eugen Glück, *Cnezate şi voievodate româneşti arădene*, în vol. M. Barbu, E. Glück, A. Caciora, E. Ivanof, *Studii cu privire la istoria Aradului în perioada feudalismului timpuriu*, Arad, 1978, p. 105.

⁵³ La Tauţ, centrul de comună, pe malul Cigherului, în Dealul Rujelor se găsesc urmele unei fortificaţii de refugiu de formă ovoidală, cu o lungime de aproximativ 450 de metri, având o suprafaţă de 0,7 hectare, cu un val de pământ de 10 metri lăţime şi o înălţime de 1-1,5 m, cu un şanţ adânc de 2-2,5 m. Deşi aici nu s-au efectuat încă săpături arheologice sistematice, în funcţie de materialul ceramic descoperit la suprafaţa solului, la poalele dealului unde se găseşte fortificaţia, s-a estimat că e vorba de o construcţie din secolele VII-IX, plasarea cronologică a *sitului* fiind propusă pentru finele mileniului I d. H. (vezi şi Sorin Bulboacă, *Comitatul Zărand în timpul Arpadienilor*, în vol. Doru Sinaci, Emil Arbonie (coordonatori), *Administraţie românească arădeană. Studii şi comunicări*, vol. III, Arad, 2011, p. 21.

piatră (mai ales după invazia tătară). Avem în acest sens exemplul Cetății Șiria, care devine castru regal în 1331, cetate comandată de castelanul Anton, care este în același timp și comite al Zărandului. E de semnalat faptul că această cetate întărită va deveni după aceea centrul unui domeniu foarte întins, înaintând pe Valea Crișului Alb până la regiunea auriferă și la Baia de Criș, cuprinzând, în total, cca. 120 de sate, așa cum apar menționate în urbariul din 1525.

Făcând un bilanț al așezărilor din această perioadă pe teritoriul județului Arad, Andrei Caciora și Ioan Popovici⁵⁴ formulează următoarea concluzie: „Pe baza izvoarelor scrise și cele arheologice se poate concluziona, cu mare probabilitate că în secolele al XII-lea – al XIII-lea pe teritoriul arădean de azi existau 188 localități, din care cel puțin 135 aveau populație românească, adică cca. 75% din totalul populației arădene”. Mai ales pe văile din Munții Zărandului și din Munții Apuseni cnezatele și voievodatele tradiționale și-au păstrat organizarea lor, cuceritorii neputând face colonizări nici în secolele următoare. Pe aceste teritorii se aplica în continuare *jus valachorum*. De fapt, „Zărandul a fost de la început și până la desființare, așa cum spunea un contemporan al absolutismului austriac, «o Românie mică» sau cum îi spuneau chiar ungarii, «o Dacie mică»”⁵⁵.

Tot în această perioadă trebuie amintit însă că, în mod progresiv, nobilii feudali își întăresc tot mai mult pozițiile, reușind să fărâmițeze și să restrângă domeniile regale în favoarea lor. Pe teritoriul arădean domeniile regale aproape dispar (așa cum se întâmplă și cu domeniul întins al Șiriei, pentru care sunt enumerate la un moment dat șase districte românești cu reședințe la Hălmagiu, Căpâlna, Vârfurile, Izvorul Crișului, Arăneag și

⁵⁴ Andrei Caciora, Ioan Popovici, *Fragment din cartulariul capitlului romano-catolic din Arad <1137> - 1177*, în vol. Andrei Caciora (coord.), *Realități istorice din Vestul și Nord-Vestul Transilvaniei. Studii și Documente*, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2006, p. 17.

⁵⁵ Vasile Faur, *op. cit.*, p. 10.

Cladova), ceea ce a favorizat creşterea opresiunii feudale. În apropiere de Nadăş, pe la 1406 este amintit un act de donaţie prin care regele Sigismund de Luxemburg oferă magistrului Andrei de Teteni cetatea Agrişului, care cuprindea 13 sate sub denumirea de „slavonicales”. Cercetările de până acum consideră în întregime că era vorba de sate româneşti, pentru că în această zonă nu a fost cunoscută niciodată o populaţie slavă, confuzia provenind probabil de la faptul că şi românii şi slavii erau ortodocşi (adică, pentru maghiari, schismatici răsăriteni). Pe la 1475 este amintită, la poalele nordice al Highişului, localitatea Myclosfalva (astăzi dispărută), apoi pe la 1493 se vorbeşte de cnezii de la Şoimoş, de la Căpâlnaş, Buceava şi Căpruţa.

Procesul de întărire a nobilimii feudale a fost însoţit în această perioadă de politica maghiară de slăbire sau chiar eliminare a conducătorilor şi fruntaşilor români. Statutul nobiliar nu era discriminat naţional, ci după criteriul apartenenţei profesionale. Adică nu putea fi nobil decât acela care aparţinea confesiunii catolice (măsură luată în 1366). Dintr-odată, nobilii români, voievozii şi cnezii sunt puşi în faţa dilemei: fie acceptă să treacă la catolicism, caz în care sunt recunoscuţi ca nobili; fie nu acceptă (rămânând în ortodoxie), dar atunci îşi pierd privilegiile nobiliare şi trec în rândurile ţărănimii.

Sub acest aspect, cazul cel mai cunoscut este al Huniazilor (originari din Ţara Românească). Trecând la catolicism, aceştia s-au maghiarizat, Iancu de Hunedoara acumulând bogăţii foarte mari, iar fiul său, Matei Corvin, ajunge rege al Ungariei. Faptele de arme şi cele politice ale Huniazilor sunt bine cunoscute. Pentru zona noastră, numele lor se leagă mai ales de destinul Cetăţii Şiria. Această cetate (atestată pe la 1318) aparţine o vreme Coroanei regale, apoi după 1390, pe fondul restrângerii domeniilor regale, ajunge în stăpânirea unor nobili locali, iar din 1439 se află în

stăpânirea despotului sârb Gheorghe Brancovici, care deținea o serie de domenii și pe teritoriul Ungariei. Din 1453 cetatea îi va reveni lui Iancu de Hunedoara, guvernator al Regatului Ungariei, pentru a trece apoi în stăpânirea lui Matei Corvin. Ajuns rege al Ungariei, Matei Corvin dăruiește Cetatea Șiria familiei Bathory (în 1464), de acest centru voievodal aparținând și voievodatele locale din Cladova, Arăneag, Vârfurile, Hălmagiu și Ribița.

Pe măsură ce relațiile feudale se întăresc (prin organizarea de tip occidental și prin creșterea importanței nobililor în defavoarea domeniilor regale), locuitorii simpli ai acestor meleaguri acumulează dependențe după dependențe, viața lor având obligații față de rege, față de nobil, de stăpânul pământului și de biserică etc. Cu titlu de exemplu, pe lângă alte dări și obligații, pe listele dijmelor episcopale din anii 1332 și 1337 ale centrului protopopial de la Pâncota figurează ca localități subordonate și **Nadășul**, alături de altele precum Galșa, Ineu, Almaș, Zărand, Nădab, Pilu, Comlăuș și Șiria.

Astfel tot mai mulți locuitori ajung iobagi, obligațiile acestora în bani, produse, activități și altele devenind din ce în ce mai mari, ceea ce a condus la numeroase nesupuneri și răzvrătiri, la revolte și răscoale. Pe lângă iobagi, crește tot mai mult și rândul jelerilor, care erau lipsiți complet de pământ. Pe acest fond se ajunge în situația ca haiducia (lotria) să cunoască o amploare deosebită în zona Zărandului, pe la anul 1347 autoritățile fiind nevoite să ia măsuri extrem de severe împotriva lotrilor.

Nemulțumirile țăranilor ating cote maxime în vremea răscoalei din 1514 condusă de Gheorghe Doja, când Cetatea Șiriei va fi ocupată de răsculați, inclusiv garnizoana cetății, în frunte cu voievodul român din Ciuci, fraternizând cu aceștia. La fel cade în mâinile lui Doja și Cetatea Lipovei. În acea vreme, în Comitatul Zărandului, o poartă iobăgească (adică o poartă pe care putea

intra un car încărcat cu fân) avea obligația în bani de aproape 50 dinari (1 florin) pe an, dar și cote în animale, de o oaie la cincizeci, un porc din zece, o căpiță de fân din zece; apoi valori variabile de găini, ouă, brânză, vin etc., mai ales de sărbătorile mari; plus multe altele, de la caz la caz, precum uiumul la moară, crâșmăritul, taxe pentru transport, munci de tăiat și transport lemne pentru stăpânul feudal, întreținerea drumului, cărat la moară, plăți pentru lemne și vânat etc.

E o perioadă însă când pericolul otoman se apropia tot mai mult de teritoriile arădene. După dezastrul (pentru unguri) de la Mohaci (1526), otomanii victorioși își fac apariția în zona noastră prin anul 1528, când atacă Cetatea Șiria, dar sunt respinși de românul Balica. După moartea regelui Ungariei, Soliman cel Mare îl impune pe tron pe Ioan Zapolya, principele Transilvaniei, care va avea pentru o vreme drept bază principală de rezistență Cetatea Șoimoșului. Tot în această cetate își va găsi refugiul regina Izabela și fiul său Sigismund după cucerirea Cetății Buda de către turci, în 1541. După această dată, Ungaria cucerită devine pașalâc, iar Transilvania se transformă într-un principat tributar turcilor, acest principat cuprinzând și județul Arad, alături de Banat și Crișana.

Dar ofensiva otomană continuă, astfel că prin 1552 ajunge și Timișoara pașalâc, iar prin 1600 Oradea va avea aceeași soartă. În paralel cu asediul Timișoarei, turcii atacă și Cetatea Lipovei și zona Cenadului. În anii care urmează vor fi cucerite pe rând (în 1566) cetățile Șiria, Ineu și Dezna, ocupația turcească pătrunzând adânc și pe Valea Crișului Alb. Astfel, pe teritoriul județului Arad, turcii vor forma următoarele sangiacuri⁵⁶: sangiacul Aradului (cu districtele Arad, având 59 sate și 719 case; Zărand, cu 67 sate și 1087 case; Bichiș, cu 61 sate, unele din Arad, și 1407 case); sangiacul

⁵⁶ G. Kovách, *Lupta antiotomană*, în vol. *Aradul-permanență în istoria patriei*, p. 139.

Lipovei (din care se știe despre nahia Felnac cu 22 sate și 579 case); sangiacul Ineului (care se întindea până la Beliu).

Urmează o perioadă de instabilități pentru întreaga zonă din județul Arad. Prin 1595 Transilvania duce o serie de lupte cu turcii, recucerindu-se Șiria, Ineul dar și Tauțul. Turcii revin însă chiar în anul următor, pustiind (cu detașamente de tătari) și luând prizonieri. În 1599 sunt din nou respinși, de astă dată de către Mihai Viteazul. Prin 1602 se impun austriei în zona noastră, iar în 1611 domeniile de la Ineu și Dezna sunt donate lui Gabriel Bethlen. După ce ajunge pe tronul Transilvaniei, Bethlen are mai multe tratative cu turcii, cedând acestora cetățile Aradului și Lipovei, dar păstrând Ineul. Pe la 1650, domeniul Ineului cuprindea 63 de sate în întregime, 15 sate parțiale și 16 puste⁵⁷, între care și **Nadășul**, alături de Minișul de Sus, Văsoaia, Arăneag, Șiria, Galșa, Cladova, Chisindia, Luguzău, Cuied, dar și Șimand, Giarmata, Crețești, Monoroștia, Zeldiș, Cigărel, Pleș, Plopi, Sânmartin, Sebiș, Dezna etc.

Însă în 1658 (pe data de 13 septembrie), după o ofensivă otomană puternică, Ineul va ajunge din nou sub ocupație turcească, apoi, după o lună (pe 15 octombrie 1658), cade și Cetatea Deznei. Pașa din Ineu va ocupa în perioada următoare și Ținutul Hălmagiului, iar prin 1666 se înaintează în direcția Bradului.

Stăpânirea otomană nu mai rezistă prea mult. După încercarea nereușită de a cuceri Viena (în 1683), turcii sunt nevoiți să se retragă, iar trupele austriece de sub comanda generalului Mercy ajung la porțile Aradului spre sfârșitul anului 1685. Vor fi iar ani de lupte. În 1691 austriei reușesc în cele din urmă să elibereze cetățile Șiriei, Ineului și Deznei, după ce fuseseră eliberate, ceva mai înainte (prin 1688), cetățile Lipovei și Șoimoșului. Teritoriul arădean ajunge, astfel, sub stăpânire austriacă. Dar nu după mult timp, vechile județe medievale ale Aradului și Zărandului, cu

⁵⁷ *Ibidem*, p. 149.

excepția zonei Hălmagiului, și în pofida stăruințelor transilvănene, vor fi cuprinse în Regatul Ungariei.

Ce s-a întâmplat în viața localnicilor, în mare, sub ocupația otomană? Cele mai mănoase pământuri erau rezervate sultanului, apoi numeroase proprietăți reveneau demnitarilor turci. Țăranii (români, unguri, sârbi etc.) „erau legați de glie, fugarii puteau fi urmăriți până în 15 ani iar din veacul al XVII chiar 30 de ani”⁵⁸. O viață deosebit de grea o aveau țăranii care ajungeau, în urma fluctuației granițelor dintre Transilvania și teritoriile ocupate de otomani, în situație de *condominium*, adică aceia care aveau dări și către noii asupritori (turci), dar și către vechii asupritori (nobili refugiați) care trăiau în Transilvania și își reclamau în continuare drepturile. Viața celor mai mulți a decurs în conviețuire cu noii stăpâni, anumite urme rămânând până în zilele noastre în obiceiuri sau port, mai ales în localitățile din jurul Ineului (pentru zona noastră). În Nadăș vreo două familii mai poartă încă porecla „a lui Turcu”, probabil denumire din acele vremi.

În general, otomanii au respectat vechiul sistem de impunere (preotoman), dar l-au adaptat legislației lor. De exemplu, impozitul plătit de fiecare casă a rămas tot de 1 florin pentru multă vreme (și în Ungaria cucerită și în zona Aradului), la fel și cele mai multe dijme (inclusiv în porci, chiar dacă noii stăpâni nu consumau carne porcină). Ca și înainte, țăranii din zonă munceau pentru cetăți, reparau drumurile și podurile, făceau transporturi și căraușie, plăteau taxele curente etc. Funcționează meșteșugurile vechi, dar sunt aduse și unele noi, în funcție de nevoile militare sau de lux ale ocupanților (de exemplu, curelarii de la Lipova se pare că erau numai otomani, creștinii fiind fierari, dulgheri, tăbăcari etc.). Dar feudalismul otoman rămăsese în urmă față de inovațiile austriece și europene, agricultura și creșterea animalelor suferind stagnări în zonele ocupate.

⁵⁸ Vasile V. Muntean, *op. cit.*, p. 114.

2.3. Perioada modernă

Neputința otomanilor de a cuceri Viena (1683), precum și înfrângerile ulterioare suferite de turci în mai multe bătălii de pe teritoriul Serbiei, Banatului și Aradului etc., arătau limpede că imperiul otoman intrase într-un declin extrem de accentuat. În 1698 prințul Eugen de Savoya întocmește un plan provizoriu pentru repararea Cetății Aradului, austriei urmărind să înființeze în zonă o apărare grănicerească. Iar după pacea de la Karlowitz (1699), zona Mureșului aflată în județul Arad devine una de importanță strategică. La sud de Mureș încă mai stăpâneau turcii. În acest context, înainte de a se pregăti pentru asediul Belgradului, prințul Eugen de Savoya conștientizează că are nevoie de o poziție puternică la Timișoara, cetate pe care o cucerește în 13 octombrie 1716, turcii fiind nevoiți să se retragă în sudul Dunării.

Așadar, stăpânirea otomană va fi înlocuită cu cea habsburgică. „Sub Habsburgi, sarcinile administrative se mențin și sporesc, dar se limitează înlesnirile sociale”⁵⁹. Sau, după spusele lui Nicolae Iorga, imediat ce Casa de Austria cucerea un teritoriu, figurile importante care apăreau de a doua zi erau iezuitul și agentul fiscal. Primul trebuia să asigure „direcția religioasă a dinastiei”, iar al doilea mersul înainte al contabilității, adunarea dărilor fără păsuiri⁶⁰. Studiul datelor din conscripții atestă că țăranii dispuneau de suprafețe mici de teren arabil, cu unele excepții în localitățile de la șes. În satele din Munții Zărandului, țăranii dispuneau de suprafețe cuprinse între 1/8 și 1/4 sesii. O sesie întregă cuprindea 34 de iugăre (în zonele de deal și munte mai puțin, de obicei 28 de iugăre), din care 24 arabil, 6 fânează, 3 pășune și 1 intravilan,

⁵⁹ *Ibidem*, p. 136.

⁶⁰ Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 338.

dar obligațiile erau de până la 52 de zile de robotă cu car sau 104 zile cu palmele, pentru o sesie, jelerii erau obligați la 18 zile de robotă cu palmele pe an, 1 florin darea pe an pentru casă, nona și zeciuiala din toate produsele agricole etc.

E drept, în următoarele decenii, prin defrișări și desteleniri, prin reglementările de schimbare liberă a sesiilor între iobagi, cu posibilități de moștenire sau de vânzare a acestora, agricultura a început să prospere. Dar și asupririle domnești se intensifică. Proprietarul adevărat era „domnul de pământ”, iobagii erau considerați un fel de „coloni” pe pământul „domnului”, de unde și denumirea de sesii „colonicale” în terminologia vremii. În mod obișnuit, sesiile colonicale date iobagilor erau formate din terenurile cele mai sărăcicioase, din zone păduroase sau mărăcinoase pe care țărani trebuiau să le „lăzuiască”, să le curețe pentru a le face productive.

Pentru zona Zărandului, unul din marii „domni de pământ” va fi Ducele de Modena. Iată cum descrie, sintetic, Gheorghe Ciuhandu⁶¹, situația de atunci:

În veacul al XVIII-lea, când fu răsturnată stăpânirea turcească și brăzdașii români s-ar fi așteptat la o mai dreaptă repartizare și stăpânire a vetrelor lor, stăpânirea a repus în drepturi feudale, ca domni de pământ, pe cei ce o agreau și, în prim loc, s-a creat marele latifundiu, acordat la 1732 Ducelui de Modena.

Domeniul acesta, care ajucat un însemnat rol în viața social-politică și economică a județului până să reintre în patrimoniul de stat, încadra în prim loc localități românești. El se întindea în partea de răsărit a județului, începând cu linia ce pleacă de la comunele următoare – cuprinzându-le și pe ele în acel domeniu – după cum urmează: Mădrigești, Buceava, Zeldiș, Gurahonț, Iosășel, Valea-Mare, Zimbru, Dulcele; de aici linia despărțitoare încadra localitățile dinspre nord: Moneasa, Nădălbești, Susani, Chertiș (azi Prunișor), mergând spre Ineu, Șicula, Gurba, Cermei, Șomoșcheș, Berechiu, Apateu, Vânători,

⁶¹ Gheorghe Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, Diecezana, 1940, pp. 137-138.

Mișca, Zerind, Iermata-Neagră; dinspre apus, în domeniu se încadrau: Vărșandul, din apropiere de Gyula, Pilul, Otlaca (azi Grăniceri), Șiclău, Nădab, Cinteii, Sintea, Seleuș, Pâncota, Mâsca, Galșa, Șiria, Covăsânt, Cuvin și Miniș. De aici, linia despărțitoare trece, încadrând Arăneagul, **Nadășul**, Minișul de Sus, Chisindia, Almașul, pentru a urma pe la Bonțești, Secaș și a întoarce la Mădrigești. Întreagă întinderea aceasta mare era locuită și muncită de iobagi Români, cu neînsemnatele spore de Maghiari din câteva localități...

S-a ajuns, astfel, la constituirea unor mari domenii feudale în comitatele Aradului și Zărandului. După ce granița Imperiului Habsburgic fusese stabilită pe Mureș, pe lângă latifundia Ducelui de Modena, în zona noastră existau și alte familii domnitoare, precum Csernovics și Bibics în vestul Comitatului Zărandului, ori cele ale lui Szölbek, Kászony, Lengyel sau Forray pe Valea Mureșului.

Între anii 1715-1720, districtele Zărand, Ineu, Hălmagiu și Brad (din Comitatul Zărandului) vor fi încorporate Ungariei, din această perioadă datând și primele conscripții fiscale nominale din Comitatul Zărand. Situația se complicase pentru întreaga Transilvanie. Din principat autonom, Transilvania devine o anexă habsburgică, o provincie condusă de un guvernator, ceea ce a provocat o rezistență care a culminat cu Răscoala curuților (1703-1711), condusă de Francisc Rakoczy al II-lea. Pentru puțin timp răsculații reușesc să ocupe și Cetatea Ineului. Nu peste mulți ani (în 1735), în vestul județului Arad, la Pecica, are loc răscoala grănicerilor de sub conducerea căpitanului Pero Seghedinaț, răscoală la care participă și țărani români din împrejurimi.

Revenind la domeniul Modena, se știe că urmașul ducelui Rinaldo de Modena, respectiv Francisc de Modena a numit în 1749 pe Emeric Bohus administrator al domeniului Șiria (unde era inclus și Nadășul). Din acea perioadă au fost îmbunătățite comunicațiile între localități, fiind construit drumul dintre Taut

și Nadăș⁶², iar suprafețele care erau lucrate prin robotă pentru „domnul de pământ” au fost bine delimitate, acestea cuprinzând la Nadăș terenurile din „Livadă” și din „Vie”, precum și o parte din „Țarină”, adică cele mai productive terenuri de pe raza localității. Deși familia Modena pierde domeniul amintit (se pare că din cauza implicării în acțiuni împotriva împăratului), vastul teritoriu zărăndan fiind confiscat și trecut în stăpânirea statului (erariului), pentru multă vreme s-a vorbit în continuare de „domeniul Modena”. Iar statul habsburgic va vinde pe urmă suprafețe de pământ și păduri unor nobili sau unor persoane cu bani mulți, care vor fi ulterior înnobilate.

În noile condiții, situația țăranimii ajunge tot mai grea, funcționarii statului și nobilii locali intensificând asuprirea acesteia. Deși împăratul Iosif al II-lea apărea drept „cel mai popular dintre toți împărații din familia Habsburgilor”, iar secolul al XVIII-lea era supranumit „secolul umanității”⁶³, nici el nu reușea să-i apere pe țărani de „volnicia tiranică a feudalilor”. Atitudinea sa i-a dat curaj lui Horea să meargă în audiență la împărăția de la Viena. Dar Ordinul Curții de la Viena pentru cercetarea nedreptăților semnalate de Horia nu a fost luat în seamă de responsabili localnici. Nu știm sigur dacă împăratul chiar ar fi rostit acel îndemn la răscoală către Horia (prin cuvintele *Thut ihr das*, adică „faceți-o!”), dar se cunoaște că, pentru a scăpa de asupririle domnilor locali, în 4 săptămâni din iulie-august 1784, s-au înscris în armata imperială (pe care o vedeau ca o „salvare”) tineri români din 81 de comune (în mare parte din Țara Zărandului). Speriați, nobilii apeleză la guvernatorul Transilvaniei, baronul Brukenthal, care ia decizia de revocare a conșcripției militare.

⁶² Lădar Nicolae, *Manuscris*.

⁶³ Ioan Lupaș, *op. cit.*, p. 97.

Țăranii n-au crezut în această revocare și s-au hotărât să nu mai asculte decât de împărat. Prin octombrie 1784, oficialii Ardealului raportaseră la Viena că poporul din munți „s-a liniștit”. Era o informație falsă, țăranii români nu se liniștiseră, dimpotrivă, și-au conturat în acest timp obiective foarte clare: desființarea iobăgiei; admiterea românilor în armată; anularea privilegiilor nobiliare; împărțirea pământurilor nemeșesti între țărani și altele. Răscoala a izbucnit în duminica din 31 octombrie 1784, când peste 500 de țărani, adunați în biserica din Mesteacăn, avându-l în frunte pe Gheorghe Crișan (care făcuse armată), au decis să plece la Alba Iulia după arme. „În cinci zile Zărandul întreg ajunsese în stăpânirea țăranilor răsculați”⁶⁴. Răscoala se întinde repede și în județul Hunedoara, Horia ocupă Roșia din Munții Abrudului, Crișan intrase deja în Câmpeni, este cucerit rapid Abrudul, se ridică mai multe sate din județele Cluj, Sibiu și Arad.

Iobagii Zărandului se ridicaseră de la Brad până la Ineu și Șiria, iar Galșa (unde se refugiaseră nemeșii unguri de pe Valea Crișului Alb) a fost incendiată. În data de 8 noiembrie 1784 țăranii răsculați se luptă cu trupele imperiale la „Hanul Moților” din Pâncota, iar Cetatea Șiriei ajunge bază de operații a răsculaților. Emeric Bohus, în calitate de „domn de pământ” al locului, cheamă în ajutor armata din Cetatea Aradului înzestrată cu tunuri, iar sub comanda colonelului Petras are loc bombardarea și distrugerea completă a vechii cetăți din Șiria. Însuși Comitatul Zărand va fi desființat din ordin imperial, apoi reînființat abia după șase ani.

Viața țăranilor zărandani nu s-a îmbunătățit nici după jertfele răsculaților conduși de Horia, Cloșca și Crișan. Nu după foarte mult timp (prin 1835), la Șiria are loc o răscoală a iobagilor pentru că li se luase pășunea, iar un alt Bohus (de data asta, Janos), a chemat în ajutor compania de lăncieri din Pâncota. Sunt consemnate în cea

⁶⁴ *Ibidem*, p. 101.

Locul din care se suna din corn adunarea iobagilor la Nadăș
(în Livadă, mai sus de Căminul cultural)

vreme nemulțumiri și revolte ale iobagilor din Măderat, din Drauț și din Arăneag, iar în 1844 se ridică și fac jalbe pentru pășune locuitorii din Văsoaia.

Ce se întâmplase? Războaiele duse de Imperiul Habsburgic în această perioadă înrăutățiseră mult situația financiară, iar statul vindea tot mai multe suprafețe, inclusiv în Țara Zărândului, mai ales după anul 1818. Noii proprietari abuzau frecvent în privința delimitărilor, cunoscute sub denumirea fenomenului de „hotărnicire”. Nemulțumirile iobagilor se intensifică, se produc dese dezertări din armată, iar numărul cetelor de haiduci este în creștere. Revoluția lui Tudor Vladimirescu din 1821 aduce noi speranțe și pentru iobagii zărândani. Se cunoaște că cetele de haiduci au fost extrem de active în anii 1821 și 1822, în zona Ineului având atacuri repetate pe domeniile de la Ineu, Șicula, Răpsig, dar și la Cermei, Șepreuș și Tauț. Din cauza hotărnicirilor

și a abuzurilor, în 1820 a izbucnit o răscoală la Minișel, condusă de Tudor Teodor. Locuitorii Nadășului făceau față situației de atunci prin extinderea despăduririlor.

Acest fond de nemulțumiri se continuă până apare un alt moment istoric tensionat, anul 1848, cu eroul Avram Iancu. Primele mișcări din primăvara lui 1848 sunt prilejuite de refuzul iobagilor de a mai face robotă. Oamenii se răscoală la Vârșand, dar și la Socodor, Pâncota, Covăsânț, Drauț, Târnova și Șilindia, apoi la Luguzău, Camna și altele, pentru a aminti doar câteva localități din zonă. Cu ocazia Revoluției din 1848, prefecți români în arealul Apusenilor ajung Avram Iancu, Axente Sever, Petru Dobra și Ioan Buteanu.

Dar mișcarea revoluționară din anii 1848 și 1849 este înfrântă după ce armatele rusești vin în sprijinul celor habsburgice, astfel că, în județul Arad, la Șiria, armata răsculaților unguri va depune armele în fața trupelor rusești la 13 august 1849. Numele lui Avram Iancu a rămas însă – nu doar pentru Țara Zărandului – ci pentru toți românii, un simbol al idealurilor naționale, al libertății și emancipării românilor. Entuziasmul a fost atât de mare încât, de exemplu, Nicolae Bălcescu, la a treia aniversare la Paris a zilei de 15 mai 1848, spunea înflăcărat că în analele românilor nu există o zi care să strălucească mai frumos!

Dacă în Moldova, revoluția de la 1848 a ținut câteva zile, iar în Țara Românească vreo trei luni, în Transilvania ea durează până în 1849, în urma divergențelor dintre unguri și români. Sub Avram Iancu, Munții Apuseni ajung bastionul de rezistență al românilor ardeleni. Românii au rămas fideli Curții de la Viena în tot timpul revoluției. Ce au câștigat? Biserica ortodoxă a românilor ajunge la rang de Mitropolie (cu sediul la Sibiu), având episcopii la Arad și Caransebeș. Este creată și Mitropolia unită de la Blaj, cu episcopiile aferente de la Gherla și Lugoj. Însă nu după mult timp Casa de

Austria se reorganizează, formând monarhia dualistă austro-ungară (1867). Prin legile naționalităților și învățământului (din 1868), românii din Transilvania sunt supuși unei politici intense de maghiarizare.

Împotriva acestei politici se ridică memorandiștii, care, în 1892, adresează împăratului Franz Joseph o petiție cu principalele revendicări ale românilor, între care sunt subliniate îndeosebi recunoașterea drepturilor politice și confesionale. Petiția era, totodată, un protest energic față de politica de maghiarizare pe care o desfășurau autoritățile, cerându-se, în final, desființarea dualismului austro-ungar și revenirea la autonomia Transilvaniei.

Dintre liderii arădeni, cel care se remarcă în mod special este teologul și profesorul Vasile Mangra, care participă în 1895 la organizarea congresului naționalităților asuprite din Austro-Ungaria (congres organizat la Budapesta în august 1895). „În felul acesta, prin mișcarea memorandistă și apoi prin atacurile pornite de aici, Aradul începe să se impună tot mai mult în lupta de eliberare națională”⁶⁵.

Luptele românilor pentru drepturi s-au soldat și cu unele câștiguri, așa cum a fost dreptul localităților de a-și alege primari. În acest sens putem aminti că, la Nadăș, primul primar român a fost Iovănuț Pascu, pentru o perioadă de 16 ani, acesta decedând în 1846 (Piatra sa de mormânt, din Cimiterul vechi al satului Nadăș, era încă vizibilă în urmă cu câțiva ani⁶⁶).

Lupta de eliberare națională era întemeiată, din moment ce drepturile românilor erau departe de a fi respectate. O simplă statistică de pe la 1906 arată ce diferențe erau între românii din Transilvania și celelalte comunități în privința analfabetismului.

⁶⁵ Nicolae Roșuț, *Introducere*, vol. Eugen Glück, Nicolae Roșuț, *Aradul și mișcarea memorandistă*, Universitatea cultural științifică, Arad, 1978, p. 5.

⁶⁶ După Nicolae Lădar, *Manuscris*.

Ioan Russu-Șirianu, care colabora în acea perioadă și la unele reviste ieșene, în primul număr din serialul „Din Ardeal” arată⁶⁷ că: din 1000 de români știu carte doar 144; în schimb, din 1000 de germani știu carte 629; din 1000 de maghiari știu carte 537; din 1000 de slovaci știu carte 527; iar din 1000 de sârbi știu carte 319. De aici decurgea și limitarea dreptului la vot. Apoi, din cauze naționale creștea îngrijorător și numărul emigranților români: de pildă, de la 3092 (emigrați în anul 1900), numărul acestora ajunge la 10.000 în anul 1905.

2.4. Perioada contemporană

Aceasta era situația la început de secol XX. Cu toate piedicile puse de autorități, în pofida tuturor amenințărilor și arestărilor, liderii românilor din imperiul austro-ungar au devenit tot mai activi, unii dintre ei ajungând în Parlamentul de la Budapesta. Ultimele alegeri din cadrul monarhiei bicefale sunt în 1910. În curând va începe însă prima conflagrație mondială, prin declarația de război a Austro-Ungariei față de Serbia din 28 iulie 1914, în urma asasinării prințului moștenitor Franz Ferdinand și a soției sale la Sarajevo, pe data de 28 iunie. Situația de război se generalizează, Rusia se va alătura imediat Serbiei, împotriva Austro-Ungariei. Mulți soldați și rezerviști din zonă sunt trimiși cu Regimentul 33 Infanterie din Ineu pe frontul din Galiția, unde se regăsesc și nădășeni (între care și Biriș Petru, străbunicul autorului acestui volum).

În primul război mondial, între 1914 și 1918, satul Nadăș a plătit un greu tribut în vieți omenești, o evidență a celor decedați

⁶⁷ Nicolae Roșuț, *Rolul Aradului în intensificarea legăturilor cu România*, în vol. *Aradul – permanență în istoria patriei*, p. 375.

Eroul Horga Petru, 1915

și dispăruți pe front fiindu-ne oferită de *Manuscrisul* lui Nicolae Lădar (din păcate, în multe cazuri avem identificarea doar după poreclă), după cum urmează: Teodor Deluțu, Onu Blaj, Petru Horga (Țilușcă), Iena Vespea, Todor Giuț, Ioan Manu, Andrei Manu, Petru Rusu, Medrea Ciobanu, George Dionisie, Vasile Tupa, Todor Ciolca, Ioan Ciolca, Gherghe Huți, Todor Huți, Todor Surdu, Todor Țăca, Medrea Benga, George al lui Conta Florii, Todor Cioncu, Vasile Cioncu, Ioan Bușa, Andrei Mitru, Vasile Samson, Ioan Cobârlea, Pavel Șchiopu, Ilie Delu, Todor Iena, Ioan al lui Stan al lui Iovan, Nica Morar, Ioan Ieșca, Todor Ciobanu, Todor Băcuțu, Simu lui Borcă Sim, Iovu Nica Lădar, George Suci, Zenovie Tudurești, George Tudurești, Ioan Morărești, Arsenie Crăciun, Ghiță Vârșă, Aurel al lui Măriuță, Ghiță Tita, Onu Turcu,

Nicolae Vanu, Petru Bârzăvanu, Ianăș Negreșu, Ioan Medriuț, Aurel Hurezu, Ioan Lașcu, George Lașcu, Ioan Giurca, Todor Giurca, Senesie Butaciu, Petru Ristea, Mihai Pășcuțiu, Todor Horguța, George Lupulescu, Todor Lupulescu, Todor Hurezan, Todor Foanta, Andrei Hurezașu, Andrei Ioja, Petru Hărțăgu, Todor Bocioacă, Dionisie Gionisie, Mihai Horga, Nicolae Vanu, Iovu Ciucuriță, Iovan Ciucuriță, Iovu Șchiopu, Todor Foltea, Todor Crânceșu, Petru Pecetoaie, Iovu Sava, Todor Mecu, Iovan Lebu și Gherman Bandăr.

Invalizi de gradul I s-au întors de pe front Horga Ioan (Perdutu), Șchiopu Jujii, Florea Oanii și Ioan Crețu, iar mulți au fost răniți. La sfârșitul războiului, pe fondul dezordinilor și al revoltelor românești împotriva autorităților ungare, în 23 decembrie 1918, în Nadăș au fost împușcate de către jandarmii unguri următoarele persoane: Ioana Bâșca (a lui Milente), Pascu Lădar, Dumitru Horga, Ioan Dumitraș, Mitru Purcaru și Ioana Biriș (străbunica în linie paternă a autorului acestui volum). După acest moment, jandarmii unguri (împreună cu notarul Junc Peter și secretarul Iuliu Cherecheș), ascunși un timp în ulița Prundanilor, la familia Necșa Todor, au fugit peste dealuri către Țiria (povestește Nicolae Lădar în *Manuscrisul* său).

Adunarea Națională de la Alba Iulia (începută la 1 decembrie 1918), unde se găseau 1228 delegați și peste 100.000 de participanți, a cuprins și o delegație de la Nadăș, formată din Lădar Ioan (Iurișu), Petcuț Ilie, Prundan Ilie, Mancu Onu și Butaci Gheorghe (după aceeași mărturie a lui Nicolae Lădar).

Unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu Regatul României a presupus eforturi majore pentru reforme administrative, legislative, economice, culturale și politice etc. Dar reforma cea mai așteptată de către locuitorii satelor era cea agrară,

Referenţa Agrară.

EXECUTAT
LA SERVICIUL JUDEȚEAN
ARAD
AL ARHIVELOR NAȚIONALE

Proces - Verbal

Antâti, la 22. Martie 1929.

Noi Aurel Florescu Delegatul Direcțiunii Cadastrului, Ministerul de Agricultură și Domeniilor pentru efectuarea lucrărilor tehnice de expropriere și improprietărire din comuna Nadăe, jud. Arad, moșia Josif Gross și soția lui născ. Elena Weiss.

Având în vedere hotărârile cu No.213/1924 R.A. a comisiei de ecol. din Ineu, No.C.J.286/1924 a comisiei județene și No.460/1925 a Comitetului Agrar S.Tr., am defalcat terenul expropriat din cel neexpropriat după cum urmează conform tabloului de jos.-

Înainte de defalcare				După defalcare						Observare
Josif Gross și soția lui născ. Elena Weiss				Statul Român		Josif Gross și soț. l. născ. Elena Weiss				
Numărul		Suprafața		Suprafața		Suprafața		Suprafața		
Cartea	Parcela	jug.	stp.	No. top. din cartea funciunară	jug.	stp.	No. top. din cartea funciunară	jug.	stp.	
3442	46	1820	75				1820/1	22	773	
ca							1820/2	8	1150	
I.							1820/3	43	1292	
	37	1962	450	1962/6	5	2218	1962/a	444	382	
	36	1444	3000	1444/4	129	1240	1444/a	3870	560	
354	52	1715	3000	1715/4	760	1194	1715/a	122	1454	
ca							1715/2	2116	252	
II.	55	1720	15				1720	23	300	pe baza mării și procesului de defalcare din 20 febr. 1929
0	58	1880/a	1692	1543	1880/a/2	347	1248	24	266	
							1880/a/1	6	36	
							1880/a/4	1314	293	
Suma totală		2232	1543			1244		6997	243	
Defalcarea la		1720	8	300						
		2211	243							

S-a controlat și găsit de bună.
Nadăe, la 22. Martie 1929.
Inginerul verificator de Stat:

Aurel Florescu
Delegat al Direcțiunii Cadastrului

reformă promisă soldaților de pe front de către Regele Ferdinand încă din 1917. Pregătirile pentru reforma agrară au început în 1919 (în luna septembrie), dar împărțirea efectivă a pământului în județul Arad se realizează abia din primăvara anului 1922.

În ceea ce privește localitatea Nadăș, acțiunile de reformă agrară sunt încheiate abia în anul 1929, așa după cum rezultă din *Procesul verbal* din 22 martie 1929 (pe care îl reproducem), document în care se specifică de către Aurel Florescu, delegat al Direcției de cadastru din Ministerul Agriculturii și Domeniilor, că se expropriează din moșia lui Josif Grosz și a soției Elena Weisz suprafața de 1244 iugăre, cu această suprafață defalcată fiind împroprietăriți locuitorii îndreptățiți din Nadăș.

O parte din terenul expropriat pentru reformă este cel din locurile cunoscute sub denumirea „Livadă” și „Vie”, adică în imediata apropiere de sat către direcția Valea Cimercea. Grădinile (tăleciurile) pentru împroprietărare erau fiecare în suprafață de 13 ari, urmând ca satul să se extindă aici, fiind prevăzută o stradă (lată de 6 metri, astăzi drumul forestier ce duce în Cimercea) în Livadă și două străzi în Vie (în cele din urmă, localnicii nu s-au așezat aici, construindu-se doar o casă în Vie, cunoscută ca fiind a lui Coari). Apoi, în funcție de situația celor în drept de a fi împroprietăriți, au fost împărțite terenuri în suprafață de la 1 iugar până la 4 iugăre. Delegați pentru reformă au fost aleși Conta Arsenie și Iovănuț Vasile (Nicolae Lădar, *Manuscris*).

Ca în multe alte localități, reforma agrară nu a mulțumit pe toată lumea. La Nadăș, în 11 aprilie 1932, un grup de 160 de cetățeni adresează o plângere către ministrul agriculturii din acea vreme, specificând că au mai trimis o cerere anterioară, dar nu li s-a răspuns, iar acum revin și îl roagă pe ministru să le rezolve problema, căci „noi din legătură cu reforma agrară am rămas

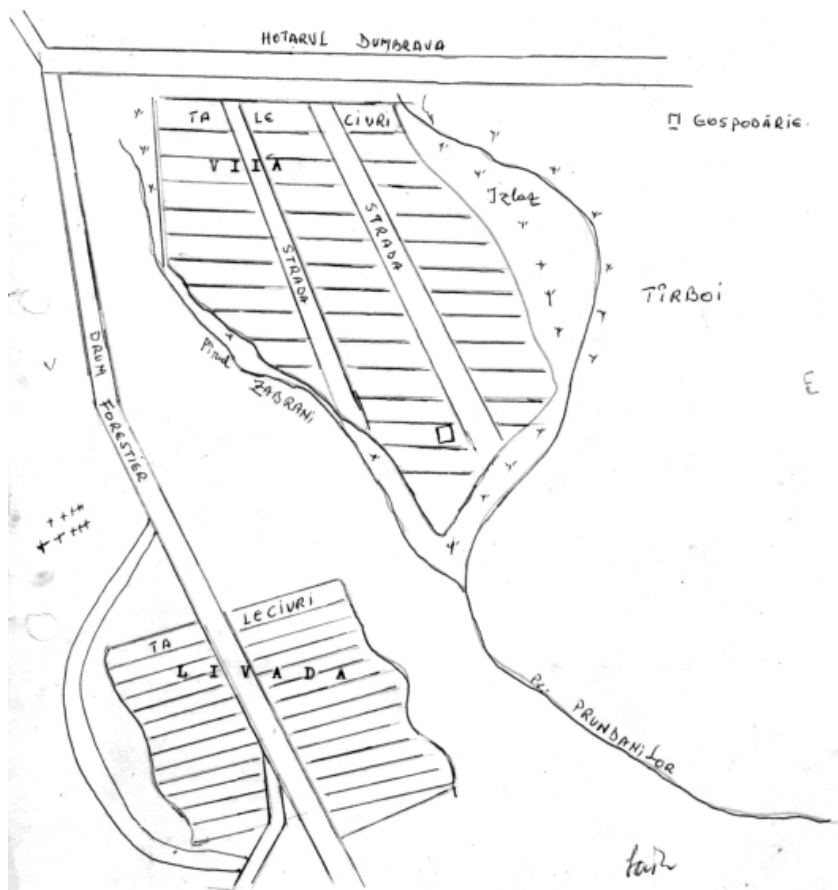
fără pământ 160 de oameni, tot din aceia care nu au avut pământ deloc...”⁶⁸. Plângerea este semnată în numele celor 160 de săteni de Agrișan Iovu, Pui Andrei, Butari Veselie și Panda Ioan. Din păcate, cererea nu a fost satisfăcută.

Firește, dacă s-ar fi respectat propunerea de extindere a localității după planul amintit mai înainte, atunci satul nu ar fi rămas așezat doar de-a lungul Văii Ceșa, ci, în zona sa centrală și către partea spre Tauț, rezulta o dezvoltare înspre hotarul Văii Cimercea. Dar sătenii au preferat să folosească aceste terenuri exclusiv pentru agricultură, considerându-le foarte bune pentru culturi și, lucru important, foarte apropiate de sat în comparație cu suprafețele de la sălașuri. Comuna se dezvoltă în această perioadă, primar fiind Ioan Lădar (al lui Iurișu). Ca animale de tracțiune erau folosiți în special boii, fapt caracteristic pentru zonele de deal și munte. Pe la sfârșitul crizei 1929-1933, la târgul din Pâncota un cal se vindea cu aproape 4000 de lei, în timp ce o vacă sau un bou aveau prețul cu aproape 1000 de lei mai puțin. Drumul de la Nadăș la Tauț era din pământ (cu foarte puțin balast), tocmai pentru a fi mai ușor de suportat în cazul tracțiunii cu boi.

Totuși, se îmbunătățește drumul, el fiind mutat de pe cursul văii Ceșa de la gospodăria lui Filip în jos, iar pe sub Târboi, de la fântâna lui Ciorău către Tauț, este înălțat, acolo fiind o zonă mlăștinoasă. În sat, se construiește podul de la Buda, folosindu-se zidărie din piatră cu var și grinzi metalice transportate de la Arad cu căruța de către Biriș Gheorghe (al lui Buda).

O schiță cuprinzând loturile de casă din Livadă și Vie, precum și străzile plănuite, ne este oferită de către Nicolae Lădar:

⁶⁸ Arhivele Statului, București, *Fond Reforma Agrară din 1921*, județul Arad, dos. 205, f. 52-53.

Schiță cu loturile de casă (tăleciurile) de la reforma agrară (1929):
Nicolae Lădar, *Manuscris*

Odată cu integrarea în România Mare, viața oamenilor s-a schimbat și sub aspect politic, deși țăranii din Nadăș nu erau foarte preocupați de aceste lucruri. Dacă până în 1918, lupta politică în Transilvania și în celelalte regiuni din fostul imperiu austro-ungar se desfășura între Partidul Național Român, pe de o parte, și

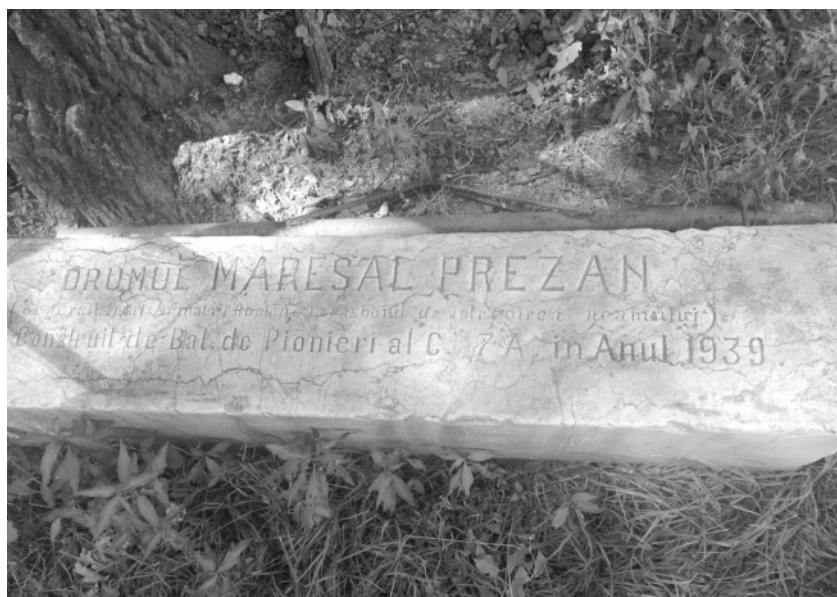
partidele ungureşti, pe de altă parte, începând din anii 1919-1920 apar partidele din Regatul României, în primul rând liberalii şi ţărăniştii. Nădăşenii îl primeau aproape cu evlavie la ei în sat pe Iuliu Maniu, dar şi pe Alexandru Vaida-Voevod, pe Octavian Goga, apoi în mod deosebit pe Ştefan Cicio Pop (cu proprietăţi peste deal, la Conop), Partidul Naţional Ţărănesc avându-l la conducere, în comuna Nadăş, pentru mulţi ani, pe Ioan Lădar (Iurişu), care a fost şi primar o perioadă destul de lungă. De la liberali au fost primari Buda Gheorghe şi Prundan Partenie; partidul lui Octavian Goga îl avea în frunte pe Butaci Gheorghe (Ciuta), ajuns şi el primar pentru o scurtă perioadă.

De la Nadăş n-au lipsit nici orientările socialiste. În anul 1903, de exemplu, vicecomitele Aradului, Dalnoki Nagy Lajos informa că „în plasa Târnova, acum se organizează adepţii doctrinelor socialiste şi deosebit de vie mişcare se poate sesiza în comunele Nadăş, Cuied, Hodoş, Drauţ, Dud, Şilindia, Satu Mic, Chier şi Târnova. Plasa e năpădită de ziare de tendinţă socialistă... S-au ținut întruniri în Chier şi Hodoş, sînt declarate în Nadăş şi Târnova; primpretorul n-a luat act în două rânduri de anunţările sosite din Hodoş şi Chier, a interzis ţinerea adunării populare din cauza iregularităţii declaraţiei...”⁶⁹. Apoi, o informaţie din ziarul „Voinţa poporului”, anul 3, nr. 20/16 mai 1904 ne spune că la Congresul Partidului Social-Democrat din Arad au participat şi trimişi din Nadăş.

Mai târziu n-au lipsit nici legionarii, care se manifestau prin defilări şi cântece (de la o astfel de defilare, puţin „afumaţi”, adică băuţi, îşi amintesc unii bătrâni ai satului, nişte tineri legionari au pornit, în „lupta” lor împotriva evreilor, către Fabrica de cherestea a lui Josif Grosz, dar i-a părăsit curajul până să ajungă acolo, așa că s-au întors cântând, fără să pricinuiască niciun rău).

⁶⁹ *Din istoria mişcării muncitoreşti – documente arădene (1821-1918)*, Arad, 1972, p. 156.

Noua administrație și-a înăsprit și ea condițiile, la un moment dat statul având nevoie de impozite și dări tot mai mari. Agenții fiscali nu cunoșteau mila, așa că unii dintre ei au ajuns „sperietori” și pentru sătenii din Nadăș. Conștiința colectivă a localnicilor l-a reținut îndeosebi pe unul Angheluță, care venea de la Plasa Târnova în mod special pentru cei care aveau întâzieri la plata impozitelor. Angheluță nu stătea la tocmeală, intra cu forța în casele oamenilor (dacă erau încuiate le spărgea), lua „zalog” tot ce găsea mai de valoare, de la cereale și animale până la haine de pat, perne și alte bunuri, apoi le transporta la primărie și le depozita (drept garanție), așteptând ca proprietarii să vină să plătească dările și apoi să-și recupereze bunurile (adesea distruse de șobolanii și soarecii din depozite).

Drumul MAREȘAL PREZAN (*Generalisimul Armatei Române în războiul de întregire a neamului*) Construit de Bat. de Pionieri al C. 7 A, în anul 1939 (Inscripție aflată în prezent în posesia familiei Ivașca, la sălașul de la Debelagora)

Din păcate, vremurile războinice se întorceau. Pacea încheiată după primul război mondial (1914-1918) nu a durat decât două decenii. Germania, sub conducerea lui Hitler, urmărea revanșa cu orice preț. România rămâne singură, pândită de la Vest de către nemți, iar de la Est de către sovietici. Din anul 1939 rezerviștii sunt tot mai des chemați sub arme, iar cei tineri sunt mobilizați la pregătirea premilitară. La Nadăș, la capătul de la Pârâul Doi, în Hotarul Bâștenilor, încep să fie săpate primele tranșee (ale căror urme se mai pot vedea și astăzi), a fost construit drumul strategic din Valea Cilodia către Bârzava, denumit „Drumul Mareșal Prezan” (vezi poza anterioară), pentru a face legătura Mureș – Crișul Alb, apoi au început lucrările și pentru culoarul Nadăș – Conop. Lumea se pregătea pentru un nou război!

Pe data de 1 septembrie 1939, Germania atacă Polonia, iar URSS-ul dă un ultimatum României în 26 august 1940 să cedeze Basarabia

Nădășanul Hurezan Gheorghe, caporal mitralior Reg. 97 Inf. (primul din stânga, bunicul autorului din partea mamei)

în patru zile. Armata română este nevoită să se retragă. Între rezerviștii care fuseseră mobilizați să apere Basarabia, se retrage acum, împreună cu camarazii săi, și Hurezan Gheorghe (al lui Ioanu Lenii) din Nadăș (bunicul, în linie maternă, al autorului volumului de față). După o perioadă de neutralitate, România se alătură Germaniei și, în 22 iunie 1941, pornește atacul împotriva Uniunii Sovietice, cu speranța de a recuceri teritoriile pierdute în est și în nord.

Primii soldați din Nadăș care își dau viața pentru eliberarea Basarabiei sunt Haldău Ioan (al lui Medriuț) și Pui Ioan. Apoi, pe parcursul războiului, fiii Nadășului uciși sau dispăruți pe front au fost următorii (Nicolae Lădar, *Manuscris*): George Magior, Todor Magior, Mihai Lungu, George Bitănguțu, Ioan Crețu, Todor Crețu, Ioan Medriuț, George Bârzăvanu, Mihai Giuț, Mihai Marcu, Petru Haiduc, Petru Pocăitu, Dumitru Loză, Todor Stanu, Ilie Dalea, Vasile Avram, Todor Perdutu, Onu Coabă, Ghiță Pischi, Onu Bușa, Todor Bușa, Todor Nacăna, Todor Coari, Iovu Dobrea, Todor Dolu, Todor al lui Ilie a Marinii, Todor Cuza, Todor Bârduță, Todor Subinca, George Subinca, Ioan Grecu, Todor Cocioba, Ghiță Crăciunescu, Ioan Arsenie, Todor Arsenie, Onu Blaj, Andrei Giurca, Mihai Vântu, Todor Deda, Pascu Antonie, Vasile Crețu, George Voica, Daniel Dăloaie, Traian Doagă, Mihai Ciolca, Avram Gipi, Petru Pecetoaie, Ioan Luguzanu, Ioan al lui Văsălie, George Megai, George Averescu, George Purcel, George Manu, George Coroabă, Ioan Florea, Todor Pischi, Iovu Maier, Todor Căpeț și Iena Cimașu.

Se întorc acasă, invalizi pe viață, Bâlc Teodor, Petcuț Mihai, Butaci Todor Cornel și Pui Iovu. Scapă cu viață și cu răni mai ușoare Mihota Vasile (împușcat într-un picior) și Bâșca Todor (împușcat în mână).

Între prizonierii de război din Uniunea Sovietică îl găsim și pe nădășanul Butaci Gheorghe (Ciuta), soldat frunțaș. El s-a născut în 1921, a fost încorporat în Regimentul 85 Infanterie din Ineu, iar pe front a plecat abia în aprilie 1944, ocupând poziție, cu regimentul său, lângă Iași, pe Valea Oilor, pentru a rezista ofensivei sovietice. Amintindu-și de acele vremuri, într-un interviu acordat istoricului arădean Ioan Tuleu, pe când fostul soldat împlinea 90 de ani (în 2011), Gheorghe Butaci povestea cât se poate de plastic:

Țin minte din vremea aceea că era liniște, frontul nu să mișca și nu erau atacuri, numa că o venit la noi ministrul de război, generalul Pantazi [...] Noi eram aici, dincoace de deal, rușii dincolo, în cătunul Ulmi, față în față cu Belceștiul [...] Ne-o spus locotenentul că dacă vedem mașini să ne luăm căștile pe cap. Că boala le ținea pă cap, că frontul era dincolo de deal. Noi eram pe Bahlui [...] Era un drum care trecea către Belcești și iacătă-i că ies spre noi. Nu mai avurăm timp de pregătiri. Se apropie și coboară din mașini, tăți cu vipuști roșii, oameni mari. Și eram iacă acolo în calea lor, împreună cu altul din Ineu, Coșa, fost servitor la Montșia. Știa vorbi cu domnii, dar el se întoarce cu curu către ei. Era ascuns în șanț. Așa că veniră direct la mine, se apropiară, luai poziție de drepti: „Să trăiți domnule general, sunt soldatul Gheorghe Butaci, plutonul 6, din compania 11, Regimentul 85 Infanterie. Să trăiți!” Generalul avea riduri pe obraz. Eu nu am știut în momentul ăla cine îi, abia după aceea am aflat că-i ditamai ministrul de război, Constantin Pantazi. El zice cătă mine: „Din ce județ ești băiatule?” „Să trăiți, domnule general, din județul Arad”. „Mă, ăsta-i clisar. Mai ai frați?” [...] ⁷⁰.

După cum povestește Gheorghe Butaci în continuare, ministrul de război Pantazi și ceilalți însoțitori veniseră pentru a inspecta frontul în prima linie, făcuseră poze pentru ziarele din București, adică pentru „propagandă” (sesizase acest lucru și soldatul nostru), dar n-au mai ajuns în linia întâi, căci li s-a părut „prea periculos”. Din aprilie până în august plutonul lui Butaci a stat pe aceeași poziție. Dar în 20 august 1944 frontul a fost rupt, venind rușii. Gheorghe Butaci relatează cum a fost făcut prizonier:

Am stat acolo pă front până la 21 august. Cu vreo trei săptămâni înainte de întâmplarea asta nu s-o mai tras dăloc pă front. Noi, românii, ședeam în șanțurile noastre, rușii într-ale lor. Rușii strigau la megafon: pă 20 august vă pregătiți căruțele, să nu mai pățiți ce ați pătit la Stalingrad, că vă atacăm, și apoi începea muzica. Ei și în ziua de 21 august s-a terminat cu liniștea. Io eram agent la pluton, tocmai tăiasem niște pită, luai niște cuburi de zahăr, le pun în ceai când deodată sună telefonul [...]: „În cea mai mare viteză să vă retrageți dă pă poziție, anunță oamenii. Și ia telefonul!” „Dapă-i că nu știu să-l desfac”. „Taie-i firul!” Așa am făcut

⁷⁰ Ioan Valeriu Tuleu, *Războiul trăit. Arădenii pe fronturile războiului mondial*, Arad, Editura Viața Arădeană, 2012, p. 93.

și ne-am retras la școala agricolă. Și atunci iacă căpitanul. El o căpătat ordin de la 7 dimineața să ne retragem și era deja unu. Și ne arată cum se așează ai noștri pă poziții. Numai că erau rușii ce le ocupau. Io cum făcui, cum nu făcui, îi dădui telefonul și mersei într-un pârâu unde văd rușii înșirați, care veneau spre mine, nu cu grabă. Nu mai scăpai. Vine unu la mine cu un pistol, io zvârlui pușca și baioneta și am ridicat mâinile sus. Rusu era gata să mă împuște, dar o intervenit altul care o zis să mă lase în pace⁷¹...

Veteranul de război Gheorghe Butaci la 90 de ani

Din acel moment, nădășanul Gheorghe Butaci a fost unul dintre cei 130 de mii de militari români⁷² care au fost luați prizonieri în ultima săptămână din august 1944, cu toții ajungând în lagărele de concentrare din Uniunea Sovietică. Gheorghe Butaci și-a făcut calvarul prizonieratului pe șantierul de reconstrucție ale Stalingradului.

⁷¹ *Ibidem*, p. 102.

⁷² *Ibidem*, p. 118.

Cum se știe, România a început cel de-al doilea război mondial alături de Germania, dar după 23 august 1944 l-a continuat alături de armata sovietică. Din acel moment teritoriul județului Arad ajunge câmp de lupte, granița de vest a țării fiind atacată de armata maghiară. Aceasta urmărea pătrunderea în județul Arad pe Valea Mureșului și pe Valea Crișului Alb. Pe lângă rezervele de armată română ce erau pregătite să reziste ungarilor, la primăriile din comune au fost alertate posturile de jandarmi și au fost mobilizați premilitari, așa cum s-a întâmplat și la Nadăș. Ungurii au ajuns în direcția spre Nadăș doar până la Dud, dealurile și pădurile de la Nadăș, Tauț, Drauț și Agrișul Mare constituind loc de refugiu pentru multe familii din localitățile de șes ale județului.

Unele unități din trupele române și sovietice care au venit apoi dinspre răsărit, pe Valea Mureșului, în 19 septembrie 1944 au primit ordin să treacă peste Munții Zărandului pentru a ajunge pe Crișul Alb. Unul din premilitarii din Nadăș (premilitari care au rămas mobilizați până la sfârșitul războiului), respectiv Nicolae Lădar (pe al cărui *Manuscris* ne bazăm în redactarea acestor rânduri), povestește că subunități române (în număr de aproximativ 300 de soldați și ofițeri) au trecut de la Bârzava la Nadăș, pe drumul strategic Bârzava – Cilodia, staționând pentru puțin timp în grădina lui Crăciun al lui Dălcău. Nicolae Lădar relatează că, la Fundoaie, din convoiul armatei s-a răsturnat o mașină cu armament și muniție, dar nădășenii din Dealul Budeștilor au venit cu boii și au tras mașina, ajutându-i apoi pe soldați să adune armele și muniția.

La Nadăș au ajuns și trupe sovietice de ocupație. Același Nicolae Lădar ne spune că un ofițer sovietic cu 30 de soldați în subordine își stabilise comandamentul la vechiul sediu al Fabricii de cherestea. Aceștia au rechiziționat de la săteni animale și hrană, uneori făceau și abuzuri, dar în general lucrurile au fost sub control, unii săteni vorbind limba rusă, făcând astfel servicii de translator, așa cum era Pavel al lui Sâmpetru și alții.

Urmează ani tulburi. Jandarmii și premilitarii din Nadăș sunt menținuți în alertă. Se vorbea de spioni și de răufăcători parașutați în pădurile din Culmea Zărandului. Un astfel de „spion” ajunge în februarie 1945 la sălașul lui Mihota Vasile (lângă Dâmbul Mitrii), Mihota fiind rănit la picior în timpul războiului. „Spionul” fusese parașutat în timpul nopții în locul numit Vârf de Rugă, ar fi trebuit să meargă spre Conop, dar a luat-o invers, ajungând la sălașul lui Mihota. Îi spune lui Mihota să nu se sperie, este român și el, dar s-a rătăcit...

Nădășanul Mihota nu se arată însă prea încrezător, mai ales că vede la cel „rătăcit” un pistol și un aparat de emisie-recepție. Dar străinul îi spune că vrea să se predea jandarmilor, ceea ce a și făcut, premilitarii Nicolae Lădar, Pui Iovu, Butaci Gheorghe, Bârda Ioan și Biriș Andrei (anunțați între timp) conducându-l la postul din Nadăș, după ce recuseră parașuta și bagajele noului venit. Pe drum „spionul” le spune că se numește Constantin Popescu, învățător din Drăgășani, deși mai avea vreo trei legitimații, cu tot atâtea alte identități. Le cere apoi voie să vorbească la Viena, vorbește în germană, dar le spune tinerilor premilitari că a comunicat că a fost prins de jandarmi. Un căpitan de jandarmi l-a dus de la Nadăș la Arad, iar după o lună de zile Constantin Popescu le-a trimis celor din Nadăș o scrisoare în care le spunea că este liber și e acasă, la Drăgășani.

La fel ca după primul război mondial, acum, după ce se încheiase cel de-al doilea măcel, deși țara era sub ocupație sovietică, țărani așteptau ceea ce era mai important pentru ei: încă o reformă agrară! Au început să ajungă pe la casele lor și unii prizonieri, astfel că la Primăria din Nadăș s-a constituit o comisie pentru reforma agrară. Comisia a împuternicit doi delegați, pe Horga Onu (al lui Onu Mic) și pe Lădar Pascu (al lui Nica Lădarului). Au fost împărțite loturi în țarina satului, dar și în vatra satului, de la Fabrica

veche și de la cea nouă, apoi s-au împărțit unele poieni din pădure, Pagina Bitangului, Câmpul Fârțului, Câmpul din Cracuri, Șovarul, Ogreda Haicului, Câmpul din Dealul Pustacea, Câmpul lui Hui Van Iov, Câmpul Chiciorii, Vârf de Rugă, Hălmăgeni, Ogreda Șchioapii, iar Hotarul Bâștenilor și toate văile au fost expropriate pentru pășunat comunal (Nicolae Lădar, *Manuscris*).

După naționalizarea întreprinderilor, în 1949 este demolată Fabrica de cherestea de la Nadăș, la fel unele clădiri, apoi, în anii următori, sunt demolate calea ferată aferentă („ștrecul”) și funicularul care transporta lemnele până la Halta Nadăș (Călăci) de pe Mureș.

Tot în anul 1949 este înființată miliția, care ia astfel locul jandarmeriei. Apoi, în 1950 sunt înființate Sfaturile populare, dar și o nouă organizare administrativă, pe raioane și regiuni. Comuna Nadăș va face parte din raionul Ineu, regiunea Crișana. Mai târziu, în 1968, organizarea pe raioane și regiuni este înlocuită

Fosta primărie din Nadăș

cu organizarea pe județe. Din păcate, începând din 1968, comuna Nadăș, după o existență de veacuri, devine sat în componența comunei Tauț, județul Arad, așa cum este și astăzi.

În anii următori celui de-al doilea război mondial s-au perindat mai mulți primari în fruntea comunei Nadăș: Pleș Ioniță; Olar Petru; Hetco Petru; Mihăilescu Ioan; Pregerianu Eugen; Hurezan Gheorghe, Butaci Teodor și, pentru perioada cea mai lungă, Ardelean Teodor (1958-1968), iar ca secretar Horga Teodor (Nicolae Lădar, *Manuscris*).

Localitatea Nadăș nu a fost cooperativizată, dar sistemul de cote a fost extrem de dur, mai ales în perioada în care se plăteau „despăgubiri” de război către URSS. Când nu-și putea achita dările, țăranul era adesea amenințat că face „acte de sabotaj”. Când se treiera grâul, obligatoriu trebuia să fie prezent un delegat care supraveghea cântarul, pentru a se preda imediat cotele. Unii nădășeni, în special pe la sălașe, încercau să ocolească această procedură, „călcând” o parte din grâu cu boii sau cu caii, fără să anunțe. S-a întâmplat însă, nu de puține ori, să afle miliția. Un plutonier de la miliția din Ineu, unul Toth, a anchetat mai mulți țărani din Nadăș pentru astfel de „delicte” (după cum relatează Nicolae Lădar în *Manuscris*). Când l-a întrebat pe Lădar Iovu de ce a treierat fără autorizație, acesta i-a răspuns că nu are ce mânca și că a răbdat destulă foame pe front și doi ani ca prizonier. L-a chemat apoi pe Biriș Todor (al lui Iosivuț), acesta i-a spus că are 12 prunci acasă și nu au pâine.

A venit Gheorghe Rus la rând, fost și el combatant pe front. Ca de obicei, milițianul Toth cere datele celui anchetat și, între altele, îl întreabă:

- Ai fost membru în vreun partid?
- Da, răspunde Rus, am fost la comuniști, dar m-au dat afară...

- Cum așa, de ce? întrebă Toth foarte curios.
- Păi, zice Gheorghe Rus, pentru că într-o zi, fiind oleacă mai vesel, am dat tonul la cântec...
- Ce cântec? se repede Toth.
- Sfântă tinerețe legionară!, răspunde Gheorghe Rus.
- Ieși afară!, a strigat milițianul Toth, trăgând un *baszdmeg* în urma lui Rus...

Încet, încet, oamenii s-au obișnuit cu noua „democrație populară”. Fiind o localitate izolată și săracă, Nadășul n-a prea avut nici „chiaburi” băștinași, nici oameni politici însemnați care să ajungă pe urmă în pușcării, iar colectiv nu s-a putut face pe aceste dealuri. S-a vorbit la un moment dat de o „întovărășire”, dar nu s-a realizat nici aceasta. Altfel spus, nădășenii au rămas cu vechiul lor mod de trai, cu pământurile lor în proprietate individuală, cu creșterea animalelor și cu munca la pădure, la exploatarea forestieră sau la activitățile silvice. De aceea oamenii nu au plecat din localitate la oraș (sau au plecat foarte puțini), cum s-a întâmplat, ca fenomen masiv, în satele și comunele colectivizate, iar la școli mai înalte s-au dus foarte puțini tineri.

Lacul de la Baraj, 2016

După al doilea război mondial, până în anul 1989, la Nadăș au fost refăcute și modernizate căminul cultural și școala generală, s-au construit o moară nouă, un dispensar cu etaj, un magazin universal, podurile de beton peste Ceșa de la căminul cultural și de la Filip, podul de la Bâlcu și altele.

Dar cea mai mare investiție realizată a fost barajul de pe Cigher, aproape de Tauț, la care au început lucrările în 1970. Toată lucrarea barajului de pământ a fost coordonată de un inginer român asistat de un altul englez, pe timp de doi ani. Cu această ocazie a fost construit și drumul care leagă Nadășul de Tauț prin pădurea Târboi.

Moara nouă din Nadăș (acum lăsată în ruină) a fost construită la începutul anilor '50, sub conducerea unui proiectant din Șiria și a morarului Cegheș Iustin. La această moară au început să vină

Moara din Nadăș (lăsată în paragină), 2016

pentru făină și săteni din localitățile din jur, în special de la Minișel, Minișul de Sus și de la Tauț.

După anul 1990, activitățile economice din raza localității aproape au dispărut. Au dispărut lucrările forestiere și silvice ale statului, numărul de animale s-a diminuat drastic, sălașele au fost părăsite, populația a scăzut de la an la an, iar cei mai tineri lucrează pe unde pot, făcând navetă la Ineu, Pâncota sau Arad.

Capitolul III

ECONOMIA

În general, după cum se știe, în mediul rural activitatea economică este centrată în cea mai mare măsură pe agricultură. Datorită specificului său geografic și fizic, Nadășul a cunoscut în timp și alte preocupări, de aceea nu vom începe cu agricultura.

3.1. Mineritul

Am amintit deja în această lucrare că unele documente istorice de la începutul secolului al XIV-lea vorbesc despre îndeletnicirea mineritului la Nadăș, Tauț, Moneasa, Chisindia sau Covăsânț, precum și despre faptul că în anii 1332 și 1337 localitatea Nadăș figura pe listele episcopale ale centrului protopopial de la Pâncota.

La Nadăș s-a extras mai ales cupru, dar în acest moment nu avem cum să știm precis când au început astfel de extracții, așa cum nu știm cu exactitate când s-au constituit germenii acestei localități. Dar, pe lângă perioada medievală amintită, se cunoaște că, pe la 1711, la Nadăș funcționa o mină de aramă⁷³. Iar în apropiere, pe Valea Bârzavei, tot în acele vremuri, se vorbește despre activitatea

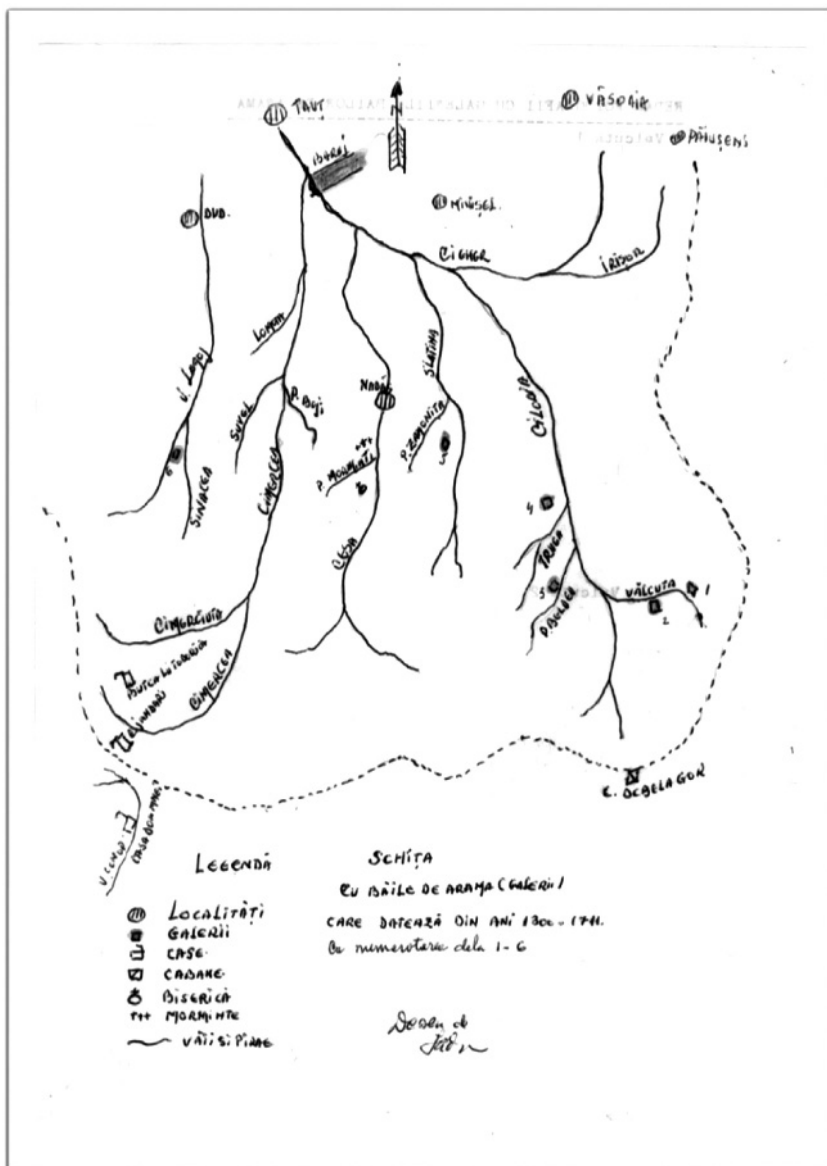
⁷³ G. Kovách, *Stăpânirea habsburgică și destrămarea feudalismului*, în vol. *Aradul – permanență în istoria patriei*, p. 167.

unor zlătari, care vindeau aur tezauriatului de la Oravița. Apoi, la Milova, dar și pe la Cladova și la Covăsânț, au început extracții de aramă și argint, însă nu s-au dovedit rentabile. Încercările n-au fost promițătoare nici la Chisindia. Mult mai rentabile au fost minele de fier de la Dezna, Moneasa și Zimbru.

Se pare că locuitorii primelor așezări de la „Ogrezi” erau și mineri, nu doar agricultori și crescători de animale, căci în apropiere, pe Valea Lugojului, se găsesc și acum urmele unei mine cu o adâncime destul de mare. Cei care aveau case foarte aproape, pe Cimercea, la Doțești, la Vârf de Rugă sau la Câmpul cu Jnepeni lucrau și la mină. Urmele acestei mine se pot vedea și astăzi puțin mai sus de gura Pârâului Sinacea, unde avea gospodăria Ghiță Toda.

Intrare(surpată) în Mina de la Vălcuța (pe malul stâng al Pârâului Vălcuța, înspre sălașul Cătălina, imagine din 2016); (poziția nr. 2 din schița următoare)

Schiță cu activitatea de minerit din Nadăș

Activitatea de extracție s-a extins pe urmă și pe alte văi și dealuri din Hotarul Nadășului, mai ales pe Cilodia, la Vălcuța, dar și pe Cigher. Se cunosc și aici galerii, precum cele de la Pârâul Beldeștilor, de la Dâmbul Băilor și de la Deal de Casă. Galeria de la Vălcuța pornește de la suprafață, apoi are săpătură verticală, plină cu apă de obicei, așa încât, dacă arunci o piatră, nu se aude că ar atinge fundul. Cea de la Pârâul Beldeștilor pornește tot cu o deschidere orizontală, însă nu se poate înainta decât în jur de 50 de metri, apoi este surpată. Galeria din Deal de Casă este cam pe la mijlocul versantului, mai jos de Pârâul Zomonița, dar este surpată încă de la intrare. La fel se prezintă situația și în Dâmbul Băilor, dar aici se pot observa și mari denivelări de teren, ceea ce înseamnă că, probabil, au existat și exploatări de suprafață.

Nicolae Lădar, tehnician silvic o viață întreagă, a cunoscut ca nimeni altul toată suprafața Hotarului Nadăș, și nu numai! De la el avem schița cu activitatea de minerit din Nadăș (vezi pagina anterioară).

3.2. Industria lemnului

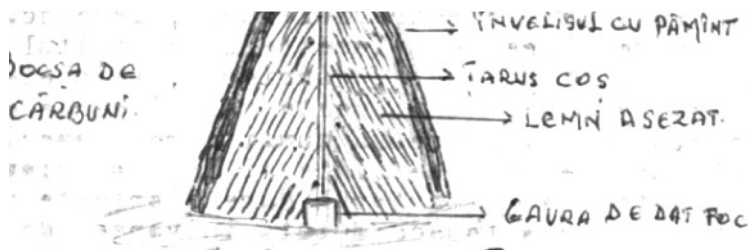
Localitate de deal-munte, Nadășul a fost încojurat de păduri, de la începuturile sale. Era firesc atunci ca sătenii, pe lângă alte ocupații, să se ocupe și cu exploatarea și prelucrarea lemnului. În cartea sa *Români din Câmpia Aradului...*, vorbind la un moment dat despre situația localităților în ceea ce privește terenurile, Gheorghe Ciuhandu amintește, de exemplu, că localitatea Târnova are terenuri arabile și livezi puține, stricate de ploi, că localitatea Dud are teren puțin, dar prisos de lemn, Tauțul ar avea terenuri de ajuns, în schimb Nadășul, aflat „pe teren păduros”, face „extirpare de păduri”, adică acolo „se lăzuește”, deci nădășenii „au lemn de ajuns”, dar „suferă mult în lipsă de fânațe”.

Având „lemn de ajuns”, nădășenii, dincolo de nevoile proprii pentru gospodărie, au început să prelucreze această materie primă.

O ocupație veche a fost bocșăritul, adică producția de cărbune. Încă din perioada medievală, când fierăriile s-au înmulțit, era nevoie de cantități tot mai mari de cărbune. Bocșarii din Nadăș produceau cărbune în special pentru piața din Pâncota.

Lemnul folosit pentru cărbune era îndeosebi fagul și carpenul, uneori și salcia. Nicolae Lădar descrie în felul următor procedura bocșarilor: lemnul, pe cât posibil rotund, se taie la dimensiunea de un metru și se clădește, pe rânduri oblice, în formă de piramidă, în jurul unor pari verticali (care formează un gol în centru), pe o înălțime de doi metri și o vatră cu raza de 5 metri; se lasă o deschizătură pentru foc în partea de jos și, pe lângă parii verticali, o deschizătură până în vârf; apoi întreaga lemnărie este acoperită cu un strat de pământ, care se tasează jur-împrejur, se introduce focul prin deschizătura de jos și se lasă să ardă până se aprind bine toate lemnele; pe urmă se astupă și gaura de jos și cea de sus, lemnul carbonizându-se în acest proces ce durează două-trei săptămâni; în toată această perioadă bocșarul supraveghează procesul, iar când apar găuri trebuie să le astupe imediat; din când în când bocșa se stropește cu apă, iar atunci când piramida scade foarte mult și nu mai fumegă este desfăcută, se scoate cărbunele, care se stropește în continuare pentru a nu se aprinde.

Urme de bocșe au putut fi văzute până târziu pe Cigher, Cilodia, Slatina, Ceșa și Cimercea, iar în perioada interbelică încă erau cunoscuți pentru această ocupație, ca specialiști, cei din familiile Celegariu și Brassai.

Schiță bocșă de cărbuni (Nicolae Lădar, *Manuscris*)

Alte preocupări în domeniu erau cele ale dulgheritului și dogăritului, mai ales în perioadele în care în localitățile din Podgoria Aradului era mare nevoie de butoaie de diferite capacități. Pe lângă doage, meșterii din Nadăș făceau șindrila din gorun, din gârniță sau din cer, loitre pentru care și căruțe, tălpoi și grinzi pentru case, butuci și spițe pentru roți, dar și traverse pentru calea ferată sau pentru poduri. Lemnul de cireș se folosea pentru mobilier, scaune, mese sau dulapuri, iar din jugastru se confecționau juguri pentru boi, cozi pentru sapă și coasă etc. Frasinul era utilizat îndeosebi pentru confecționarea obezilor de la roți.

Atelier familial de tâmplărie (Dorin Văsonan, *Monografie*)

Între cei mai cunoscuți meșteri pentru case din lemn sau alte materiale lemnoase cioplite, mai aproape de vremurile noastre, erau Hurezan Gheorghe (bunicul în linie maternă al autorului acestui volum), Popa Gheorghe și Gheorghe Nălăutu, apoi ai lui Mojari și Greblă; alți tâmplari au fost Stan Iovu, Onu Ciulii, Toader

și Iunu al Măriții, Bitang Ioan; iar fierari mai cunoscuți au fost ai lui Feleașcă, Șpudăr, Todor Țiganu, George al Oului, Bandur Ferdinand, Nica al lui Cula și Andraș Vasile.

Uneltele acestor meșteri tradiționali ai lemnului erau barda mare (cu care lucrau cei specializați în cioplitul lemnului, căci cioplitura trebuia făcută în plan perfect, după linie dreaptă, iar suprafața trebuia să rămână aproape ca după gilău), barda mică (sau de mână), utilizată mai ales la confecționarea doagelor și șindrilelor, securea, joagărul (fierăstrău mare, folosit de doi meșteri), hășca (sau fierăstrăul cu coardă, utilizat pentru tăiatul lemnului mai subțiri), ginul (o daltă cu lungimea de 1m și cu vârf semirotund), dălți de diferite dimensiuni, sfredele, tesla, gilăul (= rindeaua), ciocane diferite, vișeul, țăpina, fierăstrăul de tâmplar și altele (Redăm mai jos câteva schițe realizate de Nicolae Lădar pentru unelte tradiționale folosite la Nadăș în dulgherit și tâmplărie).

Pe fondul unei dezvoltări industriale mai generale⁷⁴, industria de prelucrare a lemnului se intensifică și în județul Arad la sfârșitul secolului al XIX-lea, funcționând mai multe gateri cu abur și fabrici de mobilă la Arad, Societatea de cale ferată Arad-Cenad producea traverse, funcționează deja o fabrică de mobilă curbată, furnir și plăci la Toc, se producea cherestea la Căsoaia și Donceni, apăruseră o societate pentru industrializarea lemnului și fabrica „Mundus” pentru mobilă curbată la Ineu.

⁷⁴ Istoricul arădean Dan Demșea arată că „ritmul maxim de sporire a meșteșugarilor și fabricanților (o triplare a acestora) poate fi constatat în intervalul anilor 1828-1857: numărul lor a crescut de la 1034 la 3694 de proprietari de ateliere. Un număr aproximativ de 40 de patroni erau conducători de «fabrică». Vezi Dan Demșea, *Tradiții industriale în județul Arad: secolele XIX-XX. Mențiuni documentare și evoluții*, în vol. Doru Sinaci, Emil Arbonie (coordonatori), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. III, Arad, 2011, p. 61.

BARDA MARE

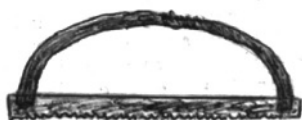
BARDA MICĂ

SECUREA

JOAGĂR

HISCA

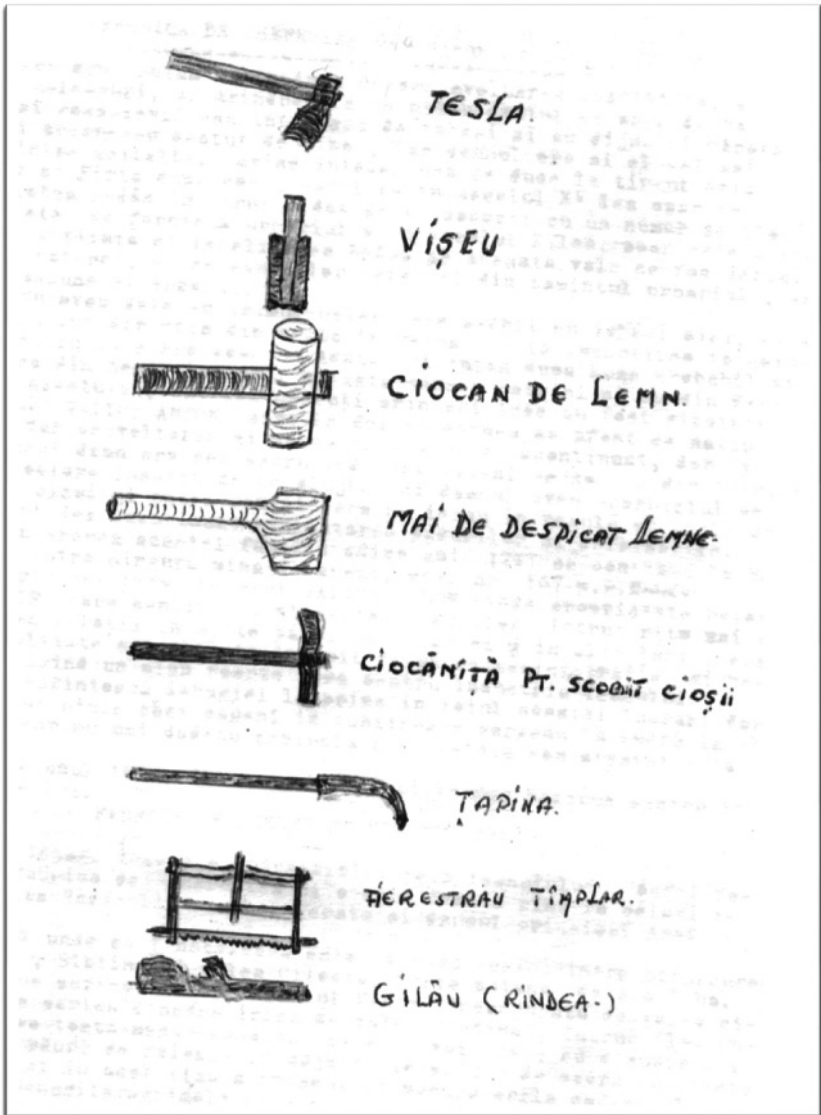
SFREDEL

GINUL

CIOCAN.

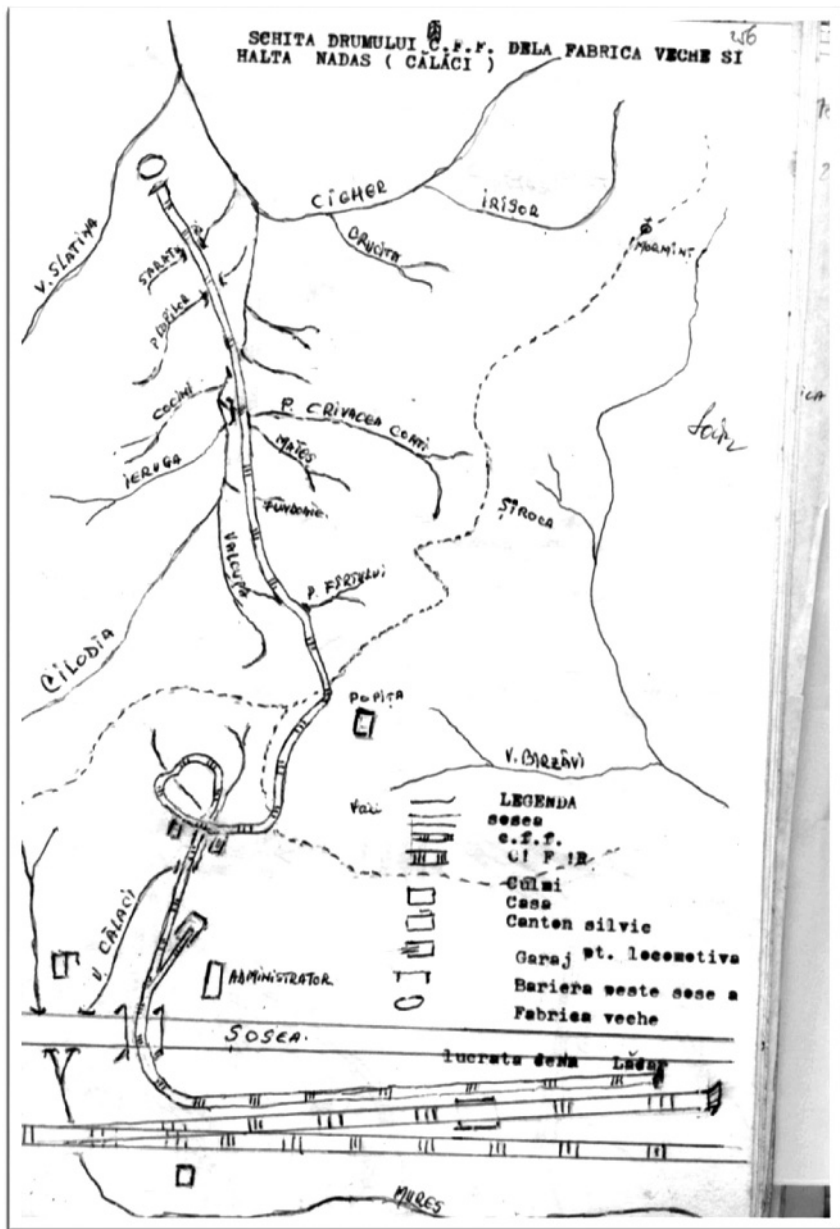
Acesta este contextul în care se înfiinţează şi la Nadăş Fabrica de cherestea a lui Josif Grosz⁷⁵.

Iniţial, Fabrica de cherestea de la Nadăş este construită la vărsarea Slatinei şi Cilodiei în Cigher, amplasament care permitea aducerea masei lemnoase de pe trei văi, respectiv de pe o suprafaţă de 3750 de hectare păduri de foioase (Nicolae Lădar, *Manuscris*). Fabrica dispunea de un gater cu 12 pânze, de circulare pentru tăiat parchet şi scânduri, de abricht pentru fălţuit, secţie de tâmplărie, secţie de fierărie, atelier de ascuţit pânze, uscătorie pentru scândură, baie pentru muncitori, birouri, casa proprietarului, casă pentru slujbaşi, grajduri pentru animalele de transport, o clădire pentru moară, alta pentru pădurari, un depozit pentru locomotivă, grajduri pentru animale (porci şi vite) şi casă pentru îngrijitori etc.

Proprietarul Grosz a adus un inginer din Italia pentru proiectarea şi realizarea căii ferate înguste (specială pentru transportul lemnului), care să lege fabrica de Halta Călăci (Nadăş) de pe Mureş. La Călăci a fost construită o reşedinţă pentru administraţie şi pentru angajaţii de aici. A fost instalat şi un cântar mare pentru lemne. Pentru a nu depăşi o înclinaţie mai mare de 10% pentru panta căii ferate de transport lemne, inginerul a propus şi realizat un „pod înnodat”, ceea ce s-a dovedit o reuşită (a se vedea schiţa următoare). Şinele pentru calea ferată au fost aduse de la Reşiţa. Au fost cumpărate apoi două locomotive cu aburi, pe care sătenii le-au botezat „Ioji” şi „Lena”.

Lemnul tăiat din pădure era transportat până la calea ferată în diverse moduri, funcţie de configuraţia terenului. Putea fi tras cu caii, dar şi cu sănii (goanga) pe şine de lemn, aruncat pe roluri (unde panta era mai mare), jgheaburi etc.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 70.

Exploatarea pădurilor se făcea sistematic și extrem de minuțios, după modele din Austria și nordul Italiei. Nu se pierdea nimic și nu se lucra la voia întâmplării. Lemnul bun pentru cherestea ajungea la fabrică. Doborâtul copacilor se făcea cu joagărul și cu toporul. Pentru a stabili direcția dorită de cădere a copacului, după ce se începea tăierea cu joagărul, erau introduse icuri ascuțite, bătute cu maiul, astfel încât centrul de greutate al copacului se muta în respectiva direcție, se continua apoi tăierea până la înclinarea și căderea arborelui.

După doborâre, lemnul este toaletat (curățat), se măsoară lungimea și grosimea, sunt sortați și se taie buștenii după dimensiuni, iar restul este clădit în stive cu destinația „lemn de foc”. Lemnul de foc era pregătit în metri steri (1,40/1,40) și era înregistrat de sămădău (angajatul care avea evidența tăierilor). Evidența era ținută și pe fiecare muncitor în parte, cât anume a tăiat într-o săptămână, câți metri steri de lemn de foc a reușit să adune etc., iar sâmbăta, cu adeverința de la sămădău, lucrătorul se prezenta la cancelaria fabricii (la casierie) și primea banii pentru munca din săptămâna respectivă.

Muncitori nădășeni la exploatarea pădurii pentru Fabrica de cherestea. De remarcat la toți îmbrăcămintea tradițională, izmene și cămăși albe din cânepă sau in, iar în picioare opinci (Arhiva Lădar Nicolae)

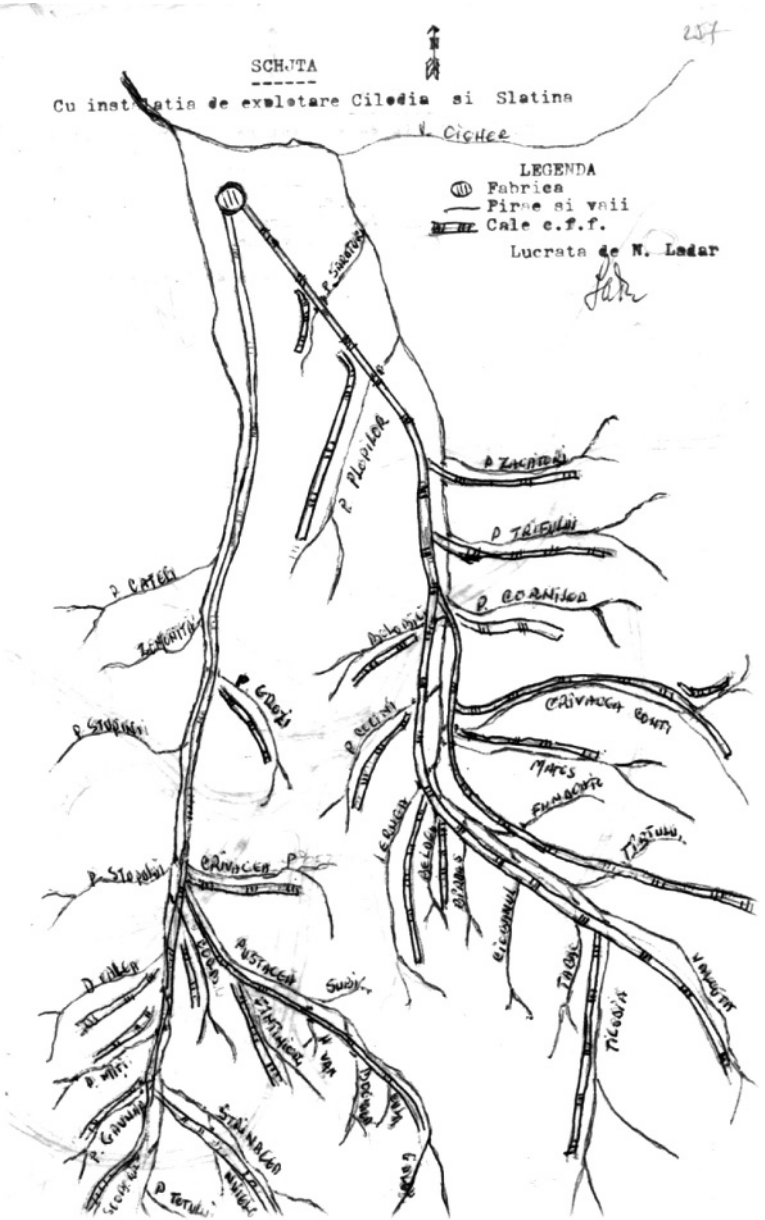
În multe cazuri muncitorii forestieri se organizau în echipe și luau pentru tăiere o anumită suprafață sau un dâmb întreg, întreaga lucrare fiind plătită după cantitatea de bușteni și de lemn de foc rezultată din respectiva suprafață.

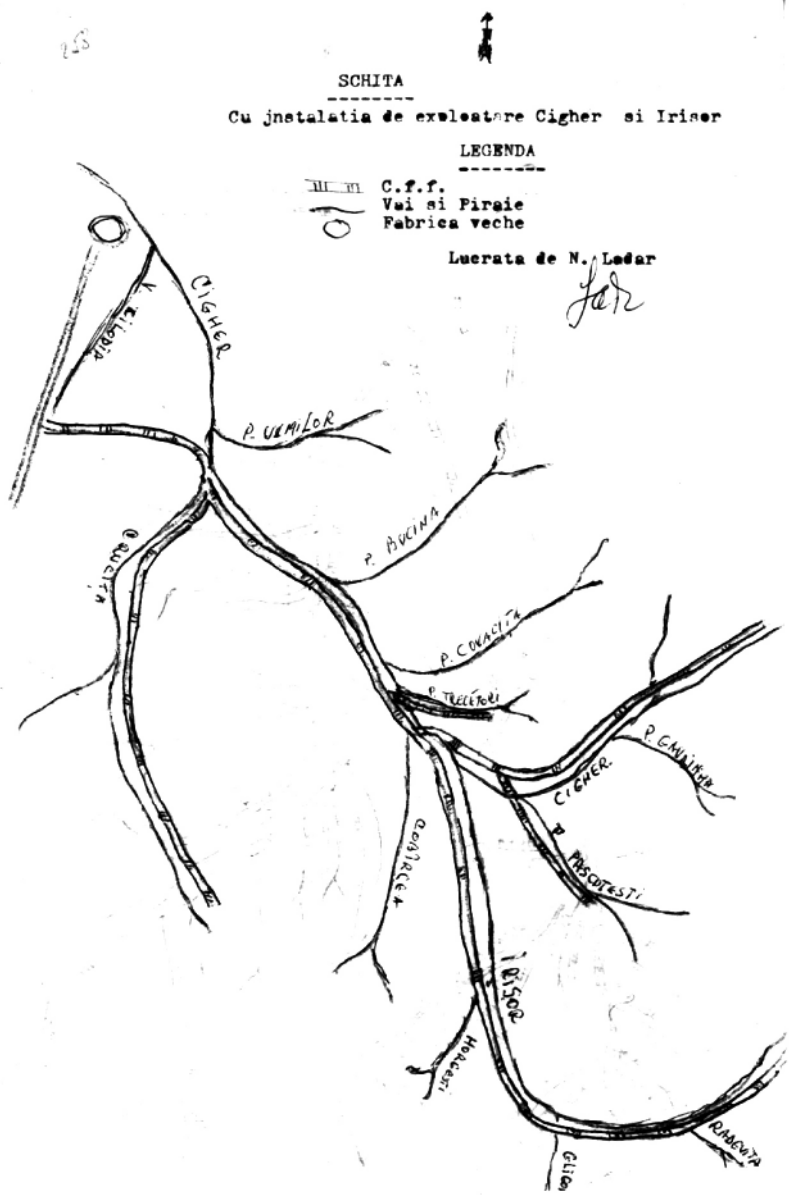
Pe fiecare vale și pârâu mai însemnat au fost amenajate terasamente pentru calea ferată cu vagoneti, iar până acolo lemnul era adunat, după cum am amintit, fie prin roluri și jgheaburi, fie tras cu caii sau cu săniile care alunecau pe șine de lemn (adesea unse cu slănină, pentru a ușura alunecarea) sau pe traverse, fie (unde terenul permitea) cu cărucioare ce erau trase de cal la deal, iar la coborâre erau lăsate în cădere liberă, manevrate de lucrător printr-un sistem de frânare.

Ca cititorul de astăzi să-și poată face o imagine despre amploarea și minuțiozitatea exploatării pădurilor din Bazinul Cigherului, vom reda în continuare câteva schițe realizate de același silvicultor, Nicolae Lădar, privind tăierile de pe văile Cilodia și Slatina, apoi de pe Cigher și Irișor. Cu ajutorul lor se poate vedea cum fiecare pârâu este amenajat în vederea exploatării lemnului, așa încât nicio suprafață de pădure nu era ocolită.

Patronul Fabricii de cherestea din Nadăș, Josif Grosz, om experimentat, a exploatat metodic pădurile Nadășului. Pe când se epuiza resursa lemnoasă din Bazinul Cigherului, pregătea deja mutarea întregii afaceri în Bazinul Ceșa, instalând aici fabrica nouă, clădirea administrativă a acesteia putând fi văzută și astăzi, după ce se iese din sat, pe Valea Ceșa, în direcția către Conop.

Din câte îmi amintesc mai vârstnicii satului, în perioada 1919-1922, între comuna Nadăș și patronul Josif Grosz a avut loc un proces pentru delimitarea suprafețelor care aparțin localității și cele pe care le putea exploata fabrica lui Grosz.

259

DESEN CU UNELTELE CARE SE FOLOSEAU LA EXPLO
ATAREA PADURILOR.
SANIA Descrierea

Largimea = 86 cm.	7 Ruda
Lungimea = 2 m.	8 Taparuite
1 Jusut.	9 Picier la sanie
2 Ruda	
3 Gujba la ruda	
4 Oalenita	
5 Talsa Saniei	
Uplean	

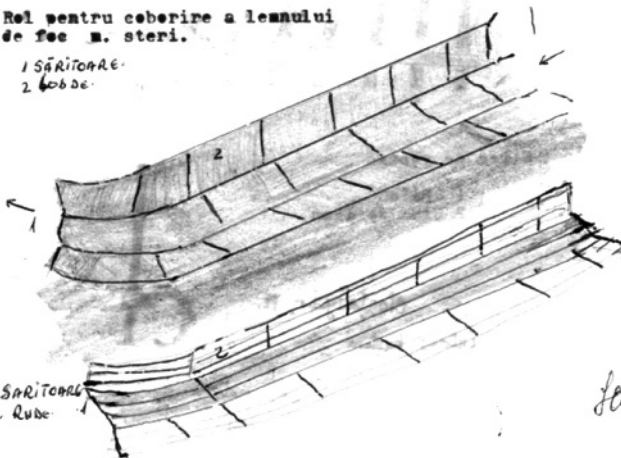
Cale de sanie

- 1 Rete
- 2 TARS pt. sustinerea
Becilor pe cale.

Ret pentru acoperire a lemnului
de foc m. steri.

- 1 SĂRIȚOARE
- 2 bobde

Sanie

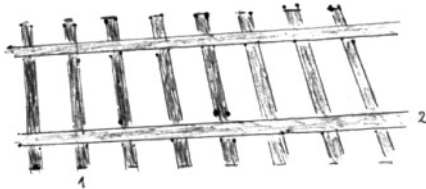
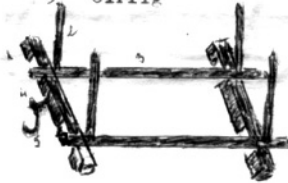
Jlep pentru lemn constructii

Heraz pentru tras lemnul pe rol

Geanga pentru tras cu caii

- 1 Oplean
- 2 Tăpăruie
- 3 Rucită
- 4 Peling
- 5 Cîrlig

Strec de geanga

- 1 Bile
- 2 Sina de lemn

Clontăgâr. pt.
întors bustani

de reu de
fără

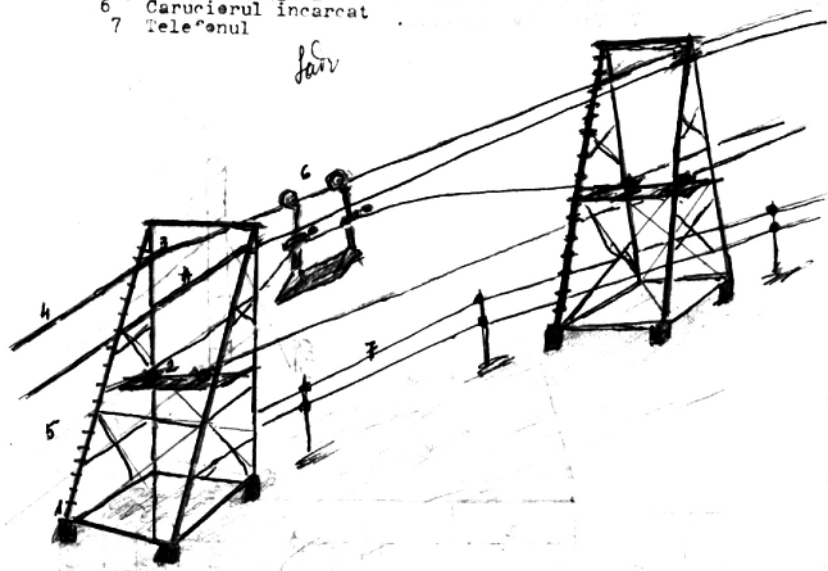
După cum descrie Nicolae Lădar situația, în urma procesului respectiv, delimitarea terenului urban s-a făcut din Hotarul Dumbăvii, pe la Pârâul Morii, se traversează Valea Ceșa și se intră pe Pârâul Corbului până la Părăuță (sub Cetrariul cel Mic), se înaintează către Pârâul Doi și se urcă spre Vârful Viuța, apoi pe la Dâmbul cu Calea, către Slatina, pe urmă pe Dâmbul Crețului, gura Pustacea, Valea Crivacea, Pârâul Bocșat, Vârf de Stoguri, Ierugă, Dâmbul Cocinii, trece Valea Cilodia, Dâmbul Trifului, Pârâul Crucea, Valea Cigher, Țap, Dâmbul Moața, Dâmbul Ultoilor, Pârâul Grozii. Iar porțiunea de la Stoguri și până la Crucea a fost delimitată ca pădure comunală (Dosar 50/1922).

Odată clarificate aceste delimitări, Josif Grosz a început amenajările și construcțiile pentru Fabrica Nouă (de pe Ceșa). Prin 1930 a demolat vechea fabrică, iar utilajele au fost transportate la noua destinație. Un amănunt interesant ține tocmai de acest transport. După cum am menționat, patronul Grosz avea, pe lângă fabrică, multe animale și toate preocupările pentru o gospodărie completă: firma sa aduna și fructe pe care le prelucra, producea țuică, miere, făină și pâine etc. Între animalele de tracțiune deținea la data amintită și cinci perechi de bivoli, care au fost folosiți la transportul utilajelor foarte grele, adesea câte două perechi pentru un car. Carul cu pricina ar fi fost o interesantă piesă de muzeu dacă era păstrat: osiile din oțel ale acestui car se spune că aveau un diametru de aproximativ 20 cm, roțile aveau obezi speciale, late de 30 cm și legate nu cu un cerc de fier obișnuit, ci cu material de șină (de lățimea obezii), iar inima carului nu era din lemn (ca de obicei), ci din oțel; dricurile carului puteau fi deplasate pe inima de oțel pentru a transporta greutatea de lungime mai mare sau mică, așa încât, cu acest car, s-au transportat nu doar diferitele utilaje din secțiile vechii fabrici, ci și locomotivele și vagoanelor. Nădășenii care au făcut acest transport special au fost Olar Gheorghe

(Ranciu), Moș Medrea (Gionisie) și Ardelean Teodor (Hodișu). În același timp, pentru noua exploatare, s-a trecut la construcția unui funicular care să transporte lemnul din Bazinul Ceșa la Halta Călăci de pe Valea Mureșului.

REDAȚĂM MAI JOS DESENUL FUNICULARULUI

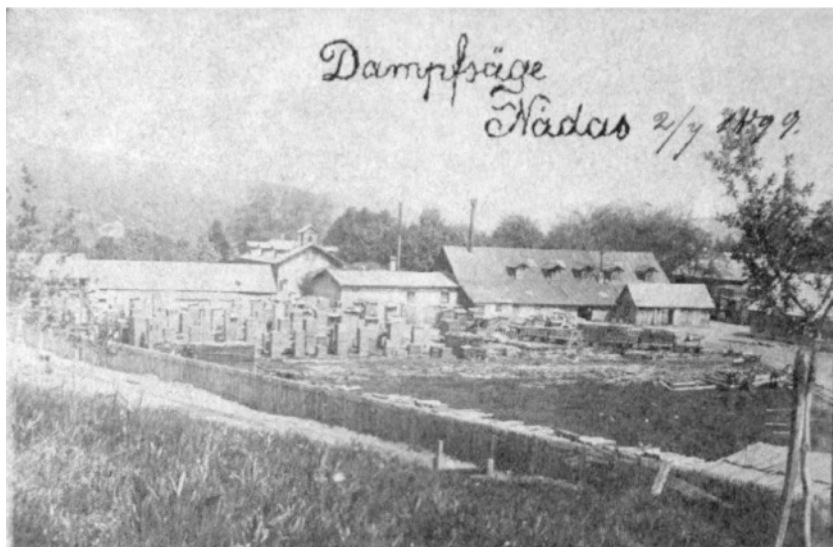
- 1 Silpul de susținere, (CAPRA ?)
- 2 Rotile de susținere a cablului tragator
- 3 Locul de susținere a cablului pe care circulă cărucăarele
- 4 Cablul de susținere
- 5 Cablul tragator
- 6 Carucierul încărcat
- 7 Telefonul

Schiță funicular (Nicolae Lădar, Manuscris)

Asemenea vechii fabrici de pe Cigher, noua fabrică de pe Ceșa avea mai multe secții, precum sala cazanului cu aburi (care funcționa cu rumegușul de la gater), secția de gater și circulare, secția de tâmplărie, secția de fierărie, sculăria, o uscătorie și alte anexe. La capătul dinspre vale al fabricii se găsea baia pentru muncitori, iar

în partea opusă erau depozitele de bușteni și cherestea, precum și gara pentru locomotivă. La gura Pârâului Butaciului au fost construite două grajduri pentru animale, patronul dispunând de peste o sută de scroafe pentru fătare, 200 de grăsuți și peste 300 de porci, anual îngrășând în jur de 50 de porci pentru cantină și hrana muncitorilor. Lângă grajduri se afla și o casă a purcarului șef, restul purcarilor locuind în comună. În altă parte patronul avea un saivan pentru 300 de oi, care pășteau în zona de la Pârâul Săoacea și Pârâul Ciodoraș până la Criviteș. Apoi, la Pârâul Morminților erau grajdurile pentru caii și boii de tracțiune, dar și pălincăria.

Ilustrată din epocă: Gaterul (cu aburi) (*Dampfsäge*) Nadăș

Aproape de clădirea principală unde se aflau birourile și cancelaria, înspre pădure se găseau magazinele (între care și aceea pentru alimente, unde se introducea și gheață), locuințele mecanicilor, pădurarului șef, șefului de la funicular etc. Mai sus pe deal, la marginea pădurii, era și o stupină, pentru care era angajat

un om foarte priceput. Dintre cei care au lucrat în diferite funcții și meserii la Fabrica nouă, Nicolae Lădar își amintește de Micoară Ioan (la tâmplărie), de Todor Bulzan (la fierărie), Butaci Teodor și Ioan al lui Micuștuț, Pui Todor (al lui Șpudăr) și Nica al lui Cula, Onu Cuzman (la cazane), la magazie era Iosif al lui Căcea, pădurar șef a fost mult timp Ghiță al lui Stanu, fochist și mecanic pe locomotivă a fost o vreme Gheorghe Bâșca, apoi Costică Bâșca, iar Miron Nastor se ocupa de funicular.

Ilustrată: Sediul central al Fabricii din Nadăș

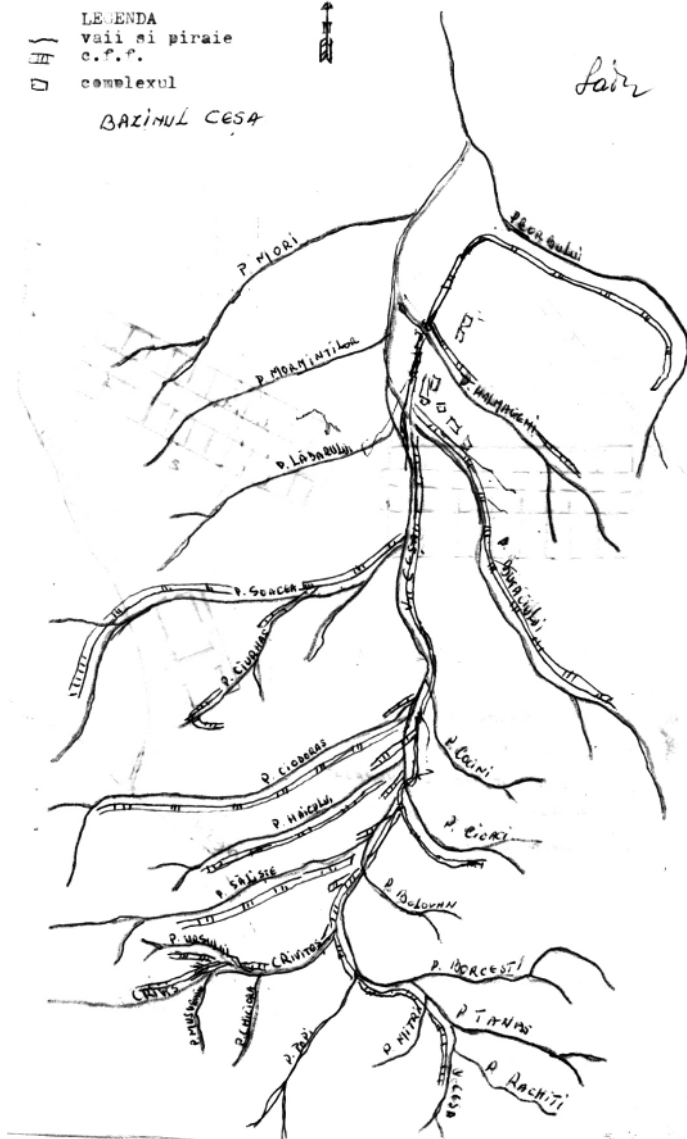
La sediul central al fabricii, pe la cancelarie puteau fi văzuți mereu directorii și administratorii, așa cum erau Emil Micloși (originar de la Covăsânț), avocat și administrator, domnul Brandenburg, director tehnic, Maurice Stern (director economic), contabilul Borasi ori doamna Parascheva (responsabila magaziiilor și cantinei) și bucătarul Todor al lui Târșuțu. De întreținerea liniei funicularului răspundea Antal Tokacs.

Aspectul nou și original pentru Fabrica de pe Ceșa a fost introducerea funicularului. Linia de funicular era însoțită și de o linie telefonică, iar aceasta dispunea de posturi la cancelaria fabricii, apoi la Cracuri, la Puiеști și la Călăci. În rest, procedurile de exploatare și transport al lemnului erau precum și la vechea fabrică. Toate pâraiele mai importante au fost amenajate cu ștrecuri pe care circulau locomotive cu vagonеți.

Locomotiva cu aburi, mecanic Costică Bășca (Arhiva Lădar Nicolae)

Uneori s-au întâmplat și accidente. De exemplu, pe Pârâul Certej, la un moment dat locomotiva a deraiat, iar vagonеții au prins viteză la vale, mecanicul Chera s-a salvat sărind de pe locomotivă, dar fochistul Todor Miculiț (al lui Buțucanu) a fost surprins de un jet de aburi din cazanul locomotivei, decedând pe loc, în timp ce Ioan Popa (al lui Florea Oanii) a fost strivit între doi vagonеți, decedând și el ulterior. Nu puține au fost cazurile de accidente de exploatare, de tăieri de copaci, când unii lucrători au fost răniți sau chiar omorâți (cazul lui Bălc Iosif) prin căderea copacilor, în exploatările din Bazinul Ceșa.

Pădurile de la Nadăș aflate în exploatarea lui Josif Grosz erau administrate și organizate în 16 cantoane, unde erau angajați pădurari sub conducerea unui pădurar-șef, acesta din urmă având pregătire silvică de specialitate. Pentru mulți ani, pădurar-șef a fost Brinda Teodor, originar din Ineu. Dintre pădurarii de cantoane, Nicolae Lădar își amintește de Iftimie din Conop (pentru cantonul de la Pârâul Corbului), de Ioan Rașca (al lui Crețu), la cantonul de la Săoacea, în zona de la Criviteș erau Bâșca Medrea, Stan Gheorghe și Drila Ioan, pe Slatina erau Andraș Avram și Hurezan Iovu, pe Pustacea erau Rașca Pascu și Pantea Rusalim, pe Cilodia Bârda Simu, Butaci Mihai și Dulhaz Iovu, pe Cigher Cobârlea Partenie, iar în Hotarul Bâștenilor erau Burta Teodor, Tudur Iovu și Hurezan Gheorghe. Cantonierii dispuneau de case ale pădurarilor.

Clădire administrativă rămasă de la Fabrica de cherestea, pe Valea Ceșa
(imagine din 2015)

În ceea ce privește comuna Nadăș, aceasta își organizează propriile păduri și angajează paznici separați: astfel, la pădurea comunală a fost o vreme Miculiță Ioan (al lui Pădurețu), la pădurea urbarială Sârb Ignat, iar la terenurile de izlaz (rezultate în urma defrișărilor) era Moț Gheorghe.

Apropierea celui de-al doilea război mondial produce multe perturbații în epocă. Legea nr. 842/1941 prevedea trecerea proprietăților evreiești în mâinile statului. Înainte de aceasta, proprietarul Grosz de la Nadăș decedase (în 1935), întreaga avere revenind soției Elena Grosz (născută Weisz). Aceasta din urmă scoate drepturile sale de proprietate la licitație publică în favoarea Societății „Forestiera Nadăș” S. A.

Naționalizarea din 1948 a trecut în proprietatea statului și fosta fabrică de la Nadăș. Nicolae Lădar, în calitate de secretar al comisiei de naționalizare își amintește foarte bine acele momente. El povestește (în *Manuscris*) că, în noaptea de 11 iunie 1948, a început inventarierea tuturor bunurilor de la fabrică în prezența administratorului Satori de la Călăci. Din comisie făceau parte Olar Petru (secretar al organizației de partid), Huth Ștefan, Bulzan Teodor, Drila Gheorghe, Hetco Petru și Lădar Nicolae (secretarul comisiei). În primul moment a fost sigilată casa cu bani, apoi s-a trecut la inventarierea corespondenței și a registrelor, a tuturor bunurilor. Ca amănunt picant, Nicolae Lădar ne spune că, în momentul în care comisia a ajuns la magazia cu butoaiile de băuturi, Petru Olar a propus neapărat o pauză de masă, cerând să se facă în prealabil o „degustare”...

După naționalizare, fabrica din Nadăș a ajuns în administrarea IFET (Întreprinderea forestieră de exploatare și transport) Bârzava, reprezentată în acel moment prin directorul Braun Andrei. Sub

conducerea acestuia, își amintește Nicolae Lădar în *Manuscrisul* său, a fost continuată o scurtă perioadă de timp exploatarea pădurilor de la Nadăș, apoi au fost demontate pe rând utilitățile vechii fabrici (funicularul, șinele și traversele de cale ferată, locomotivele, vagonetii, celelalte utilaje și anexe) și alocate unor alte exploatări de pe Valea Mureșului.

Pădurile de la Nadăș, intrând și ele în proprietatea statului, au ajuns în subordinea Ocolului Silvic de la Pâncota, iar mai târziu în subordinea Ocolului de la Târnova. Au fost înființate două brigăzi silvice, una pe Cigher și cealaltă pe Ceșa, fiecare cuprinzând câte șapte cantoane. Peste tot unde se exploataseră pădurile au început lucrări silvice de re-împădurire. Au fost introduse astfel specii valoroase, precum Duglas, Larice, Molid, Pin și altele. După calculele silvicultorilor, Bazinul Cigher cuprindea în jur de 3750 ha, Bazinul Ceșa 3700 ha, iar Bazinul Cimercea aproximativ 4200 ha, adică un total al pădurilor de stat de 11.650 ha (Nicolae Lădar, *Manuscris*).

În perioada postbelică, progresul tehnic s-a resimțit și în domeniul exploatării pădurilor de la Nadăș. Astfel au apărut tot mai multe tractoare și autocamioane de transport bușteni, mulți dintre tinerii din Nadăș devenind tractoriști și șoferi angajați la IFET. Locul joagărului pentru doborât lemnele a fost luat de drujbe, mulți meseriași ai pădurilor ajungând drujbiști. În anii '60 au fost construite drumuri forestiere în toate bazinele de păduri ale Nadășului, în Bazinul Cigher pe văile Cigher, Irișor și Cilodia, în Bazinul Slatina pe văile Slatina, Pustacea și Strinacea, în Bazinul Ceșa pe văile Ceșa, Criviteș și Dâmbul Mitri, iar în Bazinul Cimercea pe văile Cimercea, Cimerciuța, Lugoșului și Milevii.

3.3. Agricultura

Nadășul dispune de un teren mai bun pentru culturile agricole doar în zona numită „Țarină”, adică pe Valea Ceșa și pe Valea Cigherului, în direcția către Tauț. Dar această suprafață este cu totul insuficientă, de aceea nădășenii au „lăzuit” pădurile, și-au amenajat terenuri pe Dealurile Nadășului, prin defrișări, până la hotarele Conopului, Bârzavei, Văsoaiei, Minișelului, Tauțului și Drauțului. Din perioada primelor așezări de la „Ogrezi” datează, probabil, după cum am amintit, o serie de poieni, de câmpuri, așa cum este și poiana de la capătul Văii Conopului, numită „Casa Doamnei”. Din vechime sunt cunoscute o mulțime de poieni și câmpuri: Câmpul Doțeștilor, Câmpul cu Jnepeni, Câmpul Drilii, La Birtuț, Ogreada lui Dulhaz, Balta lui Iovan, Mesteacăn, La Rugă, Ogreada Chișului, Câmpul lui Avram, Câmpul Săliștii, Ogrezile Iancului, câmpurile de la Criviteș, Popii, Mitrii, Borcești, Cioaci, Scoborăș, Cracuri, Haicului, Pustacea, Bâșteni, Fârțului, Pagină și altele.

Așa se explică faptul că Nadășul cuprinde, pe lângă vatra satului, un număr mare de sălașe (la un moment dat în jur de 300), așezate pe vechile câmpuri și poieni, constituind un fel de cătune ale localității. Nu cu mult timp în urmă, toate aceste sălașe erau locuite. Din păcate, după 1990, aproape toate sălașele au fost părăsite, rămânând, cu mici excepții, într-o paragină nejustificată. Pentru că generațiile care vin nu mai găsesc sălașele și nici pe locuitorii lor, credem de cuviință să le amintim în această monografie, ca mărturie despre ființa lor apusă. Redăm aceste „cătune” după informațiile aceluiași Nicolae Lădar, dar și după amintirile autorului, care, în copilăria și adolescența sa, a cunoscut cea mai mare parte a sălașelor din Nadăș.

Cătun	Sălășe
Țarină	Hurezan Teodor (Creștina), Pui Ioan, Hurezan Onu, Zdrinca Teodor, Mancî Gheorghe, Lădar Gherman, Ilca Pavel, Drila Pascu, Drila Ioan, Lădar Iovu, Bitang Ioan, Moț Teodor, Raboski Gyuri, Pleș Toader
BeliBreg	Dalea Pavel, Horga Teodor, Ureceac Petru, Iovănuț Florița, Iovu Gicu, Lupulesc Gheorghe, Demi Teodor, Gligor Ioan, Bulzan Andrei, Ilca Ioan, Hetco Teodor, Bitang Gheorghe
Brazi	Rășca Ioan, Zdrinca Ilie, Zdrinca Pavel, Stan Teodor, Văsonan Teodor, Zdrinca Iovu, Petii Ioan, Ardelean Pascu, Cioban Ioan, Toda Ghiță, Imbrea, Berar Ioan, Stepan Vasile, Biriș Ioan, Pui Petru
Glam	Hurezan Gheorghe, Biriș Teodor, Zdrinca Pascu, Pui Teodor, Drila Ioan, Ardelean Vasile, Beldea Teodor, Bota Teodor, Moț Teodor, Bârda Ioana, Bitang Traian, Todoraș Ișfan, Berar Petru, Hodiș Ioan, Bâșca Ioan, Horga Ioan, Popa Petru, Iosa Gia, Butaci Gheorghe, Popa Ioan, Stepan Teodor, Hurezan Marișca, Drila Mihai, Stepan Andrei
Hotar Miniș	Horga Ioan (Foanta), Popa Petru, Hurezan Teodor, Horga Teodor, Horga Ioan (Pițu), Pleș Ioniță, Bâșca Gheorghe, Hurezan Vasile, Prundan Petru, Andraș Vasile, Horga Iovu, Prundan Iovan, Biriș Iancu, Lupulesc Partenie, Hurezan Iovu, Butaci Gheorghe, Lupulesc Gheorghe, Horga Eva, Mancî Ioan, Mancî Teodor, Păscuț Andrei, Biriș Iovu, Hurezan Gheorghe, Pășcălău Avram, Bâșca Ioan, Horga Ana, Horga Ioan, Zdrinca Teodor, Teodor Moața, Duma Teodor, Prundan Ilie, Moț Ioan, Bâc Crăciun, Conta Iovu, Pui Teodor, Miculiț Toader, Prundan Raveca
Bucina	Stan Medrea, Peia Ana, Stan Ioan
Iovuțau	Stan Iovu, Iovuțu Mărinii, Bâșca Ioan (Grănătira), Stan Ioan (Cocioba)

Pășcuțești-Radevița	Prundan Partenie, Prundan Teodor, Berar Ana, Gheorghe Ciciu, Horga Ilie, Crăciun Dociță, Petru Dociță, Pășcuț Vasile, Mancu Vasile, Mancu Teodor, Moș Teodor, Horga Ianăș, Biriș Petru, Hurezan Andrei, Mancu Arsenie, Popa Ioan, Prundan Petru, Onu Mării
Horgești	Pui Petru, Horga Iovu, Teodor Găbăleț, Mancu Ioan, Horga Iena, Eva Boții
Contești-Budești	Bușa Ioan, Lazăr Țărău, Mureșan Nicolae, Stan Gheorghe, Butaci Gheorghe, Lupulesc Crăciun, Miculiț Toader, Zdrinca Iovu, Ardelean Ioan, Gligor Petru, Lădar Gheorghe, Lădar Ioan, Popa Crăciun
Istrăgești	Popa Ioan, Popa Teodor, Bâlc Ioan (Cătălina), Bâșca Teodor, Tânjală Ioan
Debelagora	Popa Gheorghe, Văsonan Gheorghe, Pui Iovu, Andraș Avram, Bâlc Iosif, Pui Medrea, Hurezan Ioan, Fizidean Gheorghe, Bâșca Medrea, Lal Toader, Lal Traian, Biriș Iovu, Butaci Teodor, Biriș Teodor, Rus Gheorghe, Zdrinca Pascu, Popovici Petru
Capul Slatinii	Bârda Ioan, Crișan Ioan, Bâșca Iovu, Bâșca Teodor, Lădar Ioan, Iovu Cioncu, Bâșca Medrea, Bâșca Teodor, Horga Ioan, Gheorghe Naia, Fizidean Gheorghe, Butaci Teodor, Hurezan Gheorghe, Moș Teodor, Văsonan Ioan, Drila Iovu, Petru Ciciu, Bâșca Toduț, Ilica Teodor, Olar Iovu, Stepan Teodor
Pustacea	Dumitraș Daniel, Bacoș Teodor, Nicolae Bocioacă, Iovănuț Vasile, Moș Medrea, Popa Gheorghe, Stan Iovu, Bâșca Ioan, Bitang Iosif, Medrea Angii, Ignuța Cornel, Hurezan Teodor, Horga Ioan, Hurezan Gheorghe (Halicu), Ardelean Vasile, Biriș Tănase, Lădar Iovu, Pui Iovu, Moș Iosif, Miculiț Ilie, Pui Petru, Pui Gheorghe, Moș Teodor, Cioban Teodor, Gheorghe Milente, Cismaș Ioan, Bitang Ilie
Prisloapă	Hetco Ioan, Rașca Teodor, Gligor Ioan, Mihota Vasile, Petru Bărburiții, Andrei Bărburiții

Izvoraș-Tabac	Bitang Ioan, Gancea Gheorghe, Mojar, Lădar Ștefan, Rașca Gheorghe, Bota Teodor, Imbrești, Ioan Rășceanu, Drila Gheorghe, Ioan Lițu, Ioan Buha, Lupulesc Gheorghe, Gheorghe Grigoraș, Sârb Teodor, Hurezan Gheorghe, Popa Teodor, Hurezan Teodor, Ioan Lebu, Hurezan Andrei, Bârda Simu, Teodor Ciuha, Teodor Gia, Iovănuț Gheorghe, Gligor Ioan, Teodor Bârda, Butaci Mihai, Hurezan Mitrie, Bota Vasile, Ardelean Teodor, Mancu Iovu, Hurezan Iovu, Hurezan Gheorghe (Hurezu), Gheorghe Gipi, Hurezan Manasie, Horga Crăciun
Rugaciu	Bacoș Teodor, Pui Ioan (Bandăr), Ioja Iovu, Peia Gheorghe, Tudur Teodor, Bibarț Ioan, Crișan Mihai, Beldea Pascu

Cel mai adesea aceste sălașe au permis doar o agricultură de subzistență pentru culturile principale de grâu și porumb, orz și ovăz, un necesar de fânețe și animale. Pentru a obține cantitățile de cereale necesare traiului, nădășenii îngrijeau fiecare suprafață arabilă, folosind gunoi de grajd de la animale. În vederea întregirii veniturilor, cei mai mulți lucrau și la exploatarea forestieră, mai ales în perioadele de iarnă, când nu erau ocupați în agricultură.

Șălașul lui Gligor Vasile (Toma): Arhiva Nicolae Lădar

Date precise despre activitatea agricolă în localitățile din Țara Zărandului începem să avem abia cu ocazia primelor conscripții fiscale ale administrației habsburgice, respectiv cu conscripțiile din anii 1715 și 1720. Dacă până atunci baza de impozitare era poarta iobăgească și sesia, de acum înainte impozitarea se va face după averea contribuabililor, respectiv după suprafețele cultivate ale capilor de familie din fiecare localitate. Astfel au fost recenzate suprafețele cultivate, exprimate în măsuri de Pojon (o măsură de Pojon având aproximativ 20 de ari; de regulă, două măsuri erau echivalate cu 1 iugăr de pământ); fânețele erau exprimate în „zile de coasă” (o zi de coasă era suprafața ce putea fi cosită de un om într-o zi, adică între 800-1200 stânjeni pătrați), iar viile în „zile de sapă” (o zi de sapă putea fi echivalată cu 4 ari sau cu aproximativ 94 stânjeni pătrați).

În Conscripția din 1715, localitatea Nadăș figurează cu 11 familii (11 capi de familie), cu $58\frac{1}{2}$ arături în *cubuli* de Pojon (un *cubul* însemnând aproximativ 62,5 litri sămânță), respectiv cu 33 fânețe exprimate în zile de coasă. Iar în Conscripția din 1720, la Nadăș întâlnim același număr de familii (11), dar 88 arături în *cubuli* de Pojon și 28 fânețe. După cum se poate constata, în doar cinci ani suprafețele cultivate au crescut semnificativ (cu aproape 30 măsuri de Pojon) relativ la aceeași populație, terenurile cu fânețe înregistrând un mic regres.

Conscripțiile sunt destul de minuțioase, ele cuprinzând și o evidență a gospodăriilor cu numele și prenumele capilor de familie, cu statutul social, suprafețele agricole aflate în posesie sau arendate, numărul de animale etc. Iată situația gospodăriilor din Nadăș⁷⁶ în anul 1715:

⁷⁶ Redăm tabelul după Vasile Faur, *op.cit.*, p. 90.

Tabel urbarial (Nadas,1715)

Nr. crt.	Numele și prenumele	Arături în cubuli de Pojon	Fânețe în zi de coasă
1	Stephan Mihaly	2	2
2	Stephan Mladen	61/2	3
3	Dalka Janosko	81/2	3
4	Horga Mladen	5	5
5	Nadassan Lazar	41/2	4
6	Hugorecz Mihaly	6	3
7	Sandor Todor	71/2	4
8	Hatko Kracson	131/2	6
9	Derla Mihaly	4	3
10	Todoru Trippon	1	0
11	Grozan Gyurcs	0	0
	Summa	581/2	33

Cititorului de astăzi numărul de gospodării (respectiv al capilor de familie) poate să-i pară foarte mic, dar nu trebuie uitat că în acea perioadă populația era mult mai redusă, în general. Pentru comparație amintim că, în același an, 1715, conscripția înregistrează 13 capi de familie la Tauș, 13 la Agrișu Mare, 9 la Dud, 15 la Măsca, 25 la Măderat, 48 la Pâncota, 19 la Seleuș, 7 la Chier etc.

Situația se schimbă semnificativ în sfertul de secol care urmează. Astfel, conscripția din 1746 înregistrează un număr de aproape patru ori mai mare al capilor de familie, inventarul familiilor cuprinzând de astă dată averea în suprafețe proprii cultivate (pe fiecare cultură), dar și a suprafețelor arendate, speciile de animale și numărul lor, stupii de albine etc. Redăm mai jos tabelul cu situația de la Nadăș (din 1746) așa cum apare ea în lucrarea lui Gheorghe Ciuhandu, *Români din Câmpia Aradului...*, la paginile 83-84.

Nomina et cognomina Incolarum	1	Pecora in proprio Possidentis territorio existens					Pecora in fundo aut praedio sive in Aradam					Procreatio in Fundo Possessio nis proprio					Procreatio in Fundo alieno erga Aradam					Apum elveitica	Opilice 2, clausi	Moiae fluv. rotarum	Moiae riv. ab una rota	Moiae siccae	Caecabi crumati	Vinea fonsor.	Caecabi caereis.	F. dicit.								
		Pecora in proprio Possidentis territorio existens					Pecora in fundo aut praedio sive in Aradam					Procreatio in Fundo Possessio nis proprio					Procreatio in Fundo alieno erga Aradam																					
		Boves	Vaccae	Equi	Hinalli	Porci	Boves	Vaccae	Juvencci	Equi	Hinalli	Oves	Tritici	Hordei	Avenae	Turcici	Milii	Tritici	Hordei	Avenae	Turcici										Milii							
C u b u l i																																						
Nadas																																						
Judex: Oroz Pethi	1				2	3									10		2						2															
Ivanucz Petro	1				2	2									7		4																					
Butas Domitro	1				2	2									4								6			1			1									
Katona Mark	1	1			2	2		1							6																							
Boeska Togyer	1				2	2									4																							
Tur Petro	1				2	2									5								5															
Pui Petro	1				2	2									2								2															
Horga Togyer	1				2	2									4																							
Dajka Mihaly	1				2	2		1							5																							
Csuda Ioszip	1				2	2																																
Blaga Togyer	1				2	2																																
Blaga Blas	1				2	2			1																													
Sztepan Petro	1				2	2																	5															
Prondan Gyorgy	1				2	2																	10															
Raska Pask	1				2	2					5												5															
Pui Petro	1				2	2																																
Sandor Togyer	1				2	2			1																													
Tonta Petro	1				2	2																																
Tudo Sandru	1				2	2																																
Vaszonar Mihaly	1				2	2																																
Horga Lup	1	1			2	2					2																											
(1746)	1				2	3																																
Hatko Gruja	1				1	1					2			1								2																
Hatko Damitro	1				1	1																2																
Szerb Mila	1				2	2				1												2																
Pui Prekup	1				2	2				1												2																
Dantsa Marian	1				2	2			1													3																
Pui Marian	1				2	2																1																
Drilla Tamas	1				2	2																3																
Pekozar Gavrilla	1				2	2					20	6										3																
Krisan Nicula	1				2	2																2																
Bal Toma	1				2	2			1		2											4																
Bires Togyer	1				2	2																2																
Csinpojas János	1				2	2																1																
Hodis Pask	1				2	2																																
Biro Toma	1				2	2																2																
Argylan Dumitru	1				2	2																2																
Sztepan Angyel	1				2	2																2																
Urza Lukacs	1				2	2																2																
Opirka(?) Martyn	1	1			2	2																3																
S u m m a	38	3	1		52	58	6		14	25	11										147		10	2			16				2	1						

Din această situație de la 1746 este interesant de remarcat că semănăturile de grâu (*tritici*) sunt destul de reduse (și numai în arendă), cifrându-se la 10 cubuli de Pojon, orzul (*hordei*) la 2 cubuli, ovăzul lipsește cu totul (probabil și pentru că erau foarte puțini cai), în schimb predomină cultura porumbului (*turcici*) în suprafețe proprii, 147 cubuli.

Nădăşenii dispun, totodată, cum se poate vedea din tabel, și de două mori pentru măcinat cereale.

Tehnica recensămintelor habsburgice este tot mai rafinată în timp, astfel că recensământul din 1787, numit și conscripția iosefină (fiindcă se realizează din ordinul lui Iosif al II-lea, în anii 1784-1786), bazându-se pe hărțile cadastrale militare, reușește să identifice⁷⁷ toate localitățile Transilvaniei, evidențiindu-se numărul de case și familii pentru fiecare așezare, în vederea impozitării, dar și limba vorbită și religia, în vederea unei baze informaționale pentru recrutările militare.

Din această conscripție rezultă că la Nadăș existau deja 283 de case, la rubrica „limba vorbită” fiind trecută *valachica*, iar la rubrica „religie” apare *graeci ritus*. Spre comparație, în același an, 1787, localitatea Tauț figura cu 282 de case, Șilindia cu 268, Agrișul Mare cu 218, Dud cu 131, Târnova cu 217, Pâncota cu 238 etc.

În general vorbind, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se constată o creștere puternică a populației în regiunile habsburgice, reglementările urbariale din vremea Mariei Tereza (care a domnit în perioada 1740-1780) și ale fiului ei, Iosif al II-lea (care conduce imperiul între anii 1780-1790), având menirea de a proteja în mare măsură țărănimea. Primul registru în care se putea acționa era cel juridic, astfel că, din 1767 (prima reglementare), relațiile dintre stăpâni și iobagi sunt puse sub controlul statului, îngrădindu-se mult pretențiile „domnilor de pământ”, respectiv abuzurile acestora. Aceștia din urmă au încercat multă vreme și pe toate căile să zădărnicească reglementările urbariale, dar iobagii au început să-și cunoască drepturile, ajungându-se în numeroase procese urbariale.

⁷⁷ Vezi și Vasile Faur, *op. cit.*, p. 307.

Cert este că prin respectivele reglementări începuse un proces de întărire a gospodăriilor țărănești. Apoi, reglementările din anii 1771-1772 dădeau iobagilor drept de liberă strămutare, drept de vânzare și moștenire a pământului, dar și drepturi de defrișare și deștelenire a pădurilor, ceea ce a permis locuitorilor din Nadăș să-și extindă terenurile, să construiască noi sălașe. Reglementările urbariale au permis delimitări mai precise între pământurile aflate în folosința țăranilor și cele de alodiu, aflate în folosința nobililor sau administratorilor de moșii. Erau stipulate, de asemenea, obligațiile iobagilor, așa cum le-am mai amintit în paginile anterioare, de 52 zile de robotă cu carul pe an sau 104 zile cu palmele pentru o sesie de pământ, un florin darea de fum, un car cu lemne, doi cocoși, doi pui, 12 ouă, o cupă cu unt, nona ori zeciuiala din toate produsele. Un jeler trebuia să presteze 18 zile pe an robotă cu palmele și avea dare de un florin pentru casă și nona. Iar un jeler fără casă era obligat la 12 zile de robotă cu carul. Nu erau nici puține și nici ușoare toate aceste obligații!

Ținând seamă de aceste obligații și de faptul că la Nadăș, în 1787, trăiau 117 familii de iobagi și 6 de jeleri cu casă, la un număr de sesii de $26\frac{2}{8}$ (sesiile fiind de categoria a II-a, respectiv cu 28 de iugăre pământ arabil), un intravilan în măsuri de Pojon de $197\frac{5}{8}$, arături (în iugăre) peste 160, fânețe (în zi de coasă) $661\frac{1}{2}$, și o întregire de sesii (acele defrișări și deșteleniri de teren din proprietatea erariului cu un statut juridic nelămurit, care treceau în inventarul sesiilor iobăgești ca „pământuri remențiale”) de $3\frac{3}{8}$, zilele de robotă pe an la nivel de localitate erau de 1521 cu carul, 3151 cu palmele, 123 de forinți pentru fumărit, 30 de căruțe de lemn, 58 de pui și cocoși, 351 de ouă, dar și o taxă de cărciumărit de 3 forinți și un impozit către stat de 476,15 forinți.

Aşa cum am mai subliniat, agricultura s-a putut extinde la Nadăş numai prin „lăzuirea” pădurilor, prin defrişări de pădure şi deşteleniri. Toate sălaşele stau mărturie pentru dîrzenia şi hîrnicia acestor locuitori, adevăraţi pionieri ai agriculturii montane, cum s-a întîmplat peste tot în Munţii Apuseni. Conscripţia de la 1828 arată că la Nadăş suprafeţele cultivate şi supuse contribuţiei în dări erau de 1800 metrete (o metretă = 39 l sub aspectul capacităţii, iar ca suprafaţă corespunzătoare = 0,5 iugăre), fîneţele iobăgeşti (exprimate în zile de coasă) fiind în număr de 675. Aceeaşi conscripţie⁷⁸ aminteşte că pe raza localităţii au fost înregistraţi 179 de boi, 124 de vaci şi 76 juninci etc.

În toată această perioadă s-a lucrat cu unelte primitive, cu joagărul şi cu securea, cu târnăcopul, budacul şi cu sapa pentru fiecare metru pătrat de pămînt cucerit din pădure. După calculele specialistului silvicului Nicolae Lădar, care a avut acces la hărţile silvice ale zonei, în perioada regimului urbarial, la Nadăş se dispunea de o suprafaţă de 1617 iugăre în Târboi, Târseli şi Dumbravă, de o suprafaţă de 1350 de iugăre în Ţarină, Deal de Casă şi Bâşteni, precum şi de 800 de iugăre teren degradat, 60 de iugăre teren neproductiv şi 50 de iugăre de drumuri, adică, în total, de 3877 iugăre suprafaţă urbarială.

A fost nevoie însă de mult timp (respectiv de momentul 1848) pentru ca administraţia habsburgică să desfiinţeze legăturile urbariale între „domnii de pămînt” şi ţărănime, dîndu-le iobagilor din Crişana şi Banat drept de proprietate şi de liberă dispunere pentru pămîntul din posesie (prin Patenta imperială din 2 martie 1853).

⁷⁸ Vezi şi Géza Kovách, *Conscripţia satelor arădene de la 1828*, în vol. *Ziridava*, nr.15/16, Arad, 1987.

Devenind proprietari pe pământul pe care l-au folosit până atunci, țărani erau eliberați, în sfârșit, de multiplele și împovărătoarele obligații feudale. Jelierii (țărani fără pământ) sunt împroprietăriți și ei, cu condiția unor despăgubiri de 50 de florini pentru o sesie de pământ. Iar „domnul de pământ” este despăgubit de stat pentru suprafețele care au trecut în proprietatea țăranilor. Se vor organiza în curând oficiile cadastrale (1875) și cărțile funduale, limitele proprietăților, pe bază de hărți, stabilindu-se acum foarte precis.

Recensămintele de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX vorbesc de următoarele suprafețe de pământ în hotarul localității Nadăș: în 1890 erau înregistrate suprafețe în total de 15173 iugăre (1 iugar = 0,57 ha), adică 8626 ha; în recensământul din 1900 suprafața înregistrată este de 15226 iugăre (8679 ha); iar în 1910 regăsim aceeași suprafață, respectiv 8679 ha.

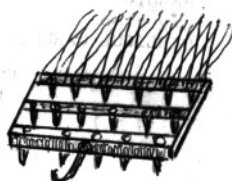
La Nadăș, cum aminteam, diferitele suprafețe de teren erau obținute din defrișări. Odată ce era defrișată o anumită suprafață, cioturile de copaci tăiați ridicau încă multă vreme destule greutate în prelucrarea terenului cu plugul, uneltele de bază fiind târnăcopul, budacul și sapa. Semănarea terenului se făcea prin împrăștierea semințelor cu mâna, iar seceratul grâului sau orzului se făcea cu seceră. După ce era săpat, pământul se nivela în vremurile mai vechi cu grebla de lemn și cu grapa cu spini. Pe parcurs s-a ajuns la introducerea plugului cu brăzdar reversibil, care permitea aratul pe curbe de nivel, apoi nivelarea cu grapă cu colți de metal, seceratul cu coasa etc. Redăm, în continuare, schițele unor unelte folosite în agricultura de la Nadăș, așa cum le-a realizat același Nicolae Lădar:

REDAM UNELIELE AGRICOLE

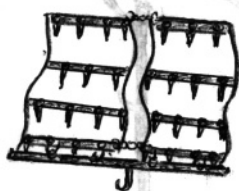
GREBLA PENTRU NIVELAT

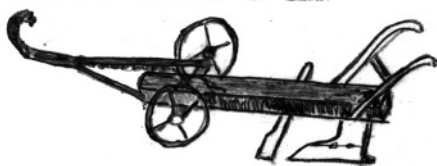
GRAPA CU SPINI

GRAPA DE FIER

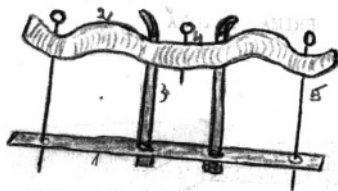

PLUGUL CU GRINDEU DIN LEMN

JUCUL PENTRU BOII

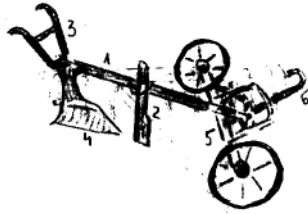
- 1 POLICIOARA
- 2 TULEUL
- 3 RULFEA
- 4 CIOCIRTEU
- 5 RASTEIE

- TINJALĂ
- 1 TINJALA
 - 2 CĂTUȘA
 - 3 CIOCIRTEU
 - 4 CÎRCEIE

PLUG DE FIER
1 GRINDEU
2 CIOROST
3 COARNE
4 CORHAN
5 CARUCIOR
6 CİRLIGUL CARUCIOR

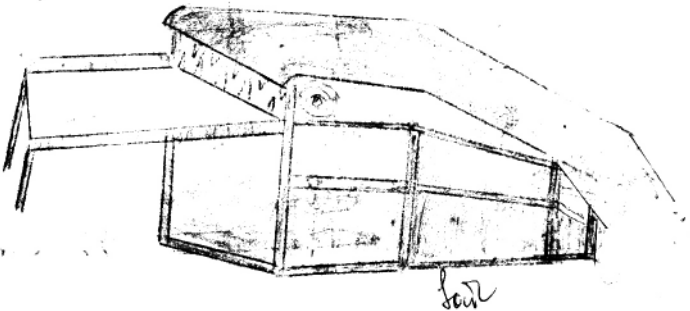
SECERA

COASA CU CİRLICE

PRIMA BALOZĂ

O evoluție interesantă a tehnicii agricole utilizate la Nadăș poate fi urmărită și în legătură cu operația de treierat grâu. Cea mai veche tehnică era aceea a „călcatului” grâului. Snopii de grâu erau împrăștiați pe o „arie de călcat” pregătită dinainte, adică pe o suprafață circulară curățată cu sapa de orice firicel de iarbă, apoi erau introduși cai sau boi (cel mai adesea), care erau învărtiți pe snopii împrăștiați până când paietele se mărunțeau și boabele de grâu sau orz săreau din spice. După scuturarea paietelor cu furca, pe arie rămânea grâul cu pleava, acestea erau introduse într-un ciur pentru a separa, în final, grâul de pleavă.

Un pas înainte în tehnica treieratului l-a constituit introducerea unei batoze simple (precum cea din schița de mai sus), învărtită manual, de obicei de doi bărbați. Un alt om introducea părți din snopul de grâu între colții cilindrului din batoză, cilindrul care, prin învărtire, desprindea boabele din spice. Apoi era folosit și în acest caz ciurul.

Munca manuală a fost mult ușurată când s-a introdus ierganul (termen local). Ierganul (vezi schița următoare) era o instalație destul de ingenioasă, prevăzută cu o roată mare pe care se punea o curea de transmisie ce lega ierganul de batoză. De la angrenajul central de roți dințate erau cuplate două ruzi de lemn (destul

Schiță de iergan: Nicolae Lădar, *Manuscris*

de rezistente) astfel încât și la un capăt (de rudă) și la celălalt să poată fi prinse câte o pereche de cai. Viteza de rotație a cilindrului batozei era acum mult mai mare, iar forța de tracțiune animală permitea introducerea în batoză a unui snop întreg într-o cadență mult ridicată. Adesea deasupra angrenajului central al ierganului era montat un scaun unde stătea conductorul cailor.

Introducerea batozelor mari pentru operația de treierat a însemnat și înlocuirea cailor sau boilor de la iergan cu motoare. Batozele mari au putut fi introduse îndeosebi în zonele mai line, de pe lângă sat, la sălașe rămânând în funcțiune, pentru multă vreme, batozele mici, chiar dacă au început să lucreze cu motoare.

Batoză mare (Arhivă, Nicolae Lădar)

Cu timpul, firește, au apărut și la Nadăș combinele de recoltat păioase, iar tractoarele au luat locul plugului tradițional. Dar la cele mai multe sălașe pantele dealurilor erau prea mari pentru utilajele moderne, așa că, până în zilele noastre, aici s-a lucrat mereu și cu mijloacele tradiționale, la secerat cu coasa cu cârlige și cu seceră, iar la treierat cu batozele mici.

La seceriș cu coasa cu cârlige și cu secera (Dorin Văsonan, *Monografie...*)

În prezent, din păcate, aproape toate sălașele și terenurile agricole din jurul lor (introduse în circuitul agricol în sute de ani și cu o trudă incomensurabilă) se află în paragină, începând din anul 1990 încoace.

Agricultura tradițională de la Nadăș producea aproape tot ce

era nevoie pentru subzistența locuitorilor și animalelor domestice. Grâul, porumbul, orzul, seara și ovăzul erau cultivate la un moment dat în fiecare gospodărie.

În ultima perioadă, înainte de 1990, unii țărani cultivau și tutun, pe bază de contract cu fabricile de țigări. Fiecare gospodărie avea și loturi cu cânepă sau in, pentru nevoile de țesături ale familiei. La fel, nădășenii au produs mereu pentru nevoile proprii legumele de bază, cartofi, roșii, varză, ardei, ceapă, usturoi, zarzavaturi etc. Sfecla cultivată era atât furajeră, cât și pentru zahăr.

Fiind zonă de deal-munte, cultura viței de vie n-a putut fi dezvoltată la Nadăș, în schimb condițiile sunt propice pentru pomi fructiferi, pentru pruni, meri, peri, dar și nuci și alte specii. Nădășenii produceau destul de multă țuică, mai ales din prune. Până la naționalizare, în Nadăș funcționau mai multe cazane de țuică, așa cum erau cele ale lui Popa Petru (Filip), Iovuțu Mărinii, Petru Lupulesc (Dălcău), Pascu Iovănuț (Antonie), Imbrești, Gheorghe Butaci, Vaida, Petru Țățului și altele. Mai aproape de noi, în Nadăș au funcționat pălincăriile lui Onuțu lui Dețu (din Minișel) și Stan Iovu (Dumitru) (Nicolae Lădar, *Manuscris*), alături de cazanele mici sau improvizatii, pe care unii le folosesc în gospodăriile proprii.

3.4. Creșterea animalelor

Multă vreme, creșterea animalelor la Nadăș s-a făcut în condiții rudimentare. La sălașe se profita de mediul apropiat al pădurilor din jur, iar în sat s-au constituit ciurde și turme de vaci, oi, porci și capre, unde erau adunate animalele și trimise la păscut sub paza unor săteni. Acești paznici și-au făcut uneori o adevărată ocupație de „văcar”, de „păcurar” la oi sau la capre, ori de „purcar” (paznic

la porci). Când în localitate erau foarte multe animale, ciurdele și turmele erau separate pentru partea de jos a satului, pentru partea de mijloc și pentru partea de sus, pășunile fiind și ele împărțite în acest fel.

După cum se poate vedea din datele conșcripției de la 1746, cele 38 de familii din Nadăș dispuneau atunci de 52 boi, 58 vaci, 6 cai, 14 juninci, 25 oi, 11 capre și 111 porci. Iar în conșcripția din 1828, așa după cum am mai amintit, la Nadăș sunt înregistrați 179 de boi, 124 vaci și 76 juninci. Ca în toate localitățile de deal și munte, în vechime erau folosiți cu predilecție boii ca animale de tracțiune, așa explicându-se numărul mic de cai sau chiar absența lor. Nu erau dezvoltate nici creșterea oilor⁷⁹ sau caprelor. O atenție mai specială s-a acordat creșterii porcilor, probabil și pentru faptul că aceștia se acomodau mult mai bine condițiilor de pădure și erau ușor de întreținut.

Cu timpul, nădășenii de la sălașe țineau în pădure turme mai mari sau mai mici de porci, aproape fără nicio cheltuială, pădurea de stejar și fag asigurând din belșug ghindă și alte bunuri. Unii săteni construiau cocini pentru porcii lor chiar în pădure, pe lângă pâ râuri cu apă, așa încât și iarna viețuiau tot în pădure. Proprietarul își ridica și el o colibă pentru vreme rea, dimineața și uneori seara

⁷⁹ De fapt, „oieritul nu a fost niciodată o ocupație specifică și nici foarte dezvoltată în județul Arad, crescătorii din zona de munte a județului preferând vitele iar cei din câmpie porcii, cu care făceau comerț la Viena” (Elena Rodica Colta, *Tradiția oieritului în județul Arad*, în vol. Doru Sinaci, Emil Arbonie (coordonatori), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XI, Arad, Vasile Goldiș University Press, 2016, p. 642. E drept, în perioada ocupației turcești a zonei, creșterea oilor a fost stimulată, dar acest fenomen s-a petrecut mai ales în localitățile de șes. Mai aproape de noi, în perioada postbelică, în economia planificată și cu obiective mari de export, numărul oilor a crescut semnificativ și în județul Arad, ajungându-se astfel, de exemplu, de la 328.200 capete în 1961, la 361.900 capete în 1976, adică la o creștere de aproape 35.000 capete în 15 ani.

le dădea animalelor câteva grăunțe (mai mult pentru ca acestea să vină la cocini), în rest pădurea le asigura tot ce aveau nevoie. Bătrânii satului își aminteau cu ani în urmă că astfel de turme își țineau în pădure Gheorghe al Pascului (pe Pârâul Ciodoraș), Tănase al Vulpii (pe Pârâul Marișchii din Cimercea), Birtașu (pe Criviteș), Rusu (pe Slatina) etc.

Oricum, pe fondul dezvoltării generale a zonei și prin creșterea mare a populației în secolele al XIX-lea și XX, la Nadăș se dezvoltă foarte mult activitatea de creștere a animalelor, recensământul din 1941 vorbind aici de înregistrarea a 650 de boi pentru jug, de 380 de cai, 350 vaci cu lapte, 250 tineret bovin, 4 tauri comunali, 2000 de oi, 1200 de porci și 900 de capre, adică un total de 5734 animale. Respectiv, aproape 10 capete de animale, în medie, pe gospodărie (în 1941 fiind înregistrate 592 gospodării la Nadăș și 2304 persoane).

Trebuie știut însă că aceste cifre sunt relative, efectivele de animale fiind de regulă mai mari. Atât în perioada interbelică, precum și în cea postbelică (până în 1989), efectivele cât de cât precise și înregistrate erau cele din turmele din sat. Dar nădășenii aveau cele mai multe animale la sălașe, unele în păduri, așa încât recenzorii nu puteau număra niciodată toate animalele, iar sătenii nu erau interesați să le declare pe toate, pentru a nu atrage dări sau cote mai mari. Apoi, la porcine, de pildă, nu se declarau decât scroafele (nu și purceii sau grăsunii), la fel la capre sau oi, se declarau doar exemplarele adulte. Sătenii știau că la Nadăș, din anii '30 încoace, până în 1989, efectivele de animale erau în jur de 10.000 capete. Acesta a fost și motivul pentru care, în anii 1934-1935, cetățenii Nadășului au militat pentru înființarea unui târg de animale în localitatea lor, obiectiv pe care l-au urmărit mereu. Nu s-a aprobat nici atunci, nici după 1945, cei în drept motivând că există astfel de târguri la Bârzava, Șilindia și Pâncota, deci nu s-ar justifica și la Nadăș. Dar, ca peste tot unde

există târguri, adică piață, apar și comercianții și speculatorii de prețuri, așa că și la Nadăș au apărut unii „ciujări” (termen local, desemnând speculatorii de prețuri la târgurile de animale) de vite. După cum povestește Nicolae Lădar în *Manuscrisul* său, „ciujării” vizitau diferitele târguri și piețe, se informau foarte bine cu privire la prețurile animalelor, apoi cumpărau boi sau vaci unde era prețul cel mai jos, spre a vinde după o săptămână sau două în târgul unde prețul era mai ridicat, câștigând uneori destul de bine din diferența de preț între târguri.

Nu de puține ori, „ciujării” se pretau la anumite „scenete” la târg, prefăcându-se că nu se cunosc, stabilind un preț mai mic sau mai mare, altul venea și confirma, scotea banii pentru a plăti „pe loc” etc., așa încât, de multe ori, ei reușeau să impună un preț pe care îl doreau, mai ales când observau că un proprietar sau altul, nevoiți de bani, ar fi tentați să vândă și la prețuri mai mici. Dintre cei mai cunoscuți nădășeni „ciujări” de animale, Nicolae Lădar îi amintește pe Lisandru al lui Militon, pe Ioan Ciobanu, Ioan Gabăr, Teodor al Crețului și Pavel al lui Sâmpetru (pentru vite), iar pe Gheorghe Buda și Ilie Lebu pentru „ciujărit” de cai. Până în zilele noastre, înainte de 1989, mai ales pe la sălașele din zona Debelagora, un „ciujăr” foarte cunoscut era Zărie din Conop, care valorifica animalele îndeosebi pe Valea Mureșului, la Bârzava, Lipova sau Săvârșin.

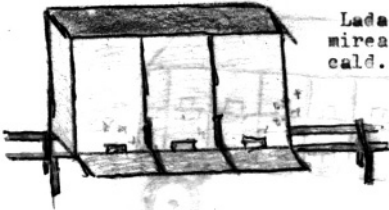
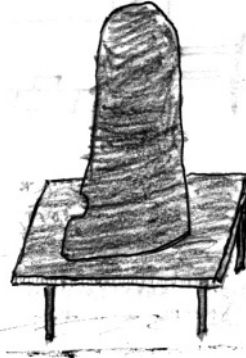
3.5. Albinăritul

Apicultura a fost una din ocupațiile străvechi ale dacilor, așa cum se cunoaște din antichitate. Țara Zărandului, prin solul său de deal-munte, prin pădurile și vegetația sa, dar și prin clima temperată blândă a constituit întotdeauna un cadru natural

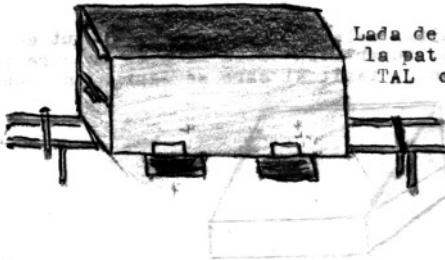
REDAM MAI JOS EVOLUTIA DESVOLUTARI SIOPARITULUI
PE TERITORIUL COMUNEI NADAS .!

Albine in trunchi de arbore

Casnita facuta din curpene
si introdus in ea albinele

Lada de trei familii denu-
mirea ORSAȚOS metoda la pat
cald.

Lada de e singura familie
la pat rece sistem ORIZO'-
TAL cu 24 de rame.

propice pentru albinărit. Nădăşenii s-au ocupat şi ei, de când se ştiu, de creşterea şi îngrijirea stupilor. Când defrişau pădurile, nădăşenii au găsit adesea stupi de albine în trunchiuri de copaci, adică „în butoară” (în limbaj local). Mutarea acestora la sălaşe sau în sat s-a făcut păstrând trunchiurile de copac cu „butoară” sau, mai ingenios, construind „coşniţe” speciale pentru stupi. Aceste coşniţe, după cum se ştie din tradiţie, erau confecţionate din curpen, lipite apoi şi pe dinauntru şi pe dinafară cu balebă de vacă. După ce aceasta se usca, se trecea la ungerea coşniţei cu floare de busuncel, al cărei miros şi gust atrăgeau albinele. Utilizarea coşniţelor a îmbunătăţit mult activitatea de albinărit, acestea fiind uşor manevrabile. Pe timpul verii sub coşniţe se puneau lădiţe, ceea ce permitea dezvoltarea stupului. După cum s-a putut vedea chiar în conscripţia de la 1746, în comunitatea Nadăşului erau înregistrate şi 10 familii de albine.

Într-o fază ulterioară, stupii au fost aşezaţi în lăzi, acestea putând fi construite pentru o familie sau mai multe familii. În vechime aproape fiecare gospodărie din Nadăş avea câteva familii de stupi pentru nevoile proprii. Au fost însă şi gospodari care creşteau zeci şi sute de stupi, valorificând mierea pe piaţă. Dintre aceştia erau mai cunoscuţi în secolul XX unii ca Ardelean Toader (cu 200 de stupi), Volentir Mihai (150 familii), Zomba Carol (150 familii), Stan Iovu Pecetoaie (cu peste 100 de familii), Onu Măriţii (70 familii), Zdrinca Teodor Laşcu (70 familii), Moţ Gheorghe (70 familii), Stan Onu (50 familii), Birăoaşu (50 familii), Popa Teodor Partizanu (50 familii), Butaci Gheorghe (40 familii), Ivan Teodor (30 familii) şi alţii (Nicolae Lădar, *Manuscris*). Am redat în pagina anterioară şi schiţele realizate de Nicolae Lădar pentru butoară, coşniţă şi lăzile de stupi.

Capitolul IV

POPULAȚIA

După cum am văzut deja, date statistice despre populație și despre gospodării în județul Arad, inclusiv despre localitatea Nadăș, avem îndeosebi începând cu stăpânirea habsburgică, în urma realizării conscripțiilor din 1715 și 1720. Am subliniat, de asemenea, că numărul populației și al gospodăriilor a crescut puternic în perioada care a urmat, atât în urma măsurilor tereziene și iosefine luate în legătură cu țărănimea, cât și în urma proceselor de dezvoltare industrială și agricolă.

4.1. Evoluție statistică

Recensămintele realizate de-a lungul timpului ne permit să ne facem o imagine de ansamblu cu privire la evoluția populației din Nadăș pe parcursul ultimilor 300 de ani. Următorul tabel, realizat pe baza datelor din recensăminte, ne ajută în acest sens:

Anul recensământului	Nr. total de locuitori
1715	55
1720	55
1746	205

1771	615
1787	1078
1828	1124
1839	1221
1857	1857
1869	2251
1880	2151
1890	2440
1900	2582
1910	2724
1922	2447
1930	2502
1941	2304
1956	2423
1966	2246 (împreună cu Minişel)
1992	1068
2002	974
2011	753

Tabelul evoluţiei statistice ne oferă ocazia să facem câteva observaţii generale: a) timp de aproape 200 de ani (1715-1910), populaţia Nadăşului a crescut continuu, cu o singură excepţie, anume în perioada 1869-1880, când a scăzut cu 100 de persoane; b) în secolul al XVIII-lea (perioada 1715-1828) numărul locuitorilor din Nadăş a crescut de peste 20 ori, iar în secolul al XIX-lea (perioada 1828-1910) de peste 2,4 ori; c) în secolul XX (perioada 1910-2011), cu excepţia anilor de după războaie, populaţia descreşte continuu până în prezent, scăderea fiind de peste 3 ori.

În *Monografia* sa, Dorin Văsonan (a se vedea lucrarea de grad didactic citată în paginile anterioare) a reușit să prelucreze și datele din Registrul de nașteri și decese al Bisericii Ortodoxe din Nadăș pentru secolul XX, evidențiind, pe ani, un tablou al nașterilor și deceselor ca număr total, apoi pe sexe începând din anul 1901 până în anul 2012. Pentru a sublinia tendințele de evoluție a populației din Nadăș (a celei ortodoxe, în procent foarte ridicat, după cum urmează să vedem) pe decenii, vom extrage în acest scop, pentru lucrarea de față, numai numărul total de nașteri și numărul total de decese, urmărind, prin comparație, în rubrica finală, tendința sporului natural.

Deceniul	Nr. total nașteri	Nr. total decese	Tendință spor natural
1901-1910	417	405	+
1911-1920	370	503	-
1921-1930	425	457	-
1931-1940	388	547	-
1941-1950	271	488	-
1951-1960	205	356	-
1961-1970	203	273	-
1971-1980	185	240	-
1981-1990	109	233	-
1991-2000	88	183	-
2001-2010	56	161	-

După cum se poate observa, doar în primul deceniu din ultimul secol avem un spor natural pozitiv al populației majoritar-ortodoxe din Nadăș, în următoarele decenii sporul demografic fiind constant negativ. Pentru a stabili cauzele acestei evoluții ar trebui făcute cercetări speciale, care nu intră în obiectivele lucrării de față.

Aici putem schița doar câteva sugestii. Una ține de cadrul foarte general al evoluției economice și demografice din secolul al XIX-lea în lumea occidentală. Așa cum arată Thomas Piketty⁸⁰ în lucrarea recentă *Capitalul în secolul XXI*, randamentul creșterii producției (respectiv al forței de muncă) pe parcursul celui de-al XIX-lea secol, mai ales în a doua jumătate până la primul război mondial, este unul intens, în continuă ascensiune, fenomen nemaicunoscut în perioadele anterioare, pentru ca același indicator să scadă, apoi, în mod constant în secolul XX, raportat la randamentul capitalului. Această perioadă cuprinde și ceea ce Piketty numește „prima mondializare” (1870-1914) financiară și comercială, care antrenează o intensă creștere demografică. Evoluția populației se înscrie în aceleași coordonate și în zona noastră, inclusiv în Nadăș (maximul populației la Nadăș fiind atins în 1910).

E de remarcat apoi că, lucru destul de curios, deși după Decretul 770/1966 (prin care se interziceau avorturile) populația României a crescut în deceniul care a urmat în procent de 12,8%, iar în județul Arad⁸¹ în procent de 6,3%, în localitatea Nadăș, după cum se poate vedea din tabel, numărul nașterilor se menține în scădere accentuată, fiind mereu inferior numărului de decese.

⁸⁰ Thomas Piketty, *Capitalul în secolul XXI* (traducere în limba română de Irina Brateș și Lucia Popovici), București, Editura Litera, 2015, p. 587.

⁸¹ Corneliu Pădurean, Horia Truță, *Situația administrativ-teritorială și demografică a județului Arad în perioada 1945-1989*, în vol. Adrian Nițu (coordonator), *Arad. Economie și societate 1945-1989*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2015, p. 68.

De asemenea, ar fi fost de așteptat ca, în situația Nadășului, care a rămas necooperativizat și, deci, nu a cunoscut migrații masive din cauza colectivizării, populația să rămână mai stabilă sau poate chiar să crească. Totuși, aceasta a scăzut constant și aici. De ce? Explicația nu e simplă, dar putem bănuși că, deși nu a avut loc o colectivizare, pe fondul lipsei de interes a politicilor economiei planificate față de zonele necooperativizate, forța de muncă tânără a migrat, totuși, localitatea depopulându-se masiv.

4.2. Structura populației după sex, etnie și religie

Diferitele conscripții și recensăminte care s-au făcut de-a lungul timpului nu au în mod constant aceeași structură. Uneori sunt prezente anumite codificări (de ex., număr de gospodării sau număr de case, număr de capi de familie sau număr de persoane, număr de bărbați sau femei etc.), alteori alte codificări (număr de iobagi și număr de jeleri, număr de ortodocși sau catolici, număr de români, maghiari, germani sau alte etnii etc.). De exemplu, Conscripția locuitorilor⁸² din 1828 arată că la Nadăș existau 450 de persoane (între 18-60 de ani), din care 1 intelectual, 191 iobagi, 24 jeleri, 5 jeleri fără casă, 15 frați, 15 fii, 1 slugă, 2 servitoare. Alte conscripții și recensăminte adoptă cu totul alte structuri. În cele ce urmează vom extrage numai structurile după sex, etnie și religie, în funcție de datele de care dispunem din conscripțiile și recensămintele amintite și în prima parte a acestui capitol.

Astfel, tabelul următor oferă o oglindă a structurii pe sexe a locuitorilor din Nadăș pentru perioada 1869-2011:

⁸² A se vedea și Andrei Caciora (coordonator), *Realități istorice din Vestul și Nord-Vestul Transilvaniei. Studii și documente*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2006.

Anul	Bărbați	Femei	Total
1869	1165	1086	2251
1930	1296	1206	2502
1941	1171	1133	2304
1956	1215	1208	2423
1966 (împreună cu Minișel)	1126	1120	2246
2011	374	379	753

Structura pe sexe a populației din Nadăș

Să urmărim acum structura populației din Nadăș după criteriul etniei. Se va vedea că locuitorii români se regăsesc constant în majoritate covârșitoare; locuitorii de etnie maghiară sunt foarte puțini în secolul al XIX-lea, atingând cea mai mare cifră pe la început de secol XX, pentru ca, în prezent, aproape să dispară; etnicii germani sunt prezenți cam o jumătate de secol (1890-1941) în procent foarte mic; prezența evreilor este doar sporadică etc.

Anul	Ro- mâni	Ma- ghiari	Ger- mani	E- vrei	Slo- vaci	Cro- ați	Alte etnii	Etnie necu- nos- cută	Total
1880	2057	2	-	-	-	-	7	85	2151
1890	2314	38	54	-	3	30	1	-	2440
1900	2527	29	7	-	1	1	22	-	2587
1910	2625	95	3	-	-	-	1	-	2724
1930	2435	39	3	11	-	-	-	-	2502
1941	2251	33	15	-	-	-	5	-	2304
2002	973	1	-	-	-	-	-	-	974

Structura etnică a populației din Nadăș

În ceea ce privește structura populației în funcție de confesiunea religioasă, următorul tabel este cât se poate de edificator:

Anul	Orto- docși	Romano- catolici	Greco- catolici	Refor- mați	Ėvan- ghelici	Penti- costali	Bap- tiști	Adven- tiști de ziua a 7-a
1828	1112	12	-	-	-	-	-	-
1869	2249	2	-	-	-	-	-	-
1880	2146	5	-	-	-	-	-	-
1890	2311	100	4	3	-	-	-	-
1900	1717	27	829	8	1	-	-	-
1910	2261	65	375	8	1	-	-	-
2002	897	-	-	-	-	56	20	1

Structura populației din Nadăș după confesiunea religioasă

Ceea ce atrage atenția imediat din tabelul de mai sus este înmulțirea celor de confesiune greco-catolică într-un ritm absolut neobișnuit în perioada 1890-1900, dar și scăderea numărului de adepți, la fel de neobișnuită, în deceniul următor (1900-1910). Vom clarifica această chestiune în capitolul dedicat Bisericii.

Capitolul V

BISERICA

Antropologii ne spun că, în întreaga istorie cunoscută a omenirii, nu s-a descoperit până acum nicio comunitate în care să nu se desfășoare o anumită viață religioasă. Ceea ce ar însemna că religia este co-substanțială omului. Așadar, cum ne transmite și legenda amintită despre satul OGREZI (vatra viitoare localității Nadăș), primii nădășeni aveau preocuparea construcției unei biserici a lor.

Ipoteza noastră este că, din momentul apariției presiunii migratorilor, imediat după retragerea romanilor, populația autohtonă s-a retras cât a putut din preajma principalelor căi de circulație (în cazul de față de pe Mureș și Crișul Alb). Așa se face că localnicii daco-romani s-au așezat în zonele mai muntoase, mai greu accesibile, circulația lor făcându-se (în Evul Mediu timpuriu și mijlociu) mai ales pe culmi. Culmea Zărandului a fost pentru multă vreme principala arteră de comunicare și circulație (a autohtonilor) de la Șiria până la Highiș și Debelagora, de acolo mai departe până la Văsoaia, Chisindia și Buteni etc.

Așa numitele „slavonice” (de fapt toate sate românești), amintite pe la 1406 pe lângă Cetatea de la Agriș, nu erau altceva decât o salbă de sate risipite (precum satul OGREZI) la nord de Highiș și de Debelagora, în mijlocul și poalele acestor masive muntoase, sate astăzi dispărute sau „topite” în noile localități, precum Nadăș, Drauț, Arăneag, Agrișul Mare, Agrișul Mic și altele. Nu vom ști

probabil niciodată momentul exact când s-a înființat un atare sat, căci în perioada migrațiilor se pare că nimeni nu avea cum să se ocupe cu realizarea de documente. Dar arheologia viitoare poate că va îmbogăți informațiile, așa cum primele cercetări din Dealul Rujelor de la Tauț (amintite deja) vorbesc despre o posibilă datare a vechii cetăți de acolo chiar de prin secolul al VII-lea.

5.1. Începuturi

Revenind la Nadăș, tradiția orală a satului păstrează și acum informații – dincolo de legenda de care am vorbit – conform căroră, la Pârâul Morminților exista atât biserica, precum și cimitirul celor din Ogrezi. Bazându-se pe aceste informații, Nicolae Lădar ne-a lăsat următoarea schiță pentru biserica de lemn de la Ogrezi:

Schița Bisericii de lemn de la Ogrezi (Nicolae Lădar, *Manuscris*)

Documentele cunoscute până în prezent vorbesc de Biserica ortodoxă de la Nadăș numai după anul 1700. Respectiv, în Conscriptia din 1755 a episcopului Sinesie Jivanovici al Aradului (1751-1768), localitatea Nadăș din Protopopiatul Șiria apare⁸³ cu 73 de case și o biserică din lemn cu hramul „Sfinții Apostoli Petru și Pavel”, sfințită în anul 1734, avându-l ca preot pe Gheorghe Popovici. La Tauț existau 90 de case și o biserică veche din lemn, sfințită în 1729, cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”, unde oficia preotul Ioan Popovici. Mai târziu, în urma cererii credincioșilor din 30 iunie 1768, parohia din Nadăș obține aprobarea⁸⁴ pentru construirea unui nou lăcaș de cult. Biserica nouă a fost construită tot din lemn și și-a păstrat hramul cel vechi. Biserica actuală din Nadăș a fost zidită din piatră în anul 1904 și păstrează același hram. Iar un document din 1855 menționează că Biserica din Nadăș dispunea de trei clopote⁸⁵, la fel cea din Măderat, la Drauț și la Arăneag erau câte două, la Chier trei, iar la Agrișul Mare șase clopote etc.

Contextul istoric al unor date mai sigure despre viața bisericească din această zonă, după cum s-a amintit, este acela al respingerii dominației otomane. În anii de puternică ofensivă antiotomană (1688-1699), sârbii și albanezii otodocși, sub influența patriarhului Arsenie al III-lea, s-au răsculat împotriva turcilor și au trecut de partea habsburgilor. Astfel, pentru recunoașterea meritelor credincioșilor sârbi în lupta antiotomană, împăratul Leopold I acordă *Privilegiile Ilirice* (prin Diploma din 21 august 1690 și cele care urmează în 1691 și 1695). Drept urmare, patriarhul are dreptul de a numi episcopii și demnitarii bisericești,

⁸³ Zezi și Pavel Vesa, *Bisericile de mir arădene între tradiție și modernitate*, Arad, Editura Mirador, 2000, p. 201.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 152.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 40.

Biserica Ortodoxă din Nadăș, 2016

dreptul de a construi biserici și a deține posesii și altele. În aceste condiții, când Timișoara se afla încă sub ocupație otomană, Isaia Diacovici reușește să înființeze Episcopia de la Arad, fiind primul⁸⁶ ei episcop (1706-1708).

Multă vreme episcopii Aradului au fost sârbi, în virtutea *Privilegiilor Ilirice*. Între aceștia, Vichentie Ioanovici (episcop în perioada 1726-1731), bun cunoscător și al limbii române, „a fost unul dintre cei mai energici episcopi arădeni din prima jumătate a secolului al XVIII-lea”⁸⁷. În urma unor plângeri din Comitatul Bihor către Cancelaria Aulică din Viena cu privire la persecutarea otodocșilor, dar și în urma memoriilor făcute de către episcopul

⁸⁶ Pavel Vesa, *Episcopii Aradului*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2007, p. 22.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 31.

Vichentie Ioanovici, în final s-a format o comisie care a stabilit numărul credincioșilor ortodocși și uniți din Bihor. Un câștig al episcopului arădean a fost acela că, „în urma cercetărilor, comisia a constatat că toți românii erau ortodocși și și-au exprimat dorința de a aparține în continuare de Episcopia Aradului”⁸⁸. Iar protopopii din Beiuș, Cefa, Lunca, Peșteș și Popmezău și-au urmat enoriașii (titlul din documente al episcopului de Arad fiind acela de „episcop pravoslavnic al Ioanopoliei, Aradului, Hălmagiului, al Oradiei celei mari și al varmegiei Zărandului și al Bihariei și altora”).

A fost nevoie de încă un secol până când Aradul va avea primul episcop român, în persoana lui Nestor Ioanovici (născut în 1766, la Făgăraș) care, după multe eforturi ale arădenilor (în frunte cu Moise Nicoară), va fi ales la sfârșitul anului 1828, de către Sinodul episcopal electoral, ca întâi-stătător al Episcopiei Aradului (1829-1830). Perioada care a urmat a fost una de afirmare și consolidare a instituțiilor bisericești ortodoxe române, în condiții adesea extrem de vitrege.

Memoriile mitropolitului Andrei Șaguna⁸⁹ ne oferă numeroase mărturii în acest sens. Să amintim, doar cu titlu de exemplu, toamna anului 1852, când, la propunerea împăratului habsburgic, la Sinodul de la Carloviț, unde aveau să fie aleși episcopii din Timișoara, Vârșeț și Arad, erau invitați să participe și episcopii români din Ardeal și Bucovina. A onorat invitația doar Andrei Șaguna, dar episcopii sârbi l-au scos din sinod, sub pretextul că românul Șaguna nu este ales de acest for, de sinod, ci de reprezentanții preoțimii din Ardeal.

⁸⁸ *Idem.*

⁸⁹ Arhiepiscopul și Mitropolitul Andrei Șaguna, *Memorii din anii 1846-1871*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1923, p. 60.

Alt episod al aceleiași mitropolit. În 7/19 septembrie 1857, Andrei Șaguna se întâlnea, la Viena, cu ministrul cultelor⁹⁰. Ministrul îi reproșează mitropolitului că pretinde aceleași drepturi pentru biserica ortodocșilor români cu drepturile catolicilor. „Argumentele” ministrului împotriva acestei pretenții erau de genul următor: biserica ortodocșilor români nu are papă și, în consecință, nu poate oferi garanții împărătești; preoțimea ortodocșilor români nu este cultă; se impune ca, la ședințele consistoriale, să fie neapărat de față un comisar împărătesc etc. Mitropolitul îi răspunde în esență următoarele: biserica românilor ortodocși este organizată altfel decât aceea a catolicilor; împărăția nu are motive să se plângă de loialitatea românilor, așa cum s-a văzut și în 1848 și 1849; dacă preoțimea nu este suficient de cultă, nu e vina bisericii, ci ar trebui ținut seamă de vitregia stăpânilor; poate e mai folositor ca preoțimea să fie morală; cât despre prezența comisarilor împărătești la ședințele consistoriale, aceasta e de prisos și în incompatibilitate cu natura lucrurilor, căci o hotărâre luată de un episcop nu poate fi supusă niciunei stăpâniri politice spre revizuire.

Era clar că autoritățile imperiale habsburgice, precum și cele locale maghiare, nu acceptau în fapt autonomia bisericii ortodoxe a românilor. Un studiu statistic bisericesc ne spune că în fosta Ungarie pentru fiecare șase credincioși catolici se putea acorda un iugăr cadastral de moșie; pentru uniții români același iugăr la șapte credincioși; în schimb, pentru românii ortodocși era nevoie de 1777 credincioși la un iugăr⁹¹. În județul Arad, de exemplu, așa cum rezultă din conscripția din 1910, averile confesiunilor însumau 109.965 iugăre. După aceeași conscripție, la nivelul județului Arad erau 62% ortodocși și doar 4% uniți.

⁹⁰ *Ibidem*, pp.105-110.

⁹¹ *Papism și ortodoxism în Ardeal sau porfiră și cunună de spini. Studiu statistic bisericesc*, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane, p. 5.

5.2. Ortodoxie și uniție la Nadăș

După cum se poate vedea din tabelul (prezentat în capitolul precedent) referitor la structura religioasă a populației din Nadăș, primul recensământ în care este înregistrată (cu 4 persoane) confesiunea greco-catolică (uniții) este cel din 1890. Observăm apoi că, într-un deceniu (la recensământul din 1900), numărul acestora a crescut la 829 de persoane. Aproape inexplicabil! Fenomenul a uimit în epocă, așa încât asesorul consistorial și preotul misionar Gheorghe Ciuhandu a scris și publicat o broșură⁹² dedicată situației din Nadăș, al cărui conținut îl vom rezuma în rândurile care urmează, ceea ce ne va permite să înțelegem ce s-a întâmplat.

La începutul studiului său, Gheorghe Ciuhandu, subliniind că Nadășul este „un frumos sat de munte din Județul Aradului”, face câteva precizări în legătură cu legislația vremii din domeniul bisericesc, și anume: orice persoană are dreptul să treacă la altă confesiune sau să se întoarcă la ea; trecerea la altă confesiune poate avea loc numai dacă persoana în cauză a împlinit 18 ani; femeile, după căsătorie, pot face o astfel de trecere chiar dacă nu au împlinit 18 ani; cel care vrea să treacă la altă religie trebuie să-și mărturisească intenția preotului său de față cu doi martori pe care și-i alege el însuși; după 14 zile (dar nu înainte de a trece 30 de zile), cel în cauză repetă declarația în fața preotului (cu aceiași martori sau cu alții) că își menține hotărârea; după cele două declarații, persoana respectivă solicită preotului de până atunci un atestat netimbrat, iar în cazul în care preotul refuză, indiferent de motiv, martorii pot elibera ei un atestat netimbrat; solicitantul prezintă atestatul preotului confesiunii la care vrea să treacă; preotul (de

⁹² Dr. Gh. Ciuhandu, *Cum ni-au răpit uniții și ungerii sufletele de la Nadăș?* (1895-1924), Arad, Editura Autorului, Tipografia Diecezană, 1925.

la noua confesiune) care îl primește pe solicitant este obligat să-l înștiințeze pe preotul de la fosta confesiune a solicitantului; dintre copiii născuți din căsătorii mixte, băieții urmează religia tatălui, iar fetele religia mamei etc. Atestatele de trecere de la o religie la alta trebuie să fie prezentate apoi factorului politic administrativ, respectiv primarilor, la orașe, și preturilor, pentru sate. Aceștia, la rândul lor, trebuie să-l informeze pe preotul de la care s-a făcut trecerea asupra legalității procesului. Dacă toate aceste prevederi nu sunt respectate, trecerea de la o confesiune la alta nu este considerată legală și nu este recunoscută.

Dar ce s-a întâmplat la Nadăș? În martie 1895 a decedat preotul Vasile Popescu de la parohia Nadăș. El avea o rudă, pe Cornel Popescu, acesta dorind neapărat să ajungă preot la Nadăș, în locul parohului decedat. Numai că acest Cornel Popescu nu avea pregătire teologică și nu terminase nici școala secundară, fapt pentru care Sinodul eparhial l-a respins. Din acel moment, Cornel Popescu a acționat cum se procedează nu de puține ori în lumea oamenilor, adică a început să-și atragă adepți pretextând că la ortodocși taxele sunt prea mari, pe când la uniți sunt mult mai mici etc. Și-a găsit sprijin în preotul greco-catolic de la Minișel, Vasile Anca. Împreună cu acesta primeau săteni din Nadăș la casa lui Cornel Popescu și îi treceau pe listă pe toți membrii familiei celui care venea, Vasile Anca făcea pe ei slujbă și îi declara „uniți”. Sunt trecuți la uniție până în 8 iulie 1895 nu mai puțin de 600 de nădășeni. Cel puțin așa l-a înștiințat preotul greco-catolic pe noul preot ortodox de la Nadăș, Gheorghe Popovici. Firește, nu s-au respectat condițiile legale amintite mai devreme.

Cel care a pornit toată acțiunea, Cornel Popescu, nu a fost acceptat ca preot nici la greco-catolici, dar a fost ajutat să ajungă învățător și i s-a promis că va fi primit la cursul teologic de la Arad după ce se va afirma bine ca dascăl. Dar agitația nu s-a încheiat

în 1895. În primăvara anului următor, 1896, uniţii încearcă să-i convingă pe nădăşeni că s-ar putea să obţină vechea păşune a comunei. Apoi, pe 23 iulie 1899, solgăbirăul (pretorul) Kállay de la Pretura din Târnova anunţă conscrierea oficială a trecerilor la uniţie, de faţă cu preotul greco-catolic Vasile Anca, însoţit de 13 ţărani analfabeţi. Lista prezentată de solgăbirău cuprindea 185 de familii. La această întrunire nu a fost invitat nimeni din partea Bisericii Ortodoxe din Nadăş şi nici din partea Episcopiei Aradului. Lista respectivă a fost transmisă abia în 13/26 iunie 1914, adică după 15 ani, către comună şi către Episcopia Ortodoxă a Aradului.

Privitor la această situaţie s-a pornit o investigaţie a protopopului ortodox, la ordinul Consistoriului, dar destul de târziu, abia prin anul 1902. Cu această ocazie, primarul Teodor Horga mărturisea în faţa protopopului că nu are cunoştinţă de treceri legale la uniţie, că oamenii s-au dus „cu gloata” la preot, nu individual, cu doi martori, că a fost şi el de faţă la aceste tumulte, că a participat şi secretarul ungur, Jung Péter, precum şi doi evrei. Bâşca Teodor, aflat în fruntea tumultelor, mărturiseşte, de asemenea, că nu ştie de treceri legale. Iar Hetco Ioan povesteşte cum „lucra” preotul greco-catolic Vasile Anca de la Minişel în casa lui Cornel Popescu. Bâlc Medrea şi Bâşca Gheorghe mărturisesc că ei ţin la uniţie mai mult de frică, deoarece consistorul greco-catolic de la Oradea-Mare le-ar fi luat semnăturile, „obligându-i să răspundă cu averile lor (?!)” pentru apărarea uniţiei la Nadăş.

În anul 1902, protopopul greco-catolic Păşcuţ de la Şiria închiriază o casă la Nadăş pentru uniţi, cu destinaţie de capelă şi casă parohială, urmând ca ministerul să plătească chiria. Tot în 1902, protopopul ortodox I. Georgia prezintă rezultatele investigaţiei sale, Episcopia autorizând pe fiscalul său, Petru Truţia, să intervină la subprefect (viceşpan) pentru alcătuirea unei comisii

mixte care să controleze și să constate „legalitatea trecerilor” la uniație. În acest timp, preotul unit din Nadăș este ajutat îndeosebi de Gheorghe Butaci (al lui Ociuc) și de Ioan Hetco (Husariu) să atragă noi prozești, făcând promisiuni că li se va construi biserică din fondurile catolice, că li se va face o școală de stat (deci să nu mai contribuie la școala ortodoxă) etc.

La prefectură lucrurile trenează. Subprefectul a cerut Consistoriului Ortodox din Arad abia în februarie 1903 să desemneze un reprezentant în comisia mixtă. Același lucru îl cere și Episcopiei Greco-Catolice din Oradea, dar aceasta din urmă refuză, răspunzând că legalitatea trecerilor la uniație s-a verificat deja (?!). Astfel că respectiva comisie mixtă nu s-a mai alcătuit niciodată. Mai mult, scrie Gheorghe Ciuhandu în broșura sa, Episcopia Greco-Catolică din Oradea a intervenit la Ministerul Cultelor, care, la rândul său, a trimis subprefectului din Arad un ordin pentru sistarea investigației (în 1906).

Dar nici Episcopia Ortodoxă din Arad (avându-l în frunte pe episcopul Ioan Ignatie Papp între anii 1903-1925) nu s-a arătat prea activă în acest timp, lăsând lucrurile să curgă de la sine. Abia în 1912 situația de la Nadăș revine în centrul atenției. În acel an, cel de-al doilea preot ortodox din Nadăș, Valeriu Popovici sesizează superiorii săi că preotul greco-catolic cere enoriașilor săi (de curând trecuți la uniație) extrasele matriculare, extrase care urma să le elibereze preotul ortodox. Odată obținute, preotul unit le redacta din nou, trecând la confesiune apartenența greco-catolică. Noile documente erau trimise apoi ofițerului stării civile.

Informațiile ajung și la minister, dar acesta, prin ordinul nr. 165.825/12.12.1913 transmite organismului subaltern (Pretura din Târnova) ca, pe baza listei celor 185 de familii „unite” din 1899, să se verifice cine dintre cei majori și dintre copiii acestora (aflați sub vârsta de 7 ani) ar fi revenit la ortodoxie... Iar pretura

va constata, prin decizia nr. 227/1914, că „nimeni nu s-a întors la ortodoxie”. La rândul său, subprefecul Aradului, prin decizia nr. 16635/17.07.1914 aprobă hotărârea preturii din Târnova și, în consecință, respinge recursul Bisericii Ortodoxe. Aceasta din urmă face recurs la minister, dar ministerul, prin rezoluția nr. 23220/1915, aprobă „aprobările” anterioare ale preturii și prefecturii, motivând că totul a fost „legal” (!).

Ca de atâtea ori, conflictele dintre oameni se rezolvă, în final, la judecătorie. Preotul greco-catolic din Nadăș, Teodor Dringó, îl acționează în judecată pe colegul său ortodox, Gheorghe Popovici, pentru „agitație confesională” și pentru că a oficiat slujba de înmormântare unei femei în anul 1913, pe nume Iuliana Mihăieș, care făcuse o declarație de trecere la uniți, dar a murit înainte de a face și pe cea de-a doua (conform legii). Cum era normal, Procuratura, prin decizia nr. 2/1913, respinge plângerea ca neîntemeiată.

Pe de altă parte, împotriva celuilalt preot ortodox din Nadăș, Valeriu Popovici, se pornise un proces penal la Tribunalul din Arad pe motiv că învinuitul introdusese pe extrasul de botez al lui Atanasiu Cioban (născut în 1878) clauza că este ortodox (în 1915). Pentru această clauză, pretorul din Târnova (cu aprobarea ministrului) l-a dat în judecată pe Valeriu Popovici pentru „calomnie”, adică pentru faptul că prin clauza introdusă a contestat validitatea unui document (respectiv lista din 23 iulie 1899!). La proces, preotul învinuit a cerut să se facă dovada legalității ori ilegalității trecerilor de pe lista din 1899. Decizia Tribunalului din Arad, prin sentința nr. B 6279/17 din 27 mai 1916 constată unele „scăderi esențiale în procedura trecerilor”, dar îi administrează totuși lui Valeriu Popovici o amendă de 200 coroane pentru calomnie (?!).

În același proces verbal al Tribunalului din Arad din 27 mai 1916 sunt trecute unele aspecte în motivarea sentinței, cum ar fi: trecerile la uniație nu s-au făcut din motive moral-religioase și dogmatice, ci din „gâlceavă” lumească din sat; trecerile nu s-au făcut individual, cum cere legea; în lista din 1899 au fost trecute și persoane care nu erau în viață, ca văduva lui Iovănuț Grigorie (nr. 13 din listă), Biriș Teodor (la nr. 50), Bâlc Teodor (nr. 136) și Bâlc Măriuță (nr. 174); martorii Iovănuț Ioan (nr. 3 din listă), Pui Medrea (nr. 16), Iovănuț Arsenie (nr. 53), Bâșca Vasile (nr. 89) și Conta Petru (nr. 172) au mărturisit la tribunal că ei nu s-au declarat niciodată greco-catolici și nu au frecventat această biserică; apoi, s-a dovedit prin matricole că mai mulți băieți și fete cu vârste între 7-18 ani au fost trecuți la uniți (contrar legii), așa cum au fost fiii văduvei lui Iovănuț Gligor, Marița și Gheorghe, Hetco Gherman, Ardelean Teodor și Ardelen Gheorghe, Cioban Teodor, Butaci Gheorghe, Bitang Iovu, Conopan Arsenie, Iacob Teodor, Moț Ioan, Lupulescu Teodor și Conta Arsenie. Culmea e că și în cazul lui Cioban Atanasiu (de la care a pornit procesul), tribunalul stabilește că acesta avea în 1895 numai 17 ani, deci nu ar fi putut trece la uniație.

Preotul Valeriu Popovici va face recurs la Curtea de Apel (Tabla Regească) din Oradea-Mare, iar aceasta, prin sentința nr. B 1047/20 din 27 decembrie 1916, îl absolvă pe preot și îl scoate de sub urmărire, invalidând sentința Tribunalului din Arad, spesele de judecată urmând să fie în sarcina statului. Mai târziu, prin toamna anului 1924, în luna noiembrie, înșiși nădășenii greco-catolici au trimis o delegație la Episcopia Ortodoxă din Arad pentru a fi reprimiți la ortodoxie. Gheorghe Ciuhandu este trimis ca împuternicit al Episcopiei pentru a clarifica situația din Nadăș la fața locului. Pe data de 29 noiembrie 1924 aproape 200 de persoane au semnat cererea de întoarcere la Biserica Ortodoxă

din Nadăș. Iată cum se încheie, după aproape 30 de ani, conflictul iscat de Cornel Popescu, omul ambițios dar fără școală, venit nu se știe de unde în Nadăș și dispărut, apoi, fără urmași la Nadăș. Dar nu se poate spune că n-a avut și Nadășul „războiul său de treizeci de ani”!

În ceea ce privește Biserica Ortodoxă de la Nadăș, dotările și înzestrarea ei, vom aminti câteva elemente mai însemnate. Se știe că un exemplar din *Evanghelia de la Snagov* (tipărită în anul 1697), după ce a circulat în secolul al XVIII-lea în Vestul Transilvaniei, a fost cumpărat de către Conta Marc din Nadăș cu 14 forinți și dăruit Bisericii Ortodoxe din localitate: „Iată că aciastă carte ou cumpărat Conta Marc și a dat în mâna lui Popa Pascu să pomenească la sfânta beserică în veci și au dată pă e 14 florinți și cine o va vinde sau o va fura sau o va ascunde să fie proclēt și treclēt de 300 și optăsprezece de părinți sfinți din Nicheie ce a fost la Săboră. (chirilice, cerneală maro)”⁹³. Pe acest exemplar se găsesc însemnări de pomeni (secolul al XVIII-lea), însemnări privind faptul că această carte aparține bisericii din Nadăș (1801), alte însemnări din 1835 etc. În prezent exemplarul se găsește în Biblioteca Episcopiei Aradului.

Actuala biserică, așa cum am amintit, este construită din piatră la începutul secolului XX. Interiorul acesteia a fost pictat în temperă de către Ștefan Vlădescu din Bârzava, în 1972 a fost introdusă instalația electrică, în 1977 este acoperită cu tablă, în perioada 1981-1983 este refăcută tencuiala exterioară și interioară, apoi se ridică gard nou, se realizează pardoseală din mozaic, în 1988 este refăcută pictura în frescă de către Constantin Popescu din Rădăuți, lucrările de modernizare⁹⁴ continuând în anii ce au urmat. În 12 mai 1996, la propunerea preotului Ioan Florea, Biserica Ortodoxă

⁹³ Vezi Elena Rodica Colta, *Vechi tipărituri românești din județul Arad*, în *Ziridava*, Arad, nr. 12, 1980.

⁹⁴ Dorin Văsonan, *Monografie...*, p. 17.

din Nadăș a fost târnosită în prezența episcopului Timotei Sevcicu al Aradului și a unui sobor de 18 preoți din comunele învecinate, ocazie cu care a avut loc și întâlnirea fiilor satului.

Biserica dispune de trei clopote: unul este turnat în 1885 (pe acesta fiind inscripționat numele lui Ioan Pascu); al doilea este din 1922, iar al treilea din 1928 (având inscripționate numele contribuabililor Iovănuț Traian, Bacoș Carol, Moț Iovu, Manciu Onu, Bâșca Gheorghe, Micoară Ioan, Agrijan Gheorghe, Conta Arsenie, Popovici Petru, Lupulescu Ioan, Hurezan Antonie și Horga Crăciun⁹⁵).

Între preoții care au slujit la această biserică, Dorin Văsonan și Nicolae Lădar îi amintesc pe următorii: Crăciun Popovici (1767?), Teodor Popovici (1767), Teodor Popovici (1791), Ioan Popovici (1849-1855), Ioanichie Popovici (1849?), Vasile Popovici (1854), Vasile Popescu (1870-1895), Gheorghe Popovici (1883-1928), Valer Popovici (1910-1915), Ioan Raț (1929-1934), Tiberiu Körösladani (1935-1946), Gheorghe Cismaș (1947-1953), Alexe Mărândici (1954-1958), Nicandru Hohor (1959-1972), Nicandru Cuțaru (1973-1977), Tripa Teodor (1978-1992), Ioan Florea (1993-1999), Gheorghe Giurgiu (2000-prezent).

Totodată, dintre cântăreții bisericești care au participat la serviciile religioase perioade mai lungi sunt menționați Teodor Peia, Crăciun Horga, Nicolae Mureșan, Gheorghe Agrijan, Gheorghe Lupulescu, Traian Iovănuț, Partenie Lupulescu, iar din 1978 este încadrat în calitate de cântăreț bisericesc oficial Nicolae Rad.

După cum s-a văzut din structura populației din Nadăș în funcție de religie, alte confesiuni religioase sunt foarte puțin reprezentate (excepție cultul greco-catolic a cărui situație a fost explicată). Pe la începutul secolului XX încep să se manifeste și

⁹⁵ *Idem.*

cultele neoprotestante. Cultul baptist este prezent în 1910 cu două persoane, Drila Iovu și Popa Ioan (venit din Luguzău), ne spune Dorin Văsonan în *Monografia* sa, dar prin anul 1949 erau 31 persoane. Adepți foarte puțini au avut și cultele penticostal și adventist de ziua a șaptea, deși, în timp, penticostalii au devenit mai numeroși (56 persoane în 2002). Aceasta în contextul în care, cultele neoprotestante penticostal, baptist și adventist de ziua a șaptea „au cunoscut o dezvoltare explozivă în județul Arad după legalizarea lor prin decretele și legile adoptate după 1945”⁹⁶.

⁹⁶ Ioan Tuleu, *Aspecte din viața cultelor religioase din județul Arad în perioada comunistă (1945-1989)*, în vol. Adrian Nițu (coordonator), *Arad. Economie și societate 1945-1989*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2015, p. 509.

Capitolul VI

ȘCOALA

Cum se cunoaște, alături de instituția bisericii, instituția școlară are un rol fundamental în educația și formarea unui popor. În ceea ce îi privește pe românii din Transilvania și Banat, istoria învățământului este marcată și ea de cadrul istoric și politic mai general, educația în limba proprie ajungând să se impună destul de târziu. Un istoric al învățământului arădean, profesorul Vasile Popeangă⁹⁷, îl citează la un moment dat pe un dascăl de la Preparandie, e vorba de A. Șandor, care, la sfârșitul manualului de gramatică după care predă, schițează diferitele epoci pe care le-au traversat românii, și anume: 1) de la fondarea Romei până în secolul al VI-lea; 2) din secolul al VI-lea până în secolul al X-lea (când românii „gemură” sub incursiunile barbarilor); 3) secolele X-XVI; 4) perioada 1632-1710 (dezrobirea limbii române de sub jugul slavon); 5) 1711-1780 (stagnarea limbii naționale sub fanarioți și sub persecuțiile ortodoxismului în Transilvania); 6) 1780-1821 (renaștere parțială); 7) 1821-1859 (epoca primei înfloriri a literaturii); 1859 – (redeșteptarea literaturii istorice și politice).

Din păcate, după cum rezultă și din periodizarea propusă de dascălul A. Șandor, până în secolul al XVIII-lea nu putem vorbi

⁹⁷ Vasile Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea 1821-1867*, Arad, 1979, p. 185.

de educație și școală în satele românești decât, probabil, cu foarte puține excepții (așa cum ar fi școala de la Covăsânt⁹⁸, județul Arad, care ființa deja în 1532). Căci abia cu încorporarea Transilvaniei în Imperiul Habsburgic se trece și pe aceste meleaguri la organizarea sistematică a învățământului de toate gradele. Prin anii 1715, 1723 și 1731 au fost adoptate o serie de rezoluții și regulamente de către Curtea de la Viena, documente care aveau menirea să dinamizeze organizarea de școli elementare sau populare de către diferitele confesiuni, inclusiv cea ortodoxă.

6.1. Secolul al XVIII-lea

Îndeosebi sub domnia Mariei Tereza și a fiului acesteia, Iosif al II-lea, adică în perioada 1740-1790 este reînnoită legislația educațională, având ca efect dezvoltarea unei rețele școlare inclusiv în zonele locuite de români. În acest context, potrivit reglementărilor existente, școlile elementare puteau fi organizate de către bisericile ortodoxe din localități și se subordonau, pe de o parte, episcopiiilor, iar pe de altă parte, statului (prin Deputăția școlară de la Budapesta și prin Districtele școlare regionale). Comunitatea locală avea obligația să întrețină școala, veniturile în acest scop putând fi realizate din tasul al treilea de la biserică, din anumite taxe percepute pentru căsătorii, moșteniri etc., dar și din loturile școlare ori din donațiile nobililor locali ș. a.

Conducerea operativă a școlii era asigurată de un director, care putea fi chiar preotul sau primarul din localitate, iar învățătorul trebuia să fie confirmat de cetățenii localității. Drepturile, obligațiile

⁹⁸ Vezi și Ioan Tuleu, *Cintei-satul dintre bălți*, Arad, Editura „Viața Arădeană”, 2008, p. 158.

și veniturile învățătorului erau stipulate într-un contract. Prin acest contract se prevedea că veniturile dascălului erau în bani (în cuantum de până la jumătate din venituri), în produse agricole și în muncă. Se pare că una din urmările Răscoalei românilor din 1784 a fost intensificarea dezvoltării rețelei școlare în Țara Zărandului, context în care s-a luat hotărârea de înființare a școlii elementare și la Nadăș, în 1786. Se cunoaște că în 1789 deja fusese aprobat contractul școlar, iar în 1791 funcționa ca învățător Petru Teodorovici cu un salariu de 80 forinți și bunuri în natură⁹⁹. Un nou contract școlar s-a realizat în 1797, iar în 1801 învățătorul din Nadăș avea un salariu de 60 de forinți, dar și bunuri în grâu și lemne.

De obicei, la început învățătorii erau recrutați dintre diaconii bisericești, dintre cântăreții bisericești sau chiar din rândurile preoților. Nu de puține ori acești învățători primiseră educație pe lângă un cunoscător de carte sau în instituții bisericești, nu în școli. Numai după înființarea Preparandiei din Arad, în 1812, școlile românești vor beneficia de învățători calificați.

În ceea ce privește conținutul învățământului, în programa școlară se aflau citirea și scrierea, aritmetica, religia și cântările bisericești. Limba de predare va fi limba română, dar limba maghiară și limba germană erau învățate ca limbi ale statului. Școala era frecventată de copii în vârstă de la 6 la 12 ani pe un ciclu de trei ani, cu program de trei ore dimineața și două după-amiaza, zilele de marți și joi după-amiază fiind, de regulă, libere.

6.2. Secolul al XIX-lea

La fel ca în alte comune românești, începuturile învățământului organizat au fost dificile. Putem deduce această situație și din datele

⁹⁹ A se vedea și Dorin Văsonan, *Monografie...*

de la începutul secolului al XIX-lea, care ne arată că la Nadăş, în 1815, de exemplu, şcoala nu funcţiona pentru că nu fusese angajat învăţător. Situaţia continuă¹⁰⁰, căci nici pentru anul şcolar 1818-1819 nu este instalat un învăţător din cauza dificultăţilor de salarizare, iar în anul şcolar 1823-1824 postul de învăţător figura încă vacant.

Abia înspre mijlocul secolului al XIX-lea lucrurile se mai îndreaptă şi activitatea şcolii intră pe un făgaş normal, mulţumitor. Iată, pe scurt, situaţia descrisă de Vasile Popeangă pentru localitatea Nadăş¹⁰¹: „Atribuţiile de învăţător erau îndeplinite de Dimitrie Iova, care în anul şcolar 1841-1842 a avut 16 elevi, iar în cel următor 27 în cele trei clase (10 + 9 + 8). Toţi elevii erau fii de ţărani. Numărul locuitorilor recenzaţi în 1842 era de 1517. Localul şcolii era în stare mulţumitoare. Învăţătorul D. Iova şi-a continuat activitatea în Nadăş, având 13 elevi în 1844 şi tot acelaşi număr şi în cel următor, când un număr de 91 de copii rămâneau în afara activităţii şcolare”. Apoi, în 1852, în evidenţele Protopopiatului de la Şiria, comuna Nadăş apărea cu 62 de elevi (la o populaţie românească de 1768 locuitori), sub îndrumarea aceluiaşi învăţător D. Iova.

Prin anul 1864, în evidenţele Inspectoratului de la Şiria, la Nadăş apăreau 150 de copii recenzaţi (100 băieţi şi 50 fete), dar numai 16 frecventau şcoala (10 băieţi şi 6 fete), iar învăţător era Gheorghe Barabaş. Comparativ, în acelaşi an, la Tauţ (învăţător Petru Ghinga) figurau 70 de copii recenzaţi (52 băieţi şi 18 fete), însă frecventau şcoala 50 (40 băieţi şi 10 fete); la Minişul de Sus sunt înregistraţi (conform evidenţelor de la Protopopiatul din

¹⁰⁰ Vasile Popeangă, *Un secol de activitate şcolară românească în părţile Aradului 1721-1821*, Arad, 1974, p. 154.

¹⁰¹ Vasile Popeangă, *Şcoala românească din părţile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea 1821-1867...*, p. 63.

Galșa) 95 de copii (56 băieți și 39 fete), din care erau școlarizați de către învățătorul Atanasie Horga 30 de copii (20 băieți și 10 fete); la Minișel (= Minișul de Jos) găsim recenzați 52 de copii (25 băieți și 27 fete), din care 17 frecventau școala (10 băieți și 7 fete), învățător fiind Gheorghe Hui; la Dud erau 135 de copii (70 băieți și 65 fete), din care 25 frecventau școala (20 băieți și 5 fete); la Drauț erau 114 copii (71 băieți și 43 fete), din care frecventau școala 40 (30 băieți și 10 fete) etc.

Așa cum remarcă și Vasile Popeangă, „din datele furnizate de conscripțiile școlare din 1864 reținem un fapt îmbucurător: în întinsul teritoriu ce aparținea diecezei arădene se afla o rețea școlară dezvoltată, care asigura școlarizarea unei însemnate părți a tineretului și contribuia la promovarea culturală a poporului”¹⁰². În cele mai multe localități școala funcționa cu un singur învățător (așa cum se întâmpla și la Nadăș), dar în localitățile mai mari și cu putere economică crescută sunt adesea doi învățători (de exemplu la Hălmațiu, Pecica sau Nădlac etc.). Baza materială era în multe cazuri neîndestulătoare, căci instituțiile școlare românești nu beneficiau de alte venituri și ajutoare decât de cele rezultate din contribuția locuitorilor.

După cum am amintit, sub aspect organizatoric școlile românești ortodoxe din zona Banatului și Crișanei se aflau în subordinea Deputăției Fondurilor Școlare, care își avea sediul la Pesta. Acest organism fusese special creat de Curtea de la Viena pentru organizarea școlilor de confesiune ortodoxă din imperiu, respectiv școlile pentru români și sârbi. La începutul activității sale, Deputăția Fondurilor Școlare era condusă de Uroș Nestorovici, dar la lucrările ei participau și unii deputați români. Administratorul fondurilor școlare era Naum Petrovici, care, prin anul 1823 observă că veniturile din tasul al treilea destinate întreținerii preparandiilor

¹⁰² *Ibidem*, p. 110.

sunt tot mai reduse. Astfel, făcând pe ani un bilanț¹⁰³ al acestor venituri, Naum Petrovici constată că dacă în 1816 veniturile erau de 21.252 fl., în anul 1824 ele erau de doar 4.456 fl. În consecință, sunt făcute propuneri în vederea găsirii de noi surse de finanțare.

E drept, pentru corecta gestionare a veniturilor din tasul al treilea, în fiecare comună era un tutore, acesta având sarcina de a veghea ca respectivele fonduri să fie trimise la Arad, de unde, pe urmă, ajungeau la Deputăția din Pesta. Cu timpul au apărut discuții și fricțiuni între români și sârbi în legătură cu administrarea acestor venituri. Așa se face că în data de 25 mai 1872 s-a luat decizia ca fondurile școlare și de pensii să fie împărțite în mod egal între mitropolia din Karlowitz și episcopiile din Arad și Caransebeș.

Cu toate acestea, salariile învățătorilor erau puternic dependente de situația economică a comunei, de aceea între învățătorii din comune diferite existau uneori diferențe foarte mari de salarizare. Prevederea ca școlile din comune să fie susținute și de către „domnii de pământ” (o măsură feudală, de altfel) era total ineficientă în cele mai multe localități, mai ales că acești „domni” din zona Aradului, aproape în totalitate, erau de etnie maghiară sau germană, neavând vreun interes pentru școlile românești sau sârbești.

Este important însă că, după revoluția de la 1848, interesul părinților pentru școlarizarea copiilor este în creștere, inclusiv în localitățile de munte, ceea ce face ca numărul de elevi care urmează cursurile Preparandiei din Arad, pentru a deveni învățători, să crească și el în mod semnificativ. Planul de învățământ (pe doi ani) al elevilor Preparandiei din Arad (prin 1856) este relevant pentru noul spirit: religie (6 ore); cânt și tipic (12 ore); pedagogie și metodică (4 ore); istorie (1 oră); aritmetică (6 ore); limba română (7 ore); limba germană (4 ore); limba maghiară (2 ore);

¹⁰³ *Ibidem*, p. 113.

limba sârbă (1 oră); caligrafie (2 ore); desenul și geometria (2 ore); economia (2 ore).

Școlile au început să primească și loturi de pământ pentru pomicultură sau legumicultură, învățătorii fiind instruiți special în acest sens. Această situație o întâlnim și la Nadăș, unde, prin 1855 școala funcționează într-o clădire nouă construită din lemn și acoperită cu șindrilă, iar pe lângă școală se dispune de o grădină cu pomi. La sfârșit de an elevii erau supuși unor examene în prezența părinților și a altor locuitori, examenele fiind urmate de serbări publice, cadru festiv în care copiii școlari spuneau poezii și intonau cântece. Planurile de învățământ din primele trei (apoi, patru) clase au suferit în timp multe modificări, dar prin anul 1863, de exemplu, Consiliul locotenențial a fixat următoarele obiecte¹⁰⁴ pentru cele trei clase ale școlii elementare: 1) doctrina religiei; 2) lingvistica: citire, gramatică, ortografie, exerciții verbale și de scriere, stilistica; 3) caligrafia; 4) socoata; 5) cântarea.

Pe baza datelor rezultate din conscripția școlară din 1873, Vasile Popeangă putea descrie situația de la Nadăș în felul următor: „Școala funcționa într-o clădire construită în 1855. Deși localul școlii era din lemn și acoperit cu șindrilă, starea sa era bună. În localitate se aflau 2260 de locuitori români ortodocși. Copii de la 6-12 ani obligați să frecventeze școala erau 136 băieți și 161 fete, dar cursurile școlare erau frecventate numai de 15 băieți, școala nu avea fond școlar, avea însă grădină de pomi și era înzestrată cu materialul didactic necesar. Învățătorul George Bocu absolvise în 1870 cursurile preparandiei din Arad. Era bine pregătit și s-a remarcat repede prin activitatea sa pedagogică. Salariul său anual consta din 150 florini și bunuri în natură în valoare de 220 florini. Director școlar local era Vasile Popescu”¹⁰⁵.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 146.

¹⁰⁵ Vasile Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918*, Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al județului Arad, 1976, p. 120.

Mai detaliat, de exemplu, în anul 1868, la un număr de locuitori ortodocși de 2100, la Nadăș găsim înregistrați 20 de elevi, învățător fiind George Barabaș. Apoi, la sfârșitul anului școlar 1880/1881, din numărul de copii de școală (6-12 ani) de 168 (91 băieți și 77 fete), s-au prezentat la examene 17 (13 băieți și 4 fete), când era învățător Nicolae Bucatoș.

Dintre învățătorii care au predat mai mulți ani în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea la Nadăș, Nicolae Lădar îi amintește în *Manuscrisul* său pe George Bocu și pe Mihai Volintir, din anul 1893, învățători dăruiți și legați de realitățile satului.

6.3. Secolul XX și începutul secolului al XXI-lea

Sub dominație maghiară, trei momente sunt deosebit de importante pentru legislația și reglementările privind organizarea și funcționarea învățământului: 1) legea învățământului din 1868 (dată după un an de la instituirea, în 1867, a dualismului austro-ungar, lege inspirată de József Eötvös după principiul că, la nivel elementar, copiii trebuie instruiți în limba maternă); legea din 1879, care decide introducerea limbii maghiare în toate școlile populare; 3) legea din 1907 (legea Apponyi), care întărește foarte mult politica de maghiarizare.

După anul 1866, când pierde războiul cu Prusia în bătălia de la Königgrätz, Imperiul Habsburgic este nevoit să facă un compromis cu Ungaria, așa născându-se *Kaiserreich und Königreich Österreich-Ungarn* (sau, în maghiară, *Osztrák Birodalom és Magyar Királyság*), adică „Imperiul austriac și regatul maghiar”, nu – cum se spune de obicei – „Imperiul austro-ungar”. Împărații Dinastiei de Habsburg adoptaseră încă din 1527 și titlul de regi ai Ungariei, de unde etichetările de „imperiu cezaro-crăiesc” sau „dublă monarhie” etc.,

precum și prescurtarea „K.u.K.” (pe care scriitorul Robert Musil o ridiculizează cu termenul „Kakania”).

Spuneam că este vorba de un „compromis”, deoarece pretențiile maghiare erau vechi, acum fiind un moment prielnic de a supralicita (Austria fiind înfrântă în exterior și slăbită în interior). Prin tradiție, până la 1848 politicile vamale, comerciale și industriale se înscriau în sfera drepturilor absolute ale suveranului. Acesta cerea de multă vreme nobilimii maghiare să renunțe la privilegiul de a nu plăti impozite. Cum nobilimea n-a acceptat niciodată acest lucru, monarhul își va asigura veniturile din Ungaria în mod indirect, prin politicile vamale, Ungaria fiind tratată ca teritoriu vamal separat de Austria. Prin politici vamale cu taxe uneori duble pentru Ungaria, Austria frâna piața maghiară, Ungaria fiind într-o situație de „colonie”. Însă în 1866 situația devine favorabilă Ungariei, Austria fiind nevoită să admită compromisul.

Iar în perioada dualismului, procesul de maghiarizare prin învățământ este intensificat irațional. Ne spune acest lucru Vasile Goldiș, un foarte bun cunoscător al fenomenului. Ce a rezultat după legea din 1879, se întreabă Goldiș? „Să ne-o spună Halász Ferenc, fost consilier al ministrului instrucțiunii publice – adevărat apostol al maghiarizării școlilor. În cartea sa intitulată «Nemzeti állam és népoktatas» (Statul național și învățământul poporan), apărută în 1906, numitul consilier ministerial scrie că: «răspândirea limbii maghiare n-a putut ține pasul nici cu un spor foarte moderat al populației de limbă maternă străină... În anul 1906, în Ungaria existau cu 239 mii mai mulți necunoscători ai limbii maghiare, decât cu douăzeci de ani mai devreme» (op. cit., p. 4). Așadar introducerea limbii maghiare în toate școlile populare a avut drept rezultat faptul că peste douăzeci de ani existau și mai puțini cunoscători ai limbii maghiare¹⁰⁶. Irrațional e faptul că nu s-a învățat nimic din acest eșec,

¹⁰⁶ Vasile Goldiș, *Despre problema naționalităților*, București, Editura Politică, 1976, pp. 123-124.

acelaşi consilier influenţându-l pe ministrul Apponyi să continue respectiva politică şi prin legea din 1907.

În acest context, la început de secol XX, la Nadăş se găseau, în anul şcolar 1904/1905, 160 de copii de şcoală, din care 55 au frecventat cursurile (33 băieţi şi 22 fete), pentru băieţi predând învăţătorul Mihai Volintir, iar pentru fete învăţătoarea Aurelia Popovici. Iar în anul şcolar 1917/1918, la numărul de locuitori ortodocşi de 2394, Nadăşul dispune de o populaţie şcolară de 252 copii recenzaţi (între 6-12 ani), din care s-au prezentat la examene 45 copii, învăţător fiind A. Körösladany.

Din anul 1909, la Nadăş se trece la învăţământul de şase clase. Lucrurile se vor schimba după încheierea primului război mondial, când, în noua componenţă a României Mari, sistemul de învăţământ va fi reorganizat complet. Se va trece (inclusiv la Nadăş) la sistemul de şapte clase, iar în Transilvania şi Banat vor fi aduşi foarte mulţi dascăli din vechiul Regat al României, buni cunoscători ai limbii române. Astfel, la Nadăş vor funcţiona învăţătorii Elena şi Dumitru Filipescu (originari din judeţul Teleorman), apoi Maria şi Haralambie Stăvaru (care a fost mulţi ani şi director), veniţi şi ei tot din fostul Regat. Nădăşenii născuţi în perioada interbelică îşi amintesc în mod deosebit de exigentul dascăl Stăvaru, care făcea eforturi deosebite pentru un randament educaţional şi instructiv cât mai ridicat în comuna Nadăş.

Fiind el însuşi elev în această perioadă, nădăşanul Nicolae Lădar, în *Manuscrisul* său, îşi aminteşte că Şcoala din Nadăş avea atunci doar două săli de clasă, astfel că orele se ţineau şi dimineaţa şi după-amiaza. Dimineaţa, până la ora 13,00, erau la şcoală clasele de la a patra în sus, într-o sală de clasă fiind elevii din a patra şi a cincea, iar în cealaltă sală elevii din clasele a şasea şi a şaptea. Iar după amiaza, într-o sală erau elevii din clasele întâi şi a doua, iar în cealaltă sală erau cei din clasa a treia. Era destulă aglomeraţie,

dar disciplina se ținea și cu mijloace mai dure, în acea vreme fiind permise unele pedepse precum trasul de urechi, statul în genunchi în fața clasei, lovitul la palme sau la fund cu nuiiua sau cu liniarul. La Nadăș, procurarea nuiielelor nu era o problemă, chiar elevii fiind însărcinați să aducă astfel de „instrumente” la școală. Preotul Tiberiu Körösladany, cunoscut îndeosebi ca „Popa Tibi”, folosea mereu nuiiua, iar când aceasta se rupea, momentul era însoțit de câte un „Mânțe-te amaru!, mâine să-mi duci altele”, indisciplinatul elev, peste palmele căruia tocmai se rupsese nuiiua, având obligația să împrăspăteze stocul... Se practica și „închisul la școală”, adică elevii care nu știau lecția, după ce se încheiau cursurile, rămâneau – ca pedeapsă – la școală, neavând voie să plece acasă până nu dovedeau că au învățat lecția.

Învățătorii își făceau timp nu doar pentru predare și ascultare, ci și pentru o educație sănătoasă. Copiii erau verificați zilnic dacă s-au spălat, dacă au unghiile tăiate etc. Dacă cineva venea murdar, învățătorul îl trimitea imediat să se spele, dar în loc de săpun se folosea o bucată de cărămidă, împricinatul ferindu-se pe viitor să-și mai julească pielea cu cărămida.

Pe perioada pauzelor învățătorii participau de multe ori și la jocurile elevilor, încercând astfel să și-i apropie. Iar când plecau acasă, elevii erau încolonați câte doi, în fruntea coloanei aflându-se cei care locuiau mai departe. Cei din frunte aveau obligația să salute pe oricine întâlneau în cale.

După al doilea război mondial, mai exact după reforma învățământului din anul 1948, la Nadăș se revine pentru o perioadă la învățământul de patru ani, cei care voiau să continue studiile deplasându-se, de regulă, la Tauț, unde erau în continuare șapte clase. Pentru câțiva ani la Nadăș funcționează învățătorii Larisa și Ioan Roșca. În anii care urmează clădirea școlii se repară, apoi se construiesc noi corpuri, mărindu-se considerabil spațiul de învățatură și baza materială.

Școala din Nadăș, 2016

În anul 1960 se reînființează la Nadăș structura de șapte clase, iar din 1963 se trece la opt clase elementare. Începând din anii '50, timp de peste două decenii îi găsim la Nadăș pe învățătorii Stela și Gheorghe Achim, foarte legați de Nadăș și de elevii de aici (doamna Achim era originară din Șiria, iar domnul Achim din Agrișul Mare), învățătorul Achim fiind mulți ani și directorul școlii (ambii au fost și dascălii autorului acestor rânduri).

În momentul în care se revine la învățământul de șapte clase (1960), pe lângă învățătorii Stela Achim, Gheorghe Achim și Teodor Ivan, la școala din Nadăș sunt angajați în timp o serie de dascăli pentru ciclul gimnazial, așa cum au fost Ioan Boșcai, Constantin Chiță, Hortensia Oancea, Ioan Caba, Ioan Tuleu, Teodor Covaci, Mihai Iovan, Elena și Ștefan Țintea, Vasile Matei, Onuț Berar,

Învățătoarea Stela Achim și elevii ei din clasa a II-a, 1957

(De la stânga la dreapta, în primul rând elevele Pleș Marișca, Bâșca Ana, Dalu Maria, Popa Florița, în mijloc, pe scaun, doamna Achim, Hurezan Raveca, fetița învățătoarei Achim(Rodica), apoi Agrijean Marița, Colf Marioara și Păscuț Raveca; în rândul doi, de la stânga la dreapta, Andraș Vasile, Manciu Teodor, Biriș Ioan, Stepan Teodor, Zdrinca Ioan, Conta Gheorghe, Hurezan Teodor, Bâșca Mihai și Manciu Onu)

Lizeta și Aurel Flonta, Iovan Prundan (din Nadăș, directorul școlii între anii 1981-1989), Ioan Berar, Ioan Mărășescu, Adriana Șandor, Geta Vasilescu și Ioan Tudor, unii dintre ei neavând decât studii liceale.

Lista învățătorilor îi cuprinde în acești ani și pe Petru Bârdan, Ioan Anghelin, Pavel Sărac, Ioan Pribac, Teodor Bâlc (câțiva ani la sălașele din zona Debelagora). O perioadă de timp, pentru a veni în ajutorul copiilor de la sălașe, au funcționat „puncte” școlare (clasele I-IV) pentru sălașele din zonele Debelagora, Glăm și Tabac.

Corpul profesoral (1978), de la stânga la dreapta, în primul rând:
Iovan Prundan, Vasile Matei, Aurel Flonta, Adriana Şandor, Lizeta Flonta,
Lenuţa Țintea, Aurel Țintea, Ioan Mărăşescu şi Ioan Pribac
(Arhiva Nicolae Lădar)

După anul 1990 învăţământul de la Nadăş suportă influenţele vremii, mulţi dintre profesorii titulari şi cu studii de specialitate transferându-se în alte părţi. Pentru câţiva ani singurul profesor titular calificat rămâne Ioan Tudor (originar din Minişel). Posturile rămase libere vor fi ocupate pentru perioade de timp mai scurte sau mai lungi de către Stana Horga, Petru Florin Horga, Ionel Lădar, Eva Biriş, Petru Horga, Brânduşa Biriş, Dorin Văsonan (devenit, între timp, profesor calificat), învăţătorii Adriana Ruja, Adrian Grec şi alţii. Pentru perioade de câte un an de zile au funcţionat la Şcoala din Nadăş şi Adriana Lipovan, Anca Rediş, Corina Szabo, Camelia Redeş şi Cristina Cristescu (Dorin Văsonan, *Monografie...*).

Pe fondul scăderii accentuate a populației școlare, mai ales începând din anul 2004, pentru completarea normelor de predare, unii profesori din centrul de comună Tauț vor primi ore la Școala din Nadăș, așa cum a fost cazul dascălilor Valentin Deta, Florin Lela, Marius Pleș și alții.

Corpul profesoral (1991), de la stânga la dreapta, în primul rând: Pavel Sărac, Ionel Lădar, Marioara Lădar, Adriana Ruja, Ioan Tudor (director), Iuliana Stan, Eva Biriș, Petru Horga, Teodor Bâlc (Arhiva Nicolae Lădar)

Începând cu anul 2006, Școala din Nadăș va deveni parte a școlii din centrul de comună, pierzându-și, astfel, personalitatea juridică. Apoi, din anul 2010 și în prezent școlarizarea la Nadăș se face numai pentru ciclul primar de patru ani, ciclul gimnazial funcționând doar în centrul comunei, la Tauț.

Capitolul VII

SĂNĂTATEA

Starea de sănătate a unei comunități depinde întotdeauna de mulți factori, între aceștia mediul de locuire fiind unul important. Din acest punct de vedere, la Nadăș întâlnim un mediu și un climat de deal-munte cât se poate de prielnic. Fiind o populație montană, nădășenii au fost obișnuiți să muncească în condiții grele, în anumite sezoane câte 14-16 ore pe zi, uneori în condiții de ploaie, frig sau arșiță. Sub aspect ecologic mediul de la Nadăș și-a menținut până în prezent calitatea, în zonă lipsind factorii poluanți imediați.

7.1. Starea tradițională de sănătate

Așa după cum a reținut memoria colectivă, dar și unele însemnări în cărțile bisericești ori în registrele civile, la Nadăș, de-a lungul timpului, pe lângă o stare de sănătate în general bună, au existat și momente marcate de stări de morbiditate ridicate, dar și factori cu acțiune distructivă lentă, boli frecvente în anumite perioade, precum tuberculoza, boli interne, boli infecțioase și chiar cancer etc. Potențialul biologic a fost unul destul de ridicat, cu oameni căliți într-un mediu de muncă grea, uneori chiar

istovitoare. La Nadăș rar a fost văzut un om obez, activitatea continuă în agricultura de munte sau în industria lemnului fiind solicitantă. Populația a fost în general de înălțime mijlocie și mică, cazurile unor bărbați cu înălțime de peste 1,85 m fiind destul de rare.

După cum am subliniat în mai mult rânduri pe parcursul lucrării, o mare parte din populația Nadășului trăia la sălașe. Condițiile de viață de la sălașe nu au asigurat în multe cazuri o igienă corespunzătoare. Cele mai multe sălașe se află pe culmi de dealuri, unde problema principală era aprovizionarea cu apă. Fiecare sălaș avea lângă el o fântână, dar aceasta acumula de obicei numai apa de ploaie, aproape tot timpul verii fiind goală. Apa de băut pentru oameni și animale se găsea de regulă la o anumită distanță de clădirile de la sălaș, la capetele unor pâraie, în locurile cu izvorâște. De aici apa trebuia cărată uneori sute de metri.

În aceste condiții, la Nadăș se înregistrau destul de multe cazuri de infecții, mai răspândită în anumite perioade fiind râia. Tradițional, nădășenii tratau râia în felul următor: se fierbea scoartă de cer în apă, apoi acest produs se aplica pe piele de mai multe ori. Alt tratament consta dintr-un amestec de praf de pucioasă cu untură de porc, amestec ce se aplica în mod repetat pe pielea bolnavă. Nu lipsea și o soluție mai mistică: în dimineața de Crăciun, când bat clopotele bisericii, bolnavul face o baie în apa rece a unei văi. Această soluție s-a dovedit însă foarte riscantă (Nicolae Lădar, *Manuscris*)!

Pentru durerile și bolile de stomac, pentru a lua un alt exemplu frecvent, nădășenii foloseau în mod tradițional diferite ceaiuri de coada șoricelului, de rostopască, de sunătoare, dar și de gălbenele, flori de tei etc. Nu de puține ori apelau la tratamente mai sofisticate, cum ar fi amestecul de țuică de prună cu rădăcină de spânz, care trebuia păstrat două zile și închis ermetic, iar după aceea se lua

doar dimineața câte un degetar pe nemâncate. Combinația de rostopască și țuică era utilizată uneori și în cazuri de hepatită.

Durerile de cap erau tratate de regulă cu comprese cu apă rece, dar nu lipseau nici descântecele cu cărbuni. În acest caz se puneau cărbuni aprinși într-o cană cu apă, se rostea descântecul, iar bolnavul bea apă din cană de trei ori, după care apa rămasă era aruncată pe acoperișul casei, gest însoțit de spusele ca durerile bolnavului să fugă de pe capul acestuia așa cum fuge apa pe acoperiș.

Tuberculoza, destul de răspândită în anumite perioade, era tratată uneori cu zeamă de mesteacăn. Se făceau tăieturi în tulpinile de mesteacăn și se recolta sucul scurs, care era băut de către bolnav dimineața și seara pentru o perioadă mai lungă de timp. Pe lângă asta, bolnavul consuma cantități mai mari de miere, ca tratament secundar.

Ca în orice localitate există și persoane cu handicap. Nicolae Lădar, în *Manuscrisul* său, amintește pentru secolul XX vreo opt cazuri de surzenie, patru de nevăzători și șapte de tulburări psihice. Pe parcursul secolului XX s-au înregistrat și în jur de 17 cazuri de sinucidere, opt crime, peste zece accidente mortale.

7.2. Asistența sanitară

Pentru multă vreme localitatea Nadăș, la fel ca alte localități de munte, a fost lipsită de asistență sanitară calificată. Tratamentul unor boli se făcea după cutume moștenite, așa cum am arătat mai înainte, iar „mersul la doctor”, respectiv internările în spitale se făceau foarte rar, în multe cazuri când era prea târziu.

În general oamenii din sat aveau o rezistență naturală remarcabilă, atât bărbații cât și femeile. Nașterile au beneficiat de

supraveghere și îngrijire medicală foarte târziu. Femeile din Nadăș erau obișnuite tradițional cu munca grea din agricultură și creșterea animalelor. Deplasările frecvente, uneori zilnice, din sat la sălașe și înapoi, munca la sapă, la fân, la strânsul recoltelor ori la îngrijirea animalelor presupunea o condiție fizică de excepție. De aceea și nașterile pe cale naturală erau considerate ceva normal, acestea având loc de multe ori la sălașe sau la casele din sat. Tradițional, fiecare familie avea o moașă din imediata apropiere, adică o femeie cu experiență care era chemată când se aștepta evenimentul unei nașteri.

Dar și pentru alte nevoi, cum erau cazurile de luxație, dureri de spate, indigestii etc., nădășenii făceau apel la o „moașă” care se pricepea, așa cum a fost mulți ani, pe la mijlocul secolului trecut, „moașa Deaja”.

Lipsa unei asistențe sanitare calificată și sistematică a condus uneori la situații destul de grave, mai ales în cazuri de epidemii. O astfel de situație s-a înregistrat în anul 1931, când la Nadăș a avut loc o epidemie de difterie. Iată descrierea situației după Raportul Serviciului Sanitar al Județului Arad¹⁰⁷:

Această epidemie a început din luna ianuarie 1931, fiind înregistrate în această lună 15 îmbolnăviri, cu 3 cazuri mortale. Din 8 până în 22 februarie nu au mai apărut cazuri de difterie, însă în perioada 22-28 februarie s-au ivit 3 cazuri. Această epidemie a durat până la 8 aprilie, îmbolnăvindu-se încă 13 persoane, din care 4 au decedat. Cert este că epidemia s-a întins pe parcursul întregului an, cu perioade de apariție și dispariție, totalizând un număr de 57 de copii îmbolnăviți și 10 decese. Fiind o comună săracă, aflată la 65 de kilometri depărtare de Arad, neavând o casă de izolare, autoritățile au fost nevoite să transforme casa de cultură în spital epidemic unde au fost izolați toți bolnavii. Izolarea s-a făcut cu mare greutate din cauza opoziției părinților. Trebuie spus că

¹⁰⁷ Vezi Mirela Pachița, *Aspecte privind evoluția bolilor infecțioase și epidemiilor din județul Arad în perioada interbelică*, în vol. *Administrație românească arădeană – Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX, p. 549.

au fost dezinfectate casele contaminate și sălile de clasă de la școală, iar medicul de circumscripție a examinat în mod regulat școlarii pentru a descoperi eventualele cazuri ascunse. S-au efectuat inoculări profilactice cu ser antidiferic, dintre copiii vaccinați profilactic s-au îmbolnăvit un număr mic cu toate că au luat contact cu cei bolnavi. Boala a fost transmisă și adulților în timpul seceratului, când oamenii foloseau la muncă în câmp un vas comun pentru băut apă. În perioada epidemiei, școlile au fost închise și a fost interzisă orice aglomerare precum: dansuri, coruri, pomeni la înmormântări.

Personal medical permanent a fost instituit abia în ultimele decenii. De-a lungul timpului au funcționat medici care doar au girat circumscripția Nadăș, așa cum au fost Șelimbar Mircea, Fălcușan Ioan, Irhașiu Mihai și Kern Viorica (stomatolog). Apoi îi regăsim pe unii medici titulari, precum Prelipceanu Ioan, Kern Emil, Gaspar Zoltan, Dinga Maria, Banea Blaj, Minda Pavel, Botică Adriana, Baidoc Eugen, Țăndrău Mircea, Braun Eva, Goldiș Ioan și Stragea Cristian (Nicolae Lădar, *Manuscris*). În calitate de sanitari și moașe îi găsim la Nadăș pe Olar Petru, Horga Raveca, Pleș Ilie, Gligor Ioan, Pui Ioan, Banea Maria, Maier Lenuța, Mihuța Cornelia, Pușcaș Maria și Hurezan Gherghina.

Dispensarul din Nadăș, 2016

Dispensarul actual este o construcție modernă, finalizată abia în anii '90. Înainte clădirea pentru dispensar era una veche, necorespunzătoare. Personalul medical a putut fi stabilizat cu greu, în special datorită condițiilor dificile de locuit și transport.

Capitolul VIII

CULTURĂ ȘI CIVILIZAȚIE TRADIȚIONALĂ

Pentru savantul român Simion Mehedinți, cultura și civilizația sunt a doua față a unei frunze, una este îndreptată către cer, cealaltă către pământ. Adică ele formează o unitate care cuprinde pe latura materială, de civilizație, modul cum omul se hrănește și locuiește, iar pe latura spirituală, privind către cer, cuprinde religia, știința și arta¹⁰⁸. Altfel spus, „dacă privim lucrurile din perspectiva istoriei umane, pornind de la momentul zero, adică din acel moment în care omul începe să se slujească de unelte și să comunice prin limbaj, rezultă că orice pas făcut înainte reprezintă simultan act de *creație culturală* și proces de *civilizare*, societatea fiind o rezultată a unității cultură-civilizație”¹⁰⁹.

Acest lucru este valabil, în mic, pentru fiecare comunitate umană. Căci fiecare localitate cu o anumită tradiție reprezintă un microcosmos de cultură și civilizație, creațiile locale materiale și spirituale reflectând modalitățile prin care acei locuitori, în succesiunea generațiilor, se adaptează la mediul lor natural, cosmic și geografic, dar și economic, istoric și politic etc.

¹⁰⁸ Simion Mehedinți, *Civilizație și cultură*, Iași, Editura Junimea, 1986, p. 100.

¹⁰⁹ Ioan Biriș, *Sociologia civilizațiilor*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2000, pp. 26-27; Ioan Biriș, *Istorie și cultură*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1996.

8.1. Locuința și gospodăria

După cum am subliniat mereu pe parcursul lucrării, Nadășul vechi (de la OGREZI) era o localitate răsfirată, de munte, așa cum găsim mereu în Munții Apuseni. Era o trăsătură mai generală a lumii românești premoderne de a construi case oarecum răslețe, cu proprietate în jurul lor, fără străzi sau ulițe, între case existând cărări sau drumuri particulare care puteau conduce, apoi, către unele drumuri publice.

Acest stil tradițional a fost modificat masiv îndeosebi în urma măsurilor luate de Curtea de la Viena, adică după momentul în care zona noastră intră în sfera dominației habsburgice. Între multiplele măsuri luate de habsburgi pentru noile regiuni intrate sub dominația lor se găsește și aceea a sistematizării localităților, sau „trasul la linie” a caselor și ulițelor. Acesta este cadrul în care și nădășenii se mută de la OGREZI pe actuala vatră a satului, organizată pe Valea Ceșa. În stilul tradițional, răsfirat sau chiar risipit, la Nadăș au rămas numai sălașele.

Rațiunile de sistematizare a satelor nu erau neapărat de ordin estetic, ci în mare măsură de ordin practic: habsburgii țineau să-i scoată „din hățșuri” (după o expresie a vremii) pe noii contribuabili la vistieria imperială, adică să-i „alinieze” pentru a reuși o mai ușoară impozitare a tuturor gospodăriilor, se urmărea o „comasare” pentru o mai bună observație și un mai bun control al achitării obligațiilor către stat și către „domnul de pământ”. Mai ales într-o zonă ca a noastră, unde „lotria” devenise atât de răspândită!

În general, la Nadăș, gospodăriile din sat au fost dezvoltate ca gospodării având curți deschise, cele având curți închise fiind mai degrabă excepții. Astfel, pe o latură a grădinii și perpendicular pe stradă (pe uliță) era construită casa, iar pe latura de fundal, care delimita curtea, se construia de obicei grajdul. Abia mai târziu, mai

aproape de zilele noastre, paralel cu casa „mare” se construiește și o casă „mică”, astfel încât curtea este închisă pe trei laturi.

Casa tradițională (dreaptă) era formată de regulă dintr-o cameră la stradă, o tindă și o cămară (abia în a doua jumătate a secolului XX s-au construit tot mai multe case „cârne”, adică în formă de „L”, ceea ce însemna două camere la stradă). Aproape toate casele aveau pe lungimea lor o prispă (*târnaț*). De cele mai multe ori, în prelungirea casei se construiau o colnă pentru car sau căruță, cotețe de păsări sau cocini de porci, eventual cuptorul de pâine. Grajdul (*iștălăul*) era ridicat în fundalul curții, perpendicular pe direcția casei, astfel că terenul era despărțit în două: în față curtea (*ocolul*), iar în spate terenul (*tăleciul*) pentru legume și alte culturi, pomi etc.

Gardul de la stradă este făcut din *stobori* (pari necioplîți) legați între ei prin rigle de lemn, iar poarta este construită din stâlpi de lemn și scânduri. La stradă, aproape fiecare casă avea o bancă (*laviță*) din lemn, pe care stăteau cei ai casei și vecinii, în momente de răgaz și sărbătoare, povestind (sau cum se spune astăzi, „socializând”).

Având în vedere faptul că Nadășul era înconjurat de păduri, casele se construiau aproape numai din lemn. Existau meșteri de case, aceștia lucrând în echipe specializate. Când se construia o casă nouă, după ce se stabilea amplasamentul, erau săpate șanțurile de fundație, respectiva fundație fiind făcută din piatră adunată de pe văile și pâraiele din jurul satului. Pentru unele operații nespecializate, cum erau săpatul fundației și căratul pietrelor sau lemnurilor, nădășenii apelau frecvent la *clacă*, adică făceau apel la rude, vecini și prieteni care să ajute fără a fi plătiți, *claca* fiind o practică răspândită și pentru alte munci mai grele (cosit, treierat etc.), bazându-se pe reciprocitate și solidaritate. După umplerea fundației cu piatră, pe lungimile și lățimile casei erau așezate

tălpoile, adică lemne cioplite (de regulă din stejar) foarte rezistente (de grosimi de 30/30 centimetri și chiar mai mari), pe care urma să se sprijine întreaga construcție. În aceste tălpoi (cioplite, fiecare, pe cât posibil, dintr-un singur trunchi de copac) erau fixați apoi *cioșii* (stâlpii pe înălțime), care, în partea de sus erau fixați în grinzi și *cursuraie* (grinzile laterale și interioare), realizându-se astfel scheletul din lemn al casei pe înălțime, de la tălpile de bază până la pod. Între stâlpi (pe care erau scobite niște canale) se așezau *groșii* (tot din lemn de stejar, ciopliți astfel încât să se potrivească unul peste altul), care alcătuiau în final pereții casei, lăsându-se deschise locurile pentru ferestre și uși.

Pe acest schelet de lemn se ridica apoi *hăizașul* (acoperișul), adesea realizat din lemn de brad, pentru a fi mai ușor. *Coarnele* (căpriorii) erau meșteșugit fixate (ca și stâlpii) în *ciotori* (încheieturi), cu *leațuri* (rigle) între ele și scânduri peste pod, iar în final casa era acoperită cu șindrila de lemn (mai târziu cu țigla, sau *ciripă* în grai local). Înainte de a începe acoperirea casei, când erau încheiate coarnele, gospodarul arbora în vârful casei o *ștergură* (prosop) cu o crenguță verde lângă ea și o sticlă de țuică (*răcie*), semn al reușitei și bucuriei pentru o nouă casă.

Când casa era încheiată în structura sa de lemn, pereții interiori și exteriori erau *văcăliți* (acoperiți) cu un amestec de argilă, apă și paie, ceea ce asigura o foarte bună izolație a pereților (și o excelentă condiție ecologică, am spune astăzi!). Casa rămânea de regulă cu vatra de pământ (abia mai târziu a început să fie podită cu scânduri). Această vatră eram *muruită* periodic, dar obligatoriu înainte de sărbători. *Muruiala* se realiza din argilă amestecată cu apă, balebă de cal și pleavă, care era apoi întinsă cu o cârpă pe toată vatra din camere. Văruiala sau spoirea pereților în culori alb sau albastru se făcea, de asemenea, periodic și mai ales înaintea sărbătorilor de Paște și de Crăciun.

Casă veche din Nadăș, imagine 2010

Un element interesant este faptul că nădășenii nu atașau la casele tradiționale un horn pentru fum, ci fumul ieșea direct în pod, iar de Crăciun cârnațul și celelalte produse din porc ce trebuiau afumate erau atârinate în pod, care funcționa și pe post de afumătoare.

Cu timpul, în cea de-a doua jumătate a secolului XX, unii (încă foarte puțini) nădășeni au început să-și ridice case din cărămidă, lăsând în continuare numai grajdurile și anexele din lemn. Încet-încet, mai ales familiile tinere, au început să-și modernizeze locuințele (fie ele din lemn sau din cărămidă), dotându-le cu băi și bucătării cu gresie și faianță, iar camerele din față, pentru sărbători și *goști* (musafiri), sunt adesea mobilate în stil modern.

Prima casă cu etaj din Nadăș

Tradițional, camera din față a locuinței era mai puțin folosită. Acolo erau primiți musafirii sau *goștii* (în grai local). De obicei, pe lângă cei doi pereți din lungimea camerei erau așezate două paturi, cu picioare destul de înalte și cu tăblii de lemn la cele două capete. „Salteaua” tradițională era un *strujac* cu paie, iar pe el se puneau *poneava* din cânepă sau in (cearșaful), apoi deasupra o *cergă* (pătură) din lână, țesută în războiul ce nu lipsea de la nicio gospodină. În fața fiecărui pat se găsea câte o *laviță* de lemn, iar între paturi, sub geamul de la stradă, se așeza masa. Rareori în cameră se afla și câte un dulap de haine, pentru că obiceiul era acela al utilizării unei lăzi din lemn pentru hainele „de ținut” (de sărbătoare, nădășenii fiind recunoscuți în zonă și ca meșteri pricepuți la confecționarea lăzilor de zestre), iar hainele obișnuite erau agățate în cuier. Pereții erau împodobiți cu farfurii și *șterguri* (prosoape cu motive, țesute și ele în războiul din gospodărie, așa cum se poate observa în imaginea următoare).

Interiorul unei camere de la stradă (Dorin Văsonan, *Monografie*)

Ladă de zestre (Dorin Văsonan, *Monografie*)

Încălzirea caselor se făcea cu lemne. De obicei, în tinda casei se construia soba de încălzit (*șpohertul*), adică un cuptor de formă tronconică și o plită de tuci (pe care se fierbea mâncarea), acest cuptor fiind adesea „prelungit” și în camera de la stradă (unde nu se mai făcea foc, pentru că venea căldura de la cel din tindă). În jurul cuptorului (și în tindă și în camera din față) era lăsat un „brâu” la nivel de scaun mic, numit *pumnor*, pe care se putea sta așezat și cu spatele la cuptorul cald.

Tinda avea și ea de regulă două paturi și o masă așezată sub un geam. În tindă se desfășurau toate activitățile zilnice din casă, aici se pregătea și se lua masa, aici era dormitorul obișnuit etc. Masa din lemn și cu patru picioare era dotată cu unul sau două *fiocuri* (sertare) pentru tacâmuri, iar *fiocurile* de la masa din camera mare erau folosite pentru păstrarea actelor. Pe lângă lavițe, în încăperi se găseau nu de puține ori și scaune cu spătar înalt, uneori împodobite cu figuri geometrice prin traforaj. Și lavițele, dar și scaunele înalte erau confecționate din stejar sau din fag. Din aceeași tindă nu lipseau nici scaunele mici, așezate pe lângă cuptor, pe care stăteau bătrânii și copiii, povestind mai ales iarna sau desfăcând boabele de porumb de pe știuleți pentru păsări și animale. Tot aici se găsea și leagănul pentru copil, când era cazul. În timpul iernii în tindă era instalat și războiul de țesut.

În războiul de țesut era produsă toată gama de țesături de care gospodăria țărănească avea nevoie: de la pânza din cânepă sau in pentru îmbrăcămintea femeilor și bărbaților, până la poneve sau cergi, ștergare sau preșuri, postavul pentru șube etc. Cum se poate vedea și din imagine, războiul de țesut este format din două tălpi groase de lemn (așezate pe picioare), la un capăt este ansamblat un drug (sulul gros) pentru întinsul firelor, iar înspre celălalt capăt se găsesc *iepele* (pedale) care permit schimbarea *ițelor* și *brâgilelor* necesare realizării și baterii firelor în urzeală. Drugul (sulul) din

La războiul de țesut, Bușa Florița a lui Lașcu (Arhiva Nicolae Lădar)

fața țesătoresei este mai subțire și folosește la înfășurarea țesăturii pe el. În spatele ițelor se afla *spata* care bate pânza, iar alături *socala* (o lădiță) în care se găsește firul și *suveica* menită să tragă firul printre ițe.

Firește, până se ajungea la țesutul pânzei (operație desfășurată iarna), procesul tehnologic cunoaștea numeroase operații anterioare, de la semănatul și îngrijirea cânepii sau inului, până la recoltat și „topitul” acesteia în vale (cânepa legată în mănunchiuri era ținută în vale sub pietre până când se desfăcea coaja de pe tulpină, iar firul devenea moale). După ce era scoasă din vale, cânepa se punea la uscat și apoi se *melița* (era zdobită în meliță) pentru a separa fuiorul de tulpină. Fuiorul rezultat era tras prin pieptene, separându-se astfel fuiorul curat de câlți. Urma operația de *tors* a fuiorului curat, obținându-se firele necesare țesutului.

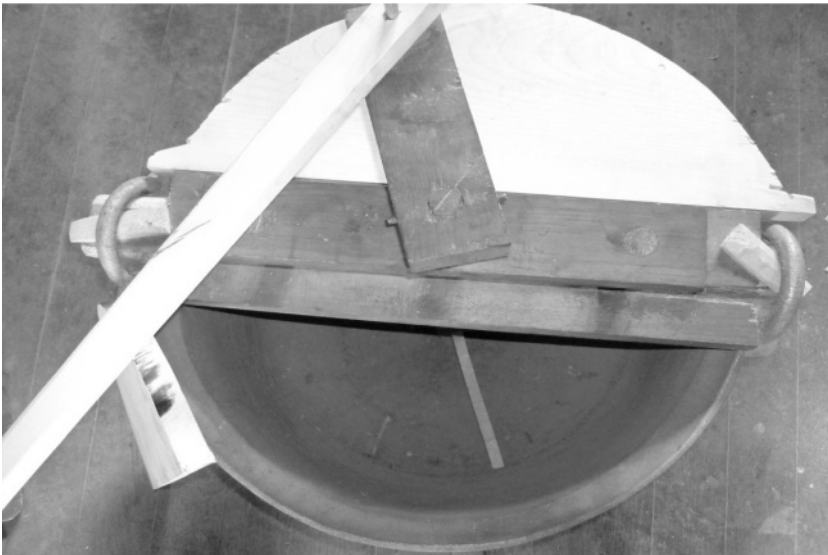
Bușa Florița și Lupulesc Raveca la melița dublă (Arhiva Nicolae Lădar)

Într-o astfel de gospodărie tradițională, autarhică, nu doar îmbrăcămintea era obținută în casă, ci aproape toate produsele necesare traiului, de la pâine și mălai până la cele necesare aprovizionării peste iarnă a cămării, compoturi și mai ales *pesmetul* (magiunul) din prune, dar și țuica etc.

Fiind zonă de deal-munte, pământurile Nadășului nu sunt prielnice culturii viței de vie, în schimb sunt favorabile pomilor, mai ales prunului. De aceea, în mod tradițional, nădășenii produceau destul de multă țuică (*răcie*), pe care o fabricau în cazanele publice mai mari din localitate (astfel de cazane funcționând, la un moment dat, în partea de sus, de mijloc și de jos a satului), dar și în cazane mai mici, improvizate în gospodăriile proprii.

Pâine coaptă în cuptorul tradițional (Dorin Văsonan, *Monografie*)

Cazan pentru pesmet (Dorin Văsonan, *Monografie*)

Cazan de țuică (Dorin Văsonan, *Monografie*)

8.2. Portul popular

Viața comunităților umane pentru perioade mai lungi de timp este caracterizată și de portul și îmbrăcămintea oamenilor, ca fenomen de civilizație și cultură. Vom regăsi în port atât manifestări locale de viață sufletească, de tradiție și istorie proprie pentru comunitate, cât și influențe venite din mediul mai larg, în primul rând din ariile culturale înconjurătoare, așa cum sunt pentru Nadăș aria culturală a Cigherului, iar mai larg ariile culturale ale Crișului Alb și Mureșului.

Despre portul foarte vechi, din urmă cu mai multe sute de ani, nu avem informații, dar probabil nu era cu mult diferit de cel cunoscut din secolul al XIX-lea înapoi. Pe timp de primăvară până toamna târziu se purtau cămășile din cânepă și in, atât de

către femei cât și de către bărbați. Izmenele bărbaților erau făcute tot din cânepă și in, precum și poalele femeilor. Toate acestea se confecționau în gospodăria proprie.

Cămașa femeilor, numită *spătoi*, era ceva mai complicată, dar nu atât de încărcată ca în alte zone etnografice. Aceasta era croită de regulă din patru *lați*, care se încheiau în față, spate și lateral. Un volănaș și o bentiță adună *spătoiul* la gât, iar de la gât în jos pornesc trei rânduri de *bumbi* (nasturi) colorați (sau bentițe cu forme). La gât se purtau șiraguri de mărgele de diferite culori. Mânecele largi pornesc direct din încheietura gâtului și se încheie la partea de jos cu *pumnari* ornamentați cu *fodriță*. Ornamentația mâneclilor era realizată prin broderie uneori cu fir de argint sau de aur. Acest stil de mâneci îl găsim la Nadăș, la Minișul de Sus, dar și la Săvârșin¹¹⁰.

Pe cap, femeile purtau un batic (o *cârpă*) legat sub gât, iar uneori la spate. Baticul putea fi din mătase, din satin, barșon sau altele. Sub batic, părul era pieptănat și împărțit în două pe frunte, iar în spate era prins într-un *conci* și acoperit cu o *ceapță*.

Poalele femeilor erau largi și crețe, confecționate din pânză de cânepă sau in, uneori amestecată cu bumbac. În partea de jos poalele se încheiau cu *cipcă* de jur împrejur. Peste poale, în față, se punea o *cârpă* (un fel de șorț) de mătase de diferite culori, apoi, deasupra acesteia, un *cotuț* brodat, de obicei de culoare verde sau roz. În picioare se purtau ciorapi albi din bumbac și sandale din piele cu trei curele.

Firește, această îmbrăcăminte era una de sărbătoare, dar și în viața de zi cu zi stilul se păstra același, doar că *spătoiul* era mai puțin înflorat și brodat (sau chiar deloc), poalele erau și ele mai simple, iar mai târziu au început să fie înlocuite cu diferite *sumne*

¹¹⁰ Rodica Herlo, *Cămăși femeiești din colecția Muzeului Județean Arad*, în vol. *Ziridava*, XV-XVI, Arad, 1987, p. 388.

(rochii) din materiale cumpărate din comerț, mult mai subțiri și divers colorate. La fel și spătoaiile, cu timpul au fost înlocuite cu cămăși confecționate din materiale subțiri și colorate.

Când vremea era mai răcoroasă, peste spătoi se purta un *contuș* care era confecționat din lână și avea forma unui *laibăr*, acoperind spatele și jumătate din față. Acesta avea pe el înflorituri și *islogi* (paiete) galbeni sau argintii. La fel, putea fi folosit un *burdic* (cojoc) din oaie, cu lână înăuntru și cu ornamentații frumoase pe exterior (uneori cu mici oglinzi și flori).

Port popular femeiesc la Nadăș (Hurezan-Biriș Dochița, mama autorului)

În ceea ce privește portul bărbătesc, așa cum am mai spus, pe timp de vară se purtau cămăși și izmene din cânepă sau in. Cămășile de sărbătoare erau ornamentate și la bărbați cu trei rânduri de *bumbi* (nasturi) din os, care erau de diferite culori (în funcție de vârstă, de la roșu până la culori albastre sau mai închise) și porneau de la gât până în talie, iar în partea de jos, orizontal, se făcea o *tivitură* pe care se coseau, de asemenea, bumbi colorați. Mânețile cămășilor erau largi și, la fel ca în portul femeilor, porneau de la gât și se încheiau cu pumnari ornamentați.

Izmenele erau destul de largi (fiecare crac de izmană era făcut din doi *lați*), în partea de jos fiind încheiate cu colți. La cingătoare erau prevăzute cu o tivitură numită *brăcinăriță*, în care se introducea *brăcinarul* (un șnur mai gros și rezistent având rolul de curea) care strângea izmenele pe mijlocul bărbatului. Atât izmenele, cât și cămășile de sărbătoare erau confecționate din pânză mai fină de cânepă sau in, uneori amestecată cu bumbac. Pentru cămășile și izmenele de lucru, adesea pânza era mai grosieră, țesută din fir normal de cânepă dar amestecat cu fir de *drugăleu* (mai gros), rezultatul fiind așa-numita pânză de *hurduzău* (mai groasă și mai rezistentă). În față, peste izmene se purta adesea un șorț (o *cârpă*, în grai local) tot din pânză.

Peste cămașă, feciorii și bărbații aveau *laibăr*, acesta fiind confecționat din barșon ori satin și ornamentat în față și în spate cu diferite figuri. Pe cap purtau *colop* (pălărie) și iarna căciulă din miel. Tinerii, mai ales cei care urmau să plece în armată (*cătănașii*), își puneau în jurul pălăriei sau al căciulii o bentiță de tricolor, prelungită pe spate. În picioare purtau opinci din piele de vită sau cizme.

Pe timp de iarnă bărbații se îmbrăcau cu *cioareci* (pantaloni) din postav de lână țesut în războiul din gospodăria proprie și cu *șube* (cu rol de „paltoane”). Șubele de sărbătoare, fără a fi încărcate, aveau ornamente simple la mijloc și la pumnari, iar pe verticală, pornind de la gât și încadrând încheietura, două rânduri de bentițe ca ornament. Șubele pentru viața de zi cu zi erau simple, fără ornamentații. În general, șubele aveau lungimea până la genunchi.

Frații Lupulesc: de la stânga la dreapta, Partenie, Maria, Crăciun
(Arhiva Nicolae Lădar)

Tănăr în port popular (Arhiva Nicolae Lădar)

Un aspect interesant pentru portul popular de la Nadăș îl reprezintă, la fetele nemăritate, purtatul coronițelor cu oglinzi în zilele de sărbătoare și duminicile când mergeau la horă, așa cum se poate vedea și din poza următoare:

Tineri la horă în port popular (Arhiva Nicolae Lădar)

8.3. Tradiții și obiceiuri

Diferitele obiceiuri și tradiții sunt legate în mare măsură de ritmurile vieții și de sărbătorile care au loc pe parcursul unui an de zile. De aceea vom începe cu ceea ce se întâmplă tradițional la Anul Nou. Cei din bătrâni (ne povestește Nicolae Lădar în *Manuscrisul său*) aveau următorul obicei: dacă se întâmpla ca unii membri ai familiei să se fi culcat în ajunul de An Nou mai devreme, oricum la

miezul nopții, la trecerea dintre ani, se trezeau și întreaga familie rostea o rugăciune, mulțumindu-se pentru anul care a trecut și invocând un nou an mai bun, membrii familiei se îmbrățișau și se sărutau, dând respect în primul rând celor în vârstă, apoi se închina cu un pahar de răcie sau de vin, cei care aveau arme trăgeau câteva cartușe, vecinii se vizitau și începeau să petreacă. În dimineața noului an se mergea la slujba de la biserică, iar preotul, pe lângă slujba oficiată, prezenta sătenilor un fel de bilanț al anului care tocmai a trecut, respectiv amintea pe cei decedați, pe cei nou-născuți, cununile care au avut loc și alte evenimente importante pentru comunitate.

Imediat după trecerea în noul an, cu două zile înainte de Bobotează, preotul însoțit de cantor, de doi dieci și de crâsnic se deplasau la casele sătenilor pentru sfințire, era cântat „Iordanul”, iar preotul intra în fiecare cameră și stropea în formă de cruce cu busuioc și apă sfințită. De Sfântul Ion se organizau petreceri și baluri la Căminul Cultural sau pe la casele oamenilor.

Iarnă la Nadăș

Perioada de timp de la Crăciun până la Postul Paștelor formează *Câșlegile*, perioadă în care se puteau organiza petreceri. Obiceiul era următorul: părinții de fete se organizau astfel încât (separat în partea de sus a satului și în partea de jos) pe toată perioada câșlegilor, duminica și în zile de sărbătoare, „orchestra” formată de regulă dintr-un *higigiș* (cel care cânta la vioară) și un *bândiș* (cel cu contrabasul) era plătită și avea asigurată masa pe rând la părinții fetelor, unde se țineau petrecerile.

Vremea câșlegilor părea adesea foarte lungă pentru locuitorii satelor. Activitatea în gospodărie era mult restrânsă, nopțile erau lungi, zăpezile și gerul îi țineau pe oameni mult timp în casă. Acești factori au favorizat instituirea tradiției șezătorilor. Aproape în fiecare seară vecinii și rudele mergeau „în șezătoare” unii la alții... Nu era vorba de un timp pierdut, căci la șezători femeile țeseau în război sau torceau fuiorul, bărbații sau tinerii (fete și băieți) ajutau la depănatul firului pentru gheme și *jirebii* (fire adunate în unități de țesut), dar participau și la jocuri, atmosfera fiind de „voie bună”, de cunoaștere reciprocă și prietenie, de o frumoasă vecinătate. Gazda pune de obicei pe masă semințe de floarea soarelui (de *rujă*) sau de dovleac și pregătea „pe loc” *cocoși* (floricelile de porumb). De aceste șezători se bucurau mai ales tinerii. La casele cu fete se adunau mai mulți băieți la șezătoare, participau la diferite jocuri, iar la plecare fata îl petrecea pe fiecare tânăr până pe *târnaș*. Un joc obișnuit era „furatul fusului” de tors fuiorul. Profitând de neatenție, un băiat ascundea fusul de la furca pentru fuior a fetei și nu-l înapoia decât dacă era sărutat de fată de trei ori...

Începând cu 9 martie, Ziua celor 40 de Sfinți Mucenici, tradiția spunea că oamenii pot umbla deja desculți, căci începe primăvara. În dimineața acestei zile fiecare gospodar făcea un foc în curte, apoi cu o zdreanță aprinsă înconjura *hotoanele* (casa și anexele), obicei înrădăcinat cu menirea de a alunga șerpii de pe lângă casă.

În preajma celor 40 de Mucenici era sărbătorit și *Sântoager*-ul (mai ales de către femei). Toată săptămâna (de luni până sâmbăta) femeile încetau orice lucru care ținea „de haine” (adică nu mai țeseau, nu torceau, nu făceau gheme etc.). Nu se organizau nici sezători, căci se credea că în această săptămână umblau caili lui Sântoager, care luau femeile la joc până când acestea leșinau. Zilele acestei săptămâni primiseră denumiri speciale: *luni e luna cea dintâi/o ținem pentru copii; marți e marți, doamne ferește/cine lucră bolânzește; miercuri îi miercurea surdă/cine lucră va fi mută; joi sunt joile legate/le ținem pentru păcate; vineri sunt douăsprezece vineri/le ținem să fie bine; sâmbăta e Sântoageru/să-și petreacă tăt natu; duminica începui a lucră/popa-ncepe a cânta/bată-ce focu tău popă/că faci din lucru meu potcă...* (Nicolae Lădar, *Manuscris*).

În săptămâna *Floriilor*, la Nadăș se făcea curățenie generală, iar sâmbăta după amiaza se adunau la biserică mai mulți copii, fiecare cu câte un *cipar* (zurgălău) la el, apoi porneau cu preotul și cantorul, plus câțiva bărbați cu prapori, să adune sălcuțe ce urma a fi sfințite și împărțite credincioșilor după slujba din ziua *Floriilor*.

Sărbătorile Paștelui erau deosebite. Persoanele în vârstă mergeau aproape zilnic la slujbele de la biserică, dar prin tradiție babele din sat făceau în acele zile și „unsori de dragoste” pentru fete și băieți, „unsori” care aveau darul de a-i îndrăgosti! În ziua de Paște și a doua zi mergeau cu toții la biserică în haine de sărbătoare. După slujba religioasă, tinerii ciocneau ouă roșii în curtea bisericii.

La o săptămână după Paște, în ziua de luni, se făcea slujba morților la cimitir, ziua aceasta fiind numită *Druștele*. Acum se făceau multe parastase, slujbe de pomenire a morților și de sfințire a mormintelor, iar după aceea se ofereau celor prezenți plăcinte și câte un pahar de răcie.

Sărbătoarea de Sfântul Gheorghe (23 aprilie) avea și ea o tradiție specială la Nadăș. Atunci avea loc „strigatul peste deal”, un obicei

păstrat până acum câteva decenii. În ajun de Sfântul Gheorghe, feciorii din sat se adunau pe dealurile care străjuiesc satul și suflau în tulpice din scoartă de răchită sau din salcie, apoi începeau să strige unii la alții făcând aluzii la fete sau neveste tinere, la feciori ori bărbați căsătoriți. Dialogul aluziv dura până târziu în noapte, feciorii stând în jurul focurilor și spunând glume.

În vechime, de Sfântul Gheorghe se ținea „târgul de slugi” de la Nadăș. În ziua de *Sângeorz* se aduna la târg mulțime de oameni, unii veniți de la Tauț, Minișul de Sus, Minișel, Văsoaia și chiar de mai departe. Aici se angajau purcari pentru porcii din sat, păcurari la oi, căprari la capre și stăvari la cai sau văcari pentru vite. Aceștia erau angajați de regulă pentru perioada de la *Sângeorz* până la *Sumedriu* și erau plătiți în produse (slănină, fasole etc.) și bani (plata integrală numindu-se *sâmbrie*). Slugile erau de două feluri: slugi „de lucru”, adică slugile angajate pentru toate lucrările din gospodărie; slugi „de animale”, angajate numai pentru îngrijirea animalelor. Între gospodar și slugă se încheia întotdeauna o înțelegere în legătură cu drepturile și obligațiile fiecăruia. Aceste înțelegeri vizau de obicei câte rânduri de haine trebuie să asigure gospodarul pentru slugă, ce sume de bani are de încasat sluga pe timp de un an etc.

O „specie” aparte la aceste târguri erau „ciujerii” de animale (despre care am amintit), care angajau uneori „bâtași” (cei care mânau vitele pe jos) pentru anumite perioade. Bâtașii erau slugi la mai mulți stăpâni, fiind organizați de către aceștia din urmă în funcție de deplasările ce trebuia să se facă, de exemplu erau aduși boi de la târgul din Hălmagiu pentru târgul din Șilindia sau din Beliu, de acolo pentru cel din Pâncota sau Bârzava etc. Despre acești „ciujeri” și „bâtași” se spune că de multe ori erau în legătură cu hoții de animale, uneori plătindu-le hoților o taxă pentru ca aceștia să nu fure animale de la ei.

Ca și în alte părți, de *Sânziene* se împleteau cununi ce se agățau la porțile caselor, iar la ușile de la grajduri se atârnavu crenguțe de rug, cu credința străveche după care în acest fel erau îndepărtate moroanele care puteau lua laptele de la vaci. Iar la *Sânpetru* era obiceiul de a tăia capetele de la castraveți (pe care copiii le lipeau pe frunte pentru a „îndepărta durerile de cap”), semn că de atunci înainte se poate consuma majoritatea legumelor.

De Sfânta Maria mulți nădășeni se deplasau pe jos la Mănăstirea de la Radna. Treceau prin Nadăș încolonați greco-catolicii din Minișul de Sus, apoi porneau și ortodocșii din Tauț, Minișel și Nadăș, trecând Culmea Zărandului pe la Dâmbul Mitrii pentru a ajunge la Conop, de unde urmau șoseaua pe Valea Mureșului până la Radna.

La Ziua Crucii exista tradiția de sfințire a caselor și gospodăriilor, preotul deplasându-se la casele oamenilor ca și la Bobotează. Iar în toamnă, de Sfântul Dimitrie, nădășenii aveau obiceiul să se ajute între ei, organizând *clacă* pentru a încheia lucrările agricole de arat, semănat, transportul fânului etc.

Pe când se apropia iarna, se intra în Postul Crăciunului. De cum începeau șezătorile, satul răsuna de colinde! „Obiceiul colindatului, deși ne prezintă trei aspecte care se succed în mod regulat (cântec, joc, orăție), este unul dintre cele mai complexe manifestări”¹¹¹. Încercând să surprindă profunzimea sufletești ale colindatului, neobositul cercetător arădean Viorel Nistor se destăinuie: „Crescând printre ciobani și cunoscând asprimea îndeletnicirilor păstorești, aș îndrăzni să afirm că aceste colinde sunt aidoma focului aprins dintr-un tăciune cât o nucă, fără amnar, cremene, iască, ca un minuscul cărbune încins și cu o îndemânare

¹¹¹ Viorel Nistor, *Colinde din Țara Zărandului. Obiceiuri și jocuri tradiționale*, ediție revizuită și adăugită, Arad, Editura „Gutenberg Univers”, 2008, p. 85.

deosebită se aprindea focul în vatră”¹¹². În ajunul de Crăciun era tradiția *pizărăilor* (copiii de până la 14 ani), aceștia deplasându-se din casă în casă și făcând urarea „Bună seara, seara lu’ Crăciun”... Gazdele îi răsplăteau pe *pizărăi* cu colaci, mere sau nuci (mai târziu și cu bani).

Pe lângă aceste tradiții legate în principal de sărbătorile religioase de peste an, în Nadăș găsim și o serie de obiceiuri în legătură cu anumite situații sau evenimente din viața comunității sau a locuitorilor. Astfel, în trecut, în verile secetoase, se apela uneori la *paperude*. De regulă, femeile țigănci din sat își puneau peste haine frunze de *căptălan* (brustur) și porneau din casă-n casă, iar gazdele aruncau apă din fântână pe ele, în timp ce *paperudele* cântau: „Dădăloaie, loaie/Doamne dă să ploaie/Ploaie curată/De la Domnul dată/Prin nori strecurată”. Gospodarii le răsplăteau cu alimente, pâine și slănină (Nicolae Lădar, *Manuscris*).

Un obicei interesant era legat de „culesul țarinii” și plata *cioșilor* (paznicilor) de câmp. Nădășenii (care aveau pământ în țarină) alegeau doi *cioși*, iar aceștia aveau obligația să păzească *holdele* (culturile), să anunțe proprietarii în legătură cu pagubele făcute de vitele altora și să participe la evaluarea pagubelor. Acești *cioși* erau recunoscuți și de primărie, iar ca semne simbolice ale împuternicirii lor purtau pe *pătașcă* (geantă din piele purtată pe umăr) o insignă pe care era gravată inscripția *VIGIL DE CÂMP*, iar pe mâna stângă aveau o banderolă roșie.

Cioșii erau plătiți de proprietarii culturilor în natură, cu câte un *văitău* de cereale (porumb sau grâu) pentru fiecare iugăr. Înainte de recoltare, *cioșii* își așezau o colibă în labe pe locul numit „la Fântâna lui Ciorău” (la capătul de jos al satului) și așteptau să treacă pe acolo gospodarii cu carele sau căruțele cu recolta pentru a-și primi plata.

¹¹² *Ibidem*, p. 49.

Un alt obicei care merită amintit este invitația la nuntă cu ajutorul *pălăscăilor* (tineri îmbrăcați foarte pitoresc ce se deplasau – pe jos sau pe cal – la adresele celor care urma să fie invitați la nuntă). În mod tradițional, la Nadăș ortodoxii anunțau în biserică de trei ori intenția unei căsătorii, stabilindu-se data cununiei, locul unde se va desfășura nunta, obligațiile materiale ale părților etc. La fel se făcea un anunț și la primărie cu o lună înainte de data nunții. Apoi, cu o săptămână înainte de nuntă intrau în scenă *pălăscăii*, tineri apropiați de mire și de mireasă, care erau îmbrăcați de

Pălăscăul Teodor Corbăcer

sărbătoare și peste haine li se puneau tot felul de cârpe și batiste colorate foarte viu, iar în mână primeau un baston și un ulcior cu răcie, ulciorul fiind și el foarte împodobit cu mărgelile și alte bentițe colorate.

Pălăscăii primeau listele cu invitații la nuntă, apoi porneau prin sat și la sălașe să înmâneze invitațiile. Învitația era însoțită de un anumit ritual, pălăscăul rostind în fața celor pe care-i invita versuri precum: *Io-s cătană îmbrăcată/Să vin la a voastră poartă/Să vă chem la un uspăț/Și bine să petreceți/Gazda vă dorește mult/Și mi-o spus să nu zăuit/Și cu drag ea vă poștește/Că-i uspăț ca din*

poveste/Grijă mare nu vă faceți/Mâncare să vă aduceți/Băutura îi destulă/Curge apa din fântână/ Friptura îi de purcel/Și tocana îi de miel/Să vă petreceți cu bine/Că la urmă cinstea vine/Gazda nu se supără/Că nănașa-i tânără/Ș-aduce o pogace mare/Ș-o-mparte la fiecare/... Închinând cu ulciorul cu răcie, pălăscăul încheie mesajul invitației: no, să fiți sănătoși și nu zăuitați să viniți la uspat!

Pentru viața tinerelor fete din Nadăș era foarte important obiceiul *punerii fetelor în joc*. Conform tradiției, când împlineau vârsta de 14 ani, fetele erau pregătite să „între în joc” (adică să joace la horă), ceea ce însemna că de acum înainte se aflau în atenția feciorilor. Înainte de acest moment, mamele fetelor le învățau pe tinere să joace foarte bine, așa încât la horă „să nu se facă de răs”! „Punerea în joc” însemna, de fapt, echivalentul unei „inițieri”, iar acest eveniment se petrecea de regulă la Crăciun sau la Paște la horele de la Căminul Cultural. O mamă vigilentă nu lăsa lucrurile la voia întâmplării, ci aranja dinainte ca în acea zi fata ei să fie prima invitată la joc, altfel spus „să deschidă jocul”. Iar de aici încolo, în toate duminicile și de sărbători (când nu era post) fetele puteau juca la horele organizate la Cămin, unde orchestra cuprindea de obicei un instrumentist la vioară, unul la clarinet și altul cu *duba* (toba).

Un „joc întreg” la Nadăș (și în alte localități din zonă) însemna ca băiatul să danseze cu fata trei melodii (trei jocuri): ardeleana, mănunțălu și țigăneasca. Redăm mai jos partiturile muzicale ale acestor jocuri oferite cu generozitate de profesorul Viorel Nistor.

ARDELEANA

Taraful din Minişel

07. 08. 1976

Transcriere: Traian Roman

$\text{♩} = 142$

The musical score for 'ARDELEANA' is written in a single system with five staves. It begins with a treble clef, a key signature of one flat (B-flat), and a 2/4 time signature. The tempo is marked as quarter note = 142. The score consists of five staves of music. The first staff contains the first four measures, ending with a repeat sign. The second staff starts at measure 5 and includes a first ending bracket over measures 7-8. The third staff starts at measure 9 and includes a second ending bracket over measures 10-11. The fourth staff starts at measure 13 and continues the melody. The fifth staff starts at measure 17 and concludes the piece with a final double bar line and repeat sign.

MĂRUNȚELU

Taraful din Minișel

07. 08. 1976

Transcriere: Traian Roman

$\text{♩} = 210$

The musical score for 'Mărunțelu' is written in a single system with four staves. The first staff begins with a treble clef, a key signature of one flat (B-flat), and a 6/8 time signature. The tempo is marked as quarter note = 210. The first staff contains the first four measures of the melody, featuring a repeat sign at the beginning and a fermata over the final note. The second staff continues the melody for measures 5 through 8, also ending with a fermata. The third staff starts at measure 9 and includes four-measure rests (marked with a '4') at the beginning and end of the line. The fourth staff continues from measure 13, also featuring a four-measure rest at the beginning and ending with a fermata. The piece concludes with a double bar line and repeat dots.

ȚIGĂNESCU

Taraful din Minișel

07. 08. 1976

Transcriere: Traian Roman

♩ = 126

The musical score is written in a single system with four staves. The first staff begins with a treble clef, a key signature of one flat (B-flat), and a 2/4 time signature. A tempo marking of ♩ = 126 is placed above the first staff. The music consists of a series of eighth and sixteenth notes, with some beamed eighth notes and a few quarter notes. There are repeat signs at the beginning and end of the piece. The second and third staves continue the melodic line with similar rhythmic patterns. The fourth staff concludes the piece with a final measure and a repeat sign.

Căminul Cultural din Nadăș (imagine 2016)

Un obicei foarte vechi la Nadăș este și cel legat de procesualitatea înmormântărilor. La fel ca în alte zone din Ardeal și Banat (dar nu numai), la Nadăș încă persistă obiceiul ca, înainte de a fi coborât sicriul în groapă, cineva din familie să coboare și să „șteargă” pereții de trei ori cu un prosop sau chiar cu cotul. Se pare că este vorba de un obicei pre-creștin, „este un relict de rit funebru ce vine să confirme străvechiul simbol al cultului satiilor (de origine indo-europeană) printr-un transsimbol funerar feudal”¹¹³.

¹¹³ Vasile V. Muntean, *op. cit.*, p. 57.

8.4. Jocuri și sport

Fără îndoială, în viața tradițională a satelor munca fizică era destul de grea și aproape cotidiană. În aceste condiții, când tinerii se aflau angrenați de timpuriu în multiple activități, de la arat la cosit, la tăiat și transport lemne, la sapă și alte munci din gospodărie, nu era nevoie de sport sistematic. Condiția fizică a copiilor, tinerilor și adulților din satul tradițional era asigurată de munca zilnică.

Ceea ce nu însemna că unele jocuri sportive sau distractive lipseau cu desăvârșire. Tinerii simțeau, ca peste tot, nevoia de întrecere, de competiție. Iată de ce, la fel ca în multe alte locuri, la Nadăș copiii și feciorii se întreceau adesea în jocuri de trântă, cei mai mici învățând de la cei mai mari. Aceste întreceri se produceau nu de puține ori *ad-hoc*, la școală între elevi în unele pauze, ori la joacă pe ulițe, dar și între cei care se aflau pe câmp sau în pădure cu vitele.

La fel de repede se închegau între copii și întreceri de aruncare cu piatra, cu sulița ori de tras cu praștia. Vara tinerii se întreceau la înot în văile din jurul satului, iarna întrecerile se făceau mai ales la sănius, la „dat pe gheață” și la „bătaie cu *bruși* (bulgări) de zăpadă” etc.

Dar cel mai popular era „jocul de-a lopta”, varianta locală a jocului de oină. Acesta se juca în Postul Paștelor, atât de copii, cât și de feciori mai mari. *Lopta* (mingea) era una „meșteșugită” din păr de cal sau din cârpe. Doi jucători stăteau la distanță de „bătaia unei lopte”, fiecare cu un câlcâi într-o *haznă* (groapă mică în care intra câlcâiul) și în mână cu o *lopiteașcă* (o scândură lată și lustruită, având un capăt adaptat pentru a fi ținută într-o mână, cu care se lovea mingea). În spatele fiecărui jucător se mai afla un fecior care arunca mingea către cel din partea opusă. Important era să poți lovi mingea cu forță și să o trimiți cât mai departe, căci dacă jucătorul pierdea mingea, cel din spate ajungea el să ocupe *hazna...*

Nădășanul Ioan Biriș cu o parte a echipei de lupte greco-romane „Vagonul Arad”, Divizia A, 1968 (în echipament de lupte, rândul doi, primul din dreapta)

Firește, mai aproape de zilele noastre s-a „generalizat” jocul de fotbal, dar la Nadăș nu există niciun loc în vatra satului care să corespundă unui teren de fotbal în mărime standard (decât dacă s-ar lua teren din grădinile unor case), astfel că jocul era mai mult încropit în curtea căminului cultural sau în curtea școlii. La un moment dat, pe la începutul anilor '70, profesorul Ioan Tuleu (care predă atunci la Școala din Nadăș) a reușit să amenajeze cu elevii un teren de fotbal în partea de sus pe Dealul Bisericii, dar nici aici terenul nu este suficient de plat.

Însă pe lângă jocurile sportive, la Nadăș se practica tradițional și unele jocuri distractive. Lăsăm la o parte jocurile de cărți atât de

comune, pe care le aflăm peste tot, fie la sate, fie în mediul urban. Amintim, în schimb, un joc mai special, care se practica numai cu ocazia Paștelor. Atât în curtea bisericii, după slujba de Paște, cât și la căminul cultural, pe timpul horei, se practica jocul „lovirii oului cu banul”. De obicei feciorii aveau pregătite pentru această ocazie monede mai mari și mai grele, cum erau mai demult cele de 25 de bani sau cum ar fi astăzi cele de 50 de bani. Iar cei care aveau ouă roșii la ei și erau dispuși să le pună „la joc” țineau oul cât mai strâns în pumn, lăsând o fantă cât mai mică între degetul mare și arătător. Cel care era dispus să dea cu banul, trebuia să nimerească în fanta lăsată de cel care deținea oul. Pariul jocului era următorul: dacă feciorul care dădea cu banul nimerea în cadrul fantei și înfigea banul în ou, atunci el câștiga oul; dacă nu nimerea, dând cu banul peste degetele celui care ținea oul (ceea ce provoca dureri serioase), atunci posesorul oului câștiga moneda de la celălalt.

Un joc fecioresc (la care se recurgea pentru a „mai trece timpul”, pentru a alunga plictiseala) era și „jocul de-a bâza”. Pe la priveghi sau în alte contexte în care erau mai mulți feciori și era timp de așteptat, feciorii jucau „bâza” (de obicei în curte sau în stradă). Jocul consta în următoarele: un fecior stătea în picioare și punea o palmă la ochi (fie dreapta, fie stânga) pentru a nu vedea lateral, iar cealaltă palmă trebuia trecută pe subsuara mâinii care bloca ochiul și rămânea întinsă pentru a fi lovită de către cineva din grupul de feciori. După ce unul din grup atingea sau lovea palma celui care era „de bâză”, acesta din urmă trebuia să ghicească cine l-a atins sau lovit, în timp ce ceilalți „bâzâiau” (bâzzz..., bâzzz...) pentru a-l deruta. Dacă ghicea, atunci ajungea „bâză” cel care a fost descoperit; dacă nu ghicea, rămânea în continuare „bâză” până când ghicea...

Jocul era cu atât mai interesant cu cât numărul participanților era mai mare, căci în acest fel ghicitul devenea tot mai dificil.

Uneori jocul ajungea un adevărat „sport de contact”, deoarece unii înțelegeau să lovească pe cel în postură de „bâză” cu toată puterea, împreunând mâinile și lovind cu forță, așa încât „bâza” se pomenea dislocată, refăcându-și cu greu echilibrul.

8.5. Lexic local

Pentru cultura unei comunități este deosebit de relevantă limba vorbită, graiul local. Din izvoarele cunoscute și amintite în această lucrare, limba vorbită în permanență de locuitorii majoritari ai Nadășului a fost limba română. Dar limba română în grai local are și termeni împrumutați din alte limbi, respectiv din limbile populațiilor cu care s-a ajuns în contact pentru o perioadă mai îndelungată. Împrumutul nu este obligatoriu să fie direct, nemijlocit, căci diferiții termeni străini au fost uneori preluați de mai multe comunități din aceeași zonă sau din aceeași arie culturală și estinși apoi prin contactele sistematice și de durată între localități.

În mod normal, fondul principal de cuvinte este cel *latin*. Doar cu titlu de exemplu vom aminti câțiva termeni utilizați curent și la Nadăș, cum ar fi *aluat, bun, car, casă, câine, câmp, credință, cui, deget, Dumnezeu, fierbe, furcă, fus, genunchi, iță, judecată, limbă, loc, mamă, măr, minte, moarte, neauă, nor, nuc, oală, ospăț, pai, Paște, păcat, rugă, salcie, sapă, scaldă, Scriptură, soartă, șale, tată, tindă, tureac, țâță, vad, vargă, ver, vițel, zancă* etc.

Coexistența de veacuri a românilor din zona noastră cu populații slave a favorizat și împrumuturi de termeni *slavoni*, cum sunt, de pildă, cuvinte ca *nădragi, nărav, oblojală, popă, parastas, rac, smârc, slugă, troscot, var, vreasc, zdravăn* și altele. Întâlnim unele cuvinte *sârbești*, precum *ogor, păivan, pârloagă, plevas,*

poneavă, Țuică; nu lipsesc nici unele de origine bulgărească, așa ca *răzor, târâțe, varniță*; dispunem și de împrumuturi *turcești*, ca *ortac, păpuci, sarme, tipsie* etc; de unele *grecești*, precum *omilie, patrafir, podagră*; de altele rusești, ca *stelaj, zacuscă*; dar și *albaneze*, de exemplu, *straiță*.

Firește, nu lipsesc împrumuturi din *germană*: *șaiță, șopru, șpaiț, ștrimfi, tintă, troacă* etc. Dar mai ales din *maghiară*: *pițulă, piparcă, pecie, pășuș, rântaș, sălaș, sudalmă, șod, șogor, târnaț, tocană, tolcer, vălău, zăbală, zale* și altele.

Vom reda în continuare o listă de termeni dintre cei mai uzitați în graiul tradițional de la Nadăș.

A

abrac = grăunțe pentru animale

acâr = orice, oricine

acău = unitate de măsură pentru Țuică și vin (56 l)

acuș = de îndată, imediat

a adăpa = a da apă animalelor

ai = usturoi

aitură = piftie

alduit = binecuvântat

altan = drept, peste

aluat = plămădeală, dospeală

a amușina = a mirosi

amu = acum

apucătură = nărav, deprindere

arămiță = prima Țuică scursă la cazanul de fiert (care este toxică)

arșeu = cazma, hârleț

arvună = avans pentru a cumpăra ceva

astupuș = dop

a asuda = a transpira
a ațâța = a aprinde
a azvârli = a arunca

B

babă = bătrână, bunică
bace = frate mai mare
baci (Ioan...) = formulă de respect pentru cei mai în vârstă
bai = necaz
baligă = excrement de animale
bandă = taraf, gașcă
bardă = topor mai mare, secure
barost = ciocan mare folosit la fierărie
barșon = catifea, velur
baș = chiar
batâr = măcar, barem
băbălău = om slab
bădanie = cadă mare
a băga = a introduce
băgău = tutun mestecat în gură
băl = blond
bălmăji = a amesteca lucrurile, a încurca
a bănui = a suspecta, a presimți, dar și a regreta
bărbir = frizer
bătaie = luptă, război
bătucit = îndesat, bătut
bârnaci = brunet, negricios
bătă = băț, ciomag
beșică = bășică, vezică
beșină = bășină, pârț, vânt
beteag = bolnav

bețac = bețivan
a biciuli = a aprecia
bică = taur
bină = scenă, podium
birău = primar
bitang = hoinar, vagabond
a se bizui = a se baza pe ceva, pe cineva
blid = farfurie, strachină
boactăr = paznic de noapte
bolând = nesănătos la cap
box = cremă de ghete
brăcinar = ața din izmene (cingătoarea)
brâglă = piesă din războiul de țesut necesară la baterea firelor
brâncă = braț, mână
brici = instrument de bărbierit; iute, rapid
brișcă = briceag
bubă = plagă, rană
bucate = cereale, grâne
budac = târnăcop
budă = closet
buhă = bufniță
a bui = a coborâ
buiguit = tulburat
bumb = nasture
bură = ceață
butfari = registru

C

caier = mănunchi de cânepă, în sau lână pus în furcă pentru a fi tors
camătă = dobândă după anumite sume de bani împrumutate

- cantă = cană mai mare pentru apă
cantor = cântăreț la biserică
car = vehicul tras de boi
a călca = a treiera
cămiș = coada de la pipă
căpară = arvună, avans
cărdăboși = caltaboș
cărțaș = cartofor
cătană = soldat, ostaș
cățauă = cățea
câlți = fire mai groase de cânepă sau in
câne = câine
cârpă = batic, zdreanță
câș = strâmb
câșlegi = perioada de timp de la Crăciun până la Postul Paștelui
(la ortodocși)
cea! = îndemn pentru animalele de tracțiune spre a vira la dreapta
ceapță = învelitoare la femei peste concii
cep = dop
cept = piept
a ceptăna = a pieptăna
a cerne = a trece făina prin sită
cesală = țesală
chilă = kilogram
chisăliță = zeamă de prune
chiscan = stropitoare
chișiță = partea de deasupra copitei la cal
cibe! = îndemn de îndepărtare pentru câine sau animale
a se cicări = a se forța
cicăreală = sfortșare; beșteleală

cigaie = cratiță
cilav = bolnav
cimneală = potriveală (ex., om de cimneală = om de treabă,
potrivit)
cinzai = chin
cioareci = pantaloni din lână
cioc = pungă, cornet improvizat din hârtie; cioc de pasăre
cioclender = om fără căpătâi
a ciopli = a tăia cu barda
cior, ciorc = chior
cios = paznic de câmp
cip = fotografie
cipari = zurgălâi
citav = sănătos
ciublă = vas din lemn
a ciufului = a ridiculiza pe cineva, a necinsti
ciuhă = sperietoare pentru păsări și animale
ciujer = geambaș de animale
a ciupeli = a jumuli
ciur = sită cu găuri mai mari; vânturătoare la treierat
ciurdă = turmă
a se ciumpăvi = a se lovi
clisă = slănină
clonț = plisc, cioc
cloșcă = găină care clocește și scoate pui
cocean = cotor de porumb
cocie = căruță (trasă de cai)
cocină = coteț
codorișcă = coadă de bici
colac = pâine împletită, cozonac
colb = praf

colnă = șopron, șură
conci = coc de păr purtat de femei
copârșeu = coșciug
copită = unghie la animale
corvoadă = muncă gratuită (pentru domni sau pentru stat)
costrei = pir gros, iarba-câinelui
cotarcă = pătul pentru păstrat porumbul
cotor = cocean (de măr)
covăcie = fierărie
credeț = dulap
crâznic = paracliser
crompi = cartofi
cucuruz = porumb
cufăr = geamantan
cufureală = diaree
cuibar = cuib făcut de păsările de curte
cumnău = cocă pentru pâine
cureci = varză
cusurău = lemn de acoperiș la casă pe care se sprijină coarnele
(căpriorii)
cute = gresie folosită la ascuțitul coasei

D

dare = impozit, bir
dăbălat = bleg, pleoștit, lăsat în jos
dărăb = bucată, parte
dărănat = neastâmpărat
a dâgăli = a gădila
de-cilini = separat, aparte
depănat = adunat
deț = decilitru

a dogila = a rostogoli
dospit = aluat crescut
drăguţ = amant
drâglu = instrumentul cu care se scoate pâinea din cuptor
dric = partea din faţă/spate a unui car/unei căruţe
drod = sârmă
drugă = sucitoare
drugălei = fuior de cânepă/in de calitate inferioară
dubă = tobă; loc de copt
dubeală = tăbăceală
ducean = magazin, prăvălie
dudă = burlan
duhan = tutun
duleu = drum agricol
dună = plapumă umplută cu fulgi
dundure = om tăcut
a durăi = a tuna

F

faină = frumos, plăcut
fală = mândrie
a fărbăli = a vopsi
făcătură = vrajă, descântec
a făgădi = a promite
fedeu = capac
fedăr = arc
felehart = scară la trăsură
a feleli = a susţine o opinie, a susţine pe cineva
feréz = fierăstrău
a feşti = a vopsi, a se rumeni

feștilă = fitil de lampă
fioc = sertar
firang = perdea
a fircăli = a mâzgăli, a scrie mâzgălit
fișcal = avocat
flaștăr = trotuar
foale = burtă
foștomoc = grămadă
frăgar = dud
fruntare = rude peste loitrele carului/căruței
fuior = caier de cânepă, in, lână
furcă = unealtă agricolă
a furduli = a mișca, a deplasa carul sau căruța cu forța mâinilor
fus = băț rotund pentru înfășurarea firului tors
fușereală = lucru de mântuială, superficial

G

gazdă = amfitrion, stăpân, om bogat
gălișcă = colivie
a găta = a termina
găoace = coajă, cochilie
gâscă/gânsac = pasăre de curte
gioabă = cofă, cadă mică
goangă = insectă, gânanganie
golumb = porumbel
goști = oaspeți
goz = nutreț pentru vite
grapă = unealtă agricolă pentru mărunțit pământul
greblă = unealtă agricolă pentru adunatul paielor, fânului etc.
gurmaz = gât

H

ha = poftim

haide! = vino!

hajmă = ceapă mică

ham = harnaşament pentru cal

hais! = îndemn pentru animalele de tracţiune spre a vira la stânga

haznă = folos; „cuib” la jocul „de-a lopta”

hăbăuc = năuc, nătăflet

hălos = pofticios

hămesit = flămând lihnit, nesăţios, lacom

hămfău = partea de care se prinde calul la căruţă

hăptac = prezent imediat, drepti

hăptică = tuberculoză

hărăbor = sănătos

a hărăni = a hrăni

hărmig = armăsar

hărpângică = arpagic, ceapă de sămânţă

hăţiş = locuri dese (mai ales în pădure) cu lăstari şi copaci

tineri

hârb = ciob

hârtoape = gropi, denivelări

hâş! = expresie pentru îndepărtarea găinilor

hibă = cusur, slăbiciune

higege = vioară

higigiş = violonist

ho! = stai, opreşte!

hoară = păsări de curte

holdă = semănătură de cereale

horn = coş, cămin

a huli = a calomnia, a bârfi

a hului = a dărâma (dar și „a se hului” = a face hernie)

I

ie = ea

iel = el

ii = ei

ileu = nicovală

iliș = scaunul din față la căruță sau trăsură

iliță (de coasă) = nicovală mică de bătut coasa

imaș = pășune, izlaz

indrea = andrea

inima carului (căruței) = ruda de lemn care leagă dricul din față de cel din spate

io = eu

iosag = vite, animale

ipine = sănătos, zdravăn

iștălău = grajd

izmene = rufe bărbățești

izmeneală = fandoseală

iuz = miros puternic

Î

îmbia = a invita, a pofti

îmboți = a șifona

a îmbuca = a gusta, a mânca

îmbuibat = încrezut, sătul

a îmburda = a răsturna

a îmbutuși = a împinge

a se împărtăși = a se cumineca

împupit = îmbobocit

împutât = care miroase urât, murdar
a încelui = a înșela
încinat = murdărit cu noroi (cină)
a îndălui = a începe, a porni
a îndruga = a flecări
încopciat = încheiat
întorsură = lipie pregătită în untură sau ulei
întrămat = refăcut, înzdrăvenit
întrognat = răcit
a înțărca = a înceta alăptarea
a învăli = pentru femei, a pune ceva pe cap; dar și a se mărita

J

jale = tristețe, durere adâncă
javră = câine slab, prăpădit
jăcmăneală = jefuială, jecmăneală
jămișcă = colaci fini
jâmb = strâmb
jândari = jandarmi
jântiță = primul lapte la fătarea vacilor
jeg = murdărie
jigărit = slab, bolnav
jilav = umed
jilău = rindea
jimblă = franzelă
jind = dorință mare, greu de obținut
jir = ghindă
jireadă = stog, claie de paie sau fân
jirebie = fire pentru urzit, depănat
jivină = fiară, animal sălbatic
joagăr = fierăstrău mare de două persoane pentru tăiat lemne
groase

joardă = nuia
a joi = a răzbi, a dovedi
jubră (jubriță) = inflamare a pielii, coș
jug = dispozitivul pentru înjugarea boilor sau vacilor la car
a jugăni = a castra
jumări = bucăți de slănină topită și stoarsă
june = tânăr
junghi = durere ascuțită de scurtă durată
junincă = vițea tânără (1-2 ani)

L

labă = laba piciorului (partea de la gleznă în jos); mâna de la încheietură în jos
laboșă = cratiță
lampă = felinar (în casă)
larmă = zgomot mare
lașce = tăiței
laviță = scândură lată, bancă
lăcruță = cutie mică
lămpaș = felinar (în grajd, pentru deplasare)
lăvor = lighean
leoarcă = plin de apă
leșie = apă fiartă cu cenușă de lemn și sodă
lihod = fără gust
litră = litru
loitră = partea laterală a carului sau căruței
loptă = minge
lotru = hoț, haiduc
lud = nesănătos la cap, nebun, cu minte puțină
ludaie = dovleac

M

- macră (despre carne) = carne slabă, fără grăsime
mahăr = persoană de vază
mai = ficat; unealtă din lemn folosită la spartul buştenilor;
bucată din lemn folosită la spălatul rufelor în vale
majă = cântar pentru greutate mari; unitate de măsură: o majă
= 100 Kg
marhă = vită, dobitoc
mascure = porc mascul castrat
a măcina = a face făină la moară
mădăreală = alintare
măsauă = măsea
a mătrăşi = a cheltui, a risipi
mânzălău = cineva care se ţine după altă persoană (ca mânzul
după iapă)
meliţă = unealtă din lemn pentru zdrobitul tulpinii de cânepă
mendre = capricii, plăceri
a mere = a merge
mreană = peşte din văi
merinde = hrană rece
meseleu = perie, bidinea
mnezuină = despărţitură între vecinătăţi de teren
misgură = burniţează
a miji = a apărea, a se ivi
mintonaş = imediat, îndată
misir = fir de bumbac
mişmaş = afacere necurată
mârtan = cotoi
mniere = miere de albine
a mneu = al meu
mneraz = mirare

moacre = cireșe sau vișine mari
moare = zeamă acră de varză
a (se) mocoși = a zăbovi
modru = fel, chip; temperat
a momi = a ademeni
a molfăi = a mesteca încet
a moșcoli = a murdări
a moșmondi = a (se) mișca încet, cu lânzezeală
mulășag = aglomerație, lume multă
mur = rug de mure
a murui = a da cu muruială pe vatra din casă
muruială = amestec din argilă, apă, pleavă și bălegar de cal
musai = negreșit, neapărat, necesar

N

nană = soră mai mare; adresare către o femeie mai în vârstă
(de ex., nană Floare)
nat = om, lume (ex., tăt natul = toată lumea)
natră = pânza dintre sul și brâgle în războiul de țesut
a năbuși = a sufoca, a stinge
năclăi = a (se) murdări
nădragi = pantaloni
nădușeală = transpirație, sudoare
năhoadă = fantomă
năloagă = aglomerație
nănaș = naș
năpusti = a da buzna, a năvăli
nărav = obicei, deprindere
nărod = nerod, tăntălău
nășâp = nisip
năzări = a i se părea

năzgubă = uriaş, mare
ne! = îndemn pentru mers la animale
nealcoş = mândru, fălos
neauă = nea, zăpadă
negură = ceaţă groasă
neşte = nişte
nevedit = a pune pânza în războiul de ţesut
nime = nimeni
nimuruc = om mic, pipernicit
noadă = coccis
nojiţă = locul de trecere a capetelor (firelor) la opinci
nost = al nostru
notarăş = notar
numa = numai

O

obadă = piesă de lemn curbat din componenţa unei roţi de car
sau trăsură
obidă = ruşine, necaz
obleţ = bucată de lemn rotund
oblojeală = pansament, înfofoleală
obrintit = inflammat, umflat
ocară = muştrare, ceartă
ocic = unealtă de plivit (tăiat) buruienile din culturi
ocol = curte
ocoş = priceput, ager
ogaş = urma roţilor de car sau căruţe, făgaş
a ogoi = a (se) linişti, potoli, calma
ogor = teren agricol, arătură
ol = vas de lut pentru băut apă
a opăci = a opri o acţiune, a încetini

a opări = a turna apă fierbinte
ortac = prieten, tovarăș (de drum, de lucru)
otavă = iarbă tânără, după coasa din același an
oțără = puțin

P

pai = tulpina subțire a cerealelor
pagină = teren cu iarbă
pagubă = pierdere
pană = floare; dar și pană în sens de „ic” de despicat lemne;
pene de pasăre
pancove = gogoși
par = lemn ascuțit la un capăt
păcurar = cioban
a păfuga = a fugări, a alunga
a păsăli = a potrivi
păivan = funie sau ștreang de prionire a unui animal
pălancă = scândură groasă
pălăscău = chemător la nuntă
pănură = țesătură mai groasă
pănușe = foile în care este învelit știuletele de porumb
părădăici = roșii
părăstas = parastas
părâma = frânghie, odgon
păsulă = fasole
pășuș = pașaport, act oficial
a păți = a se întâmpla ceva
pecie = mușchi de porc sau vită, carne macră
pesmet = magiun de prune
peleg =chel, pleșuv
perină = pernă

a peţi = a cere în căsătorie

a piguli = a aduna ceva mărunţ (seminţe etc.)

pilar/pilăriţă = precupeţ/precupeaţă

piparcă = ardei

piron = cui metalic lung şi gros

pită = pâine

a piţiga = a ciupi

pizărai = copii care colindă în ajunul de Crăciun şi primesc

colaci

pângă = pe lângă

a pângăli = a face mâncarea cu rântaş

pârlog = pământ nelucrat

plevas = creion

plev = tablă, tinichea

pleaznă = pocnitoarea de la capătul biciului

poc = pachet mare

a pocăli = a împacheta

a poci = a desfigura, a urâţi

pocică = farmacie

pogace = lipie din aluat cu apă

pogan = mare, voinic

poneavă = cearşaf din cânepă

popricaş = mâncare gătită din carne de pui

postată = porţiune dintr-o suprafaţă de teren

poşircă = băutură alcoolică slabă, de calitate proastă

potcă = încurcătură

prapor = steag bisericesc

a prăbăli = a încerca

prăsâlă = animale de reproducere

prepus = bănuie

a prici = a preciza ceva pentru cineva, a-l informa

primaș = vioara I-âi
priveghi = vegherea unui mort
procoviță = pătură
proptă = proptea
puică = găină tânără
puroi = infecție, coptură
pustușag = pustiu
a puți = a mirosi urât
a (se) puțuli = a se dichisi, a se ferchezui

R

rac = crustaceu cu picioarele din față în formă de clește;
cancer
a rade = a bărbieri
raf = cerc de fier pus pe roțile de car/căruță, pe căzi de lemn
și pe butoaie
ratotă = omletă, papară
răcie = țuică
rășpălit = frecat cu pila de fier
răgace = rădașcă
răgut = recrut
rărunchi = rinichi
răstelniță = marginea patului
răsteu = drugul de fier de la marginile jugului pentru boi
rășchia = a depăna firele toarse de pe fus pe rășchitor
răzor = despărțire între terenuri, mnezuină, hat
a rândăli = a rându, a aranja
rântaș = făină prăjită cu ceapă și boia pentru a da gust mâncării
rânză = pipotă (stomac)
rudă = oiște (la trăsură), par lung
rug = trandafir, rug sălbatic

rugă = rugămintă, rugăciune, cruce, troiță
rujă = floarea soarelui

S

sară = seară
sarme = sarmale
saț = săturare
săbău = croitor
săcure = secure
sălaș = locuință, gospodărie în afara satului
a sămădi, sămădău = a socoti, a calcula; socotitor
sândale = sandale
sărântoc = sărac
sărăriță = solniță
sărsam = încărcătură, harnașament
a săcâi = a nu lăsa pe cineva în pace
sătă = sită
scabie = râie
scaldă = loc de scăldat
a scărmana = a dărăci, a pieptăna fuiorul/lâna
schilod = mutilat
a scânci = a plânge înăbușit și cu întreruperi
a sclinti = a scrânti (un picior sau o mână)
scovardă = clătită
scrobeală = amestec (soluție) pentru asprirea cămășilor
sfadă = ceartă
sfetăr = pulover
sfredel = burghiu pentru lemn
slugă = persoană angajată pentru lucru sau pentru îngrijirea animalelor
smârc = loc umed cu vegetație de apă; trăgaci din curcubătă pentru a scoate băutura din butoi

snagă = putere, vlagă
socaci/socăciță = bucătar/bucătăreasă
sorpon = săpun
a (se) spăria = a (se) speria, înfricoșa
spese = cheltuieli
stavă (de cai) = herghelie
stărp = sterp, neroditor
stelaj = etajeră
stelniță = ploșniță
stog = grămadă de paie, de fân sau de snopi de grâu
straiță = traistă
strepezit = strepezeala dinților (după consumul de fructe
acre)
strofocat = răvășit, împrăștiat (păr strofocat)
strolincet = rău, neastâmpărat (despre comportament)
strujac = saltea (cu paie sau cu pănuși de porumb)
sucitoare = sul pentru întinderea și subțierea aluatului
a sudui = a înjura
sufulcat = suflecat
sulă = unealtă de găurit piele (pentru cizmari)
sumnă = fustă

Ș

șan = calapod
șarg = gălbui (despre părul calului)
șăitău = instrument de strâns (cu șurub de lemn)
șărcan = zmeu, vijelie mare
șireglă = partea din față și din spatele trăsorii (prinsă cu lanțuri
de loitre)
șișcăv = gângav
șiștăv = nedezvoltat, mărunț (de ex., grâul)

şiţ! = îndemn pentru alungarea pisicii
şlarfe = papuci de casă
şlog = paralizie
şoancă = şuncă
şod = comic, hazliu
şogârţ = cineva nematurizat, şmecheraş
şogor/şogoriţă = cumnat/cumnată
şomioog = mănunchi de paie sau de fân
şopru = colnă, adăpost pentru unelte
şorici = piele de porc pârlită şi opărită (la tăierea porcului)
şorof = şurub
şoşoni = încălţăminte de cauciuc purtată peste pantofi
şpaiţ = cămară
şpoherţ = cuptor de încălzit
ştrec = linie ferată
ştrimf = ciorap
şumar = pădurar
şuştar = şiştar (vas din lemn, de obicei) pentru mult laptele
şuştâr = pantofar, cizmar
a şurlui = a face curat, a spăla

T

taică, tăicuţă = tată, părinte, bunic
talaj = aşchii de rindea
taler = farfurie, blid (tradiţional din lemn)
tas = cheta adunată la biserică duminică şi de sărbători
taşcă = geantă din piele sau din pânză
täbliţă = placă de ardezie folosită de şcolarii începători pentru
a deprinde scrisul
tägadă = contestare, negare, tăgăduială
a tägăşi = a curăţa

- tăifas = flecăreală, conversație plăcută
tăiței = aluat tăiat în fire subțiri și fiert în supă sau asortat cu brânză, nuci sau mac
tăner = farfurie
tălmaci = traducător, interpret
a-și lua tălpășița = a pleca forțat
a tămădi = a vindeca, a se însănătoși
a tândăli = a lua peste picior
tărăboanță = roabă
tărcat = dungat, vărgat
tărhană = pastă făinoasă mărunță (pregătită din făină, sare și ou)
tărățe = coaja grăunțelor rezultată din măcinare
tărhat = greutate, bagaj
tăroc = tare, puternic
tăt = tot
tău = baltă
a tândăli = a trage chiulul, a-și pierde vremea
a tânji = a fi bolnăvicios, a dori ceva
a târși = a defrișa, a curăța
tijlăr = tâmplar
tindă = încăperea de la intrarea în casă
tintă = cerneală
tiv = marginea de pânză sau stofă îndoită și cusută pentru a preveni desfacerea țesăturii
toană = capriciu, moft
tolcer = pâlnie
tolvai = interjecție, strigăt de teamă și ajutor
tomneală = tocmeală, înțelegere
tozlă = tabacheră
troacă = covată, albie (tradițional din lemn)
trognă = răceală

troscoteţ = plantă erbacee cu tulpina ramificată pe pământ
tuleu = tulpina porumbului; partea superioară a jugului de la car
tumna = tocmai, chiar așa
turcele = turtă dulce
tut = neştiutor, tace ca mutul
tutcă = femela curcanului, curcă

Ț

țandură = bucatăică de lemn rezultată din cioplire
țanțoș = fudul, arogant
țarcă = coțofană
țarină = pământ agricol bun, de șes
țarc = loc îngrădit pentru animale
țifraș = împodobit, gătit bine
țitroamă = lămâie
țâdulă = chitanță, permis, bilet
țâmburuș = proeminență rotundă, mică a unui obiect
țâment = ciment
țângălău = clopoțel
țără (o țără) = puțin
țâță = mamelă
țâțână = balama
țoale = îmbrăcăminte, rufărie
a țuca = a săruta
țucur = zahăr
țurture = sloi de gheață
țuruc = îndemn pentru cai pentru a merge înapoi

U

uium = cantitatea de grăunțe sau făină datorată la moară sau la batoză

ulicioară = diminutivul de la uliță (străduță)
uliță = stradă
urdă = derivat al laptelui prin fierberea zerului
urdoare = secreția gălbuie depusă pe marginea pleoapelor
urlap = concediu
a urlui = a măcina grăunțe, a face urluială
urzoi = dispozitiv pentru urzit, pentru pregătirea firelor
textile printre care se trece firul de bătătură în vederea montării în
războiul de țesut
uștior = tocul de la ușă
uțug = hintă, leagăn

V

vailing = vas mare de bucătărie
vargă = nuia lungă, flexibilă
văiugă = chirpici, cărămidă nearsă
vălău = jgheab de adăpat vitele; de pus lăturile la porci
văndraș = hoinar
a văxui = a lustrui
vână = venă
vârliugă = pește mic
vârșă = plasă de pescuit
vârv = vârful
vecie = veșnicie, eternitate
ver = porc mascul necastrat
vig = sul de pânză, stofă
vigan = viguros
vijgălit = cercetat
voșpor = substanță pentru lustruit plita
vramiță = poartă din scânduri
vrav = grămadă (ex., vrav de lemne)

Z

zadie = fular, şorţ

zală = verigă într-un lanţ

zamă = supă, ciorbă

zancă = laţ din sfoară sau din sârmă pentru prins păsări sau animale

zap = piesă componentă a loitrelor de car sau căruţă; de asemenea, zapii de la scară

zar = broasca de la uşă

zăbală = partea metalică a căpăstrului ce se introduce în gura calului

zăbăuc = zăpăcit, aiurit

a zăbovi = a întârzia

zăbunit = buimăcit, năucit

zălog = sechestru, garanţie, amanet

zâuă = ziuă

a zăuita = a uita

zăvor = încuietoare la uşă

zâzanie = intrigă, vrajbă

zbeş = tufiş, hăţiş

zbici = bici, corbaci

a (se) zbici = a (se) usca

zdravăn = voinic, puternic

a zdrăvia = a strănuta

a zdreli = a (se) răni uşor, a juli pielea

zgaibă = bubă mică, rană care a început să prindă coajă

zib-zar = fermoar

zmalţ = email

zoală = muncă grea

zobon = vestă

a zurui = a zornăi

a zvârli = a arunca

8.6. Dicționar de nume

Sistemul antroponimic al unei localități, la fel ca al unei arii culturale mai largi, este și el cât se poate de important pentru înțelegerea universului spiritual al oamenilor. Numele nu sunt întâmplătoare, ci pot avea adesea legături vizibile și invizibile cu locurile de viațuire. Se știe că, de exemplu, romanii aveau un sistem antroponimic tripartit¹¹⁴. În numele *Caius Iulius Caesar*, de pildă, *Caius* este prenumele (*praenomen*), *Iulius* este numele gintei (*nomen gentilicum*), iar *Caesar* este numele de familie (*cognomen*), ceea ce ar corespunde poreclelor obișnuite la noi. Dacii, în schimb, aveau un sistem bipartit, format din prenume și nume de familie, stabilind filiația indivizilor. Astfel, numele *Ion Gheorghe* însemna *Ion*, fiul lui *Gheorghe*, sau *Ion al lui Gheorghe*.

Dacă ținem seamă de influențele istorice, nu este de mirare că, pe filieră bizantină, multe prenume românești (și nu numai) sunt ca ale grecilor, luate direct din Biblie, de unde prezența masivă a prenumelui *Ioan*, *Gheorghe* și altele. Mai târziu, mai ales prin contactul cu slavii veniți în zonele noastre, se produce și fenomenul de „împrumut antroponimic”. De exemplu, la un moment dat se simte chiar o preferință la români pentru numele de *Vlad*, probabil fiindcă îl simțeau „mai distins”¹¹⁵ decât cele autohtone. Dar prin generalizare s-a ajuns la situații oarecum ridicule, căci se cunoaște zicala: „după ce-i prost, îl mai cheamă și Vlad!” Astfel de împrumuturi le putem observa și astăzi la tot pasul, îndeosebi din limbile occidentale, respectiv din antroponimele anglo-saxone, zicala cu *Vlad* rămânând și ea valabilă, doar că în loc de „Vlad” poți găsi „Rob” (*Robi*, *Robert*) etc.

¹¹⁴ Vezi și Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 9.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 10.

Firește, alte „împrumuturi” s-au produs și în contact cu ungurii sau cu sașii și șvabii (mai puțin). O influență mai puternică a rămas însă dinspre cultura slavă, mai ales că, pentru multă vreme, limbajul bisericesc la români a fost cel slavon. În acest sens s-a produs la un moment dat înlocuirea lui *fiu* (din, să zicem, „Ion, *fiul* lui Gheorghe”) cu sinonimul slav *sân*, obținându-se forme precum *Sângiorgiu*, *Sânpetru* (fiul lui Gheorghe, fiul lui Petru) etc. De aici nu a mai fost decât un pas până la identificarea (confuză, dar probabil voită) a omonimului slav *sân* cu urmașul latinescului *sanctus* în numele de sărbători *Sânpetru*, *Sângeorge* și altele. Iorgu Iordan își amintește că, pe la început de secol XX, la Botoșani exista o familie *Saint Georges*, „fostă, desigur, *Sângeorgiu* (adică „fiul lui Gheorghe”)”¹¹⁶.

Dar și la noi, ca peste tot, cele mai multe antroponime se nasc din lexicul curent al colectivităților. Poreclele din satele românești au devenit adesea nume autentice, probabil pentru că diversele porecle sunt mult mai expresive sub aspect lingvistic, reușind să surprindă uneori cât se poate de plastic particularitățile personale. Câteodată, numele (poreclele) transmit foarte clar asocierile cu locuri, cu fauna, cu păsările, flora, cu geografia, cu aștrii sau cu fenomenele atmosferice, cu omul sau culorile etc. Avem, de exemplu, nume precum *Muntean*, *Ardelean*, *Lupu*, *Vrabie*, *Trandafir*, *Soare*, *Surdu*, *Roșu* și altele. Există însă destule nume în cazul cărora astfel de asocieri nu sunt clare, nu sunt vizibile. În asemenea situații nu mai putem explica procesul lor de apariție, ceea ce-i face pe unii cercetători să caute corespondențe în alte limbi.

Simplificând lucrurile, în spațiul românesc am putea observa că s-au înregistrat, în mare și nu neapărat în condiții pure și exclusive, următoarele tendințe: în Muntenia și Oltenia foarte

¹¹⁶*Ibidem*, p. 9.

multe nume de familie (Popescu, Georgescu etc.) sunt asociate numelui boierului, stăpânului de moșie (sunt ai lui Popescu, sunt ai lui Georgescu, multe familii dintr-o localitate având același nume); în Moldova găsim multe nume formate prin filiația după mamă (Aioanei, Amariei, Afloarei etc.); iar în Ardeal și Banat par să predomine numele formate după ocupații (Rotaru, Păcurar, Cioban etc.)

După aceste câteva precizări introductive, vom reda în continuare un dicționar de nume ce se găsesc cu o anumită frecvență la Nadăș (fără să facem, deci, un inventar complet al numelor de familie de aici), bazându-ne, în principal, pe sugestiile explicative ale lui Iorgu Jordan din lucrarea amintită.

A

Agrijan: probabil originar din *Agriș*

Andraș: de la *Andrei* (ungurește *András*)

Antonie: nume calendaristic de origine greco-latină

Ardelean: de la *Ardeal*

B

Bacoș: în ungurește există cuvântul *bakós* („sperietoare”)

Bâlc: din *Balc*, vechi nume românesc

Bâșca: apelativ cu sens de „pârâu”, „râu”

Bârda: de la „bardă” (dulgher)

Berar: de la „berar” (fabricant și negustor de bere)

Biriș: nume dat celor care se ocupau cu transportul greu cu carele cu boi sau aveau alte însărcinări administrative la moșiile „domnilor de pământ”(ungurește *Béres*); la Nadăș numele apare prima dată în Conscripția de la 1746 (Bires Togyer), adică în perioada în care Nadășul este trecut în domeniul Ducelui de Modena

Bitang: nume în Transilvania („străin”; „vagabond”; „copil din flori”)

Buda: din „budă” („cocioabă” din lemn)

Buşa: vas în care se pune peştele la sărat (în bulgară şi ucraineană există termenul *Buša*)

Butaci: coarne „butace” la boi, adică scurte şi groase (în bulgară termenul *Butak*)

Buţucanu: ceva greoi, butucănos (în bulgară există termenul *Butsu*, „nume de câine”)

C

Cismaş: derivat de la „cizmar”, „cizmă”

Colf: probabil din grecescul *Kolefa(s)*

Conta: din grecescul *Konta(s)*

Corbăcer: de la „corbaci” (bici)

Cotuna: probabil variantă de la „cătună” (sat mic, colibă)

Creţu: de la „creţ”

Crişan: de la toponimul *Criş*

Cula: în greacă avem *Kula(s)*; (iar în bulgară *Kula*, de la *Nikula* sau *Necula*)

D

Dalca: probabil variantă din bulgară a termenului *Daljo*

Dalea: în bulgară avem termenul *Dale*

Dalu: în bulgară *Dalo*

Damian: din grecescul *Damianós*

Dănilă: de la *Daniel*

Diaconu: de la „diacon”

Dima: hipocoristic de la *Dimitrie*

Drila: din grecescul *Drilos*

Dudan: de la toponimul *Dud*

Duma: din grecescul *Douma(s)*

F

Filip: nume calendaristic din grecescul *Philippos*

Fizidean: probabil din ungureșcul *fizet* (a plăți)

Foanta: din grecescul *Fontas*

Foltea: om cu pânțele mare

G

Gabăr: în ungurește avem *Gábor*

Gaga: probabil din bulgărescul *Gaga*

Gancea: în bulgară avem termenul *Ganča*

Giurca: în bulgară *Gjurko*

Giula: în ungurește *Julius*

Gligor: variantă a lui *Grigore*

Goga: din grecescul *Gogas* sau *Gogakis*

H

Halic: variantă a lui „alică” (proiectil sferic de plumb din componența cartușului)

Hetco: în bulgară avem *Etko*

Hodiș: de la numele toponimic *Hodiș*

Horga: hipocoristic de la *Gheorghe*

Hurezan: de la toponimul *Hurez* (Ardeal) sau/și *Horezu*

Huți: în ucraineană avem *Hutsańuk*

I

Ignat: nume calendaristic

Iovănuț: derivat din *Iovan*

J

Jâmbu: strâmb

Jurca: probabil din *Gheorghe*; în ungurește avem *Gyurka* („Georgică”)

Jurj: probabil din *Gheorghe*; în bulgară avem *Džurdžea*

L

Lădar: lucrător de lăzi
Lebu: în rusă avem *hleb* (pâine)
Lupulescu: derivat de la „lup”

M

Manu: din grecescul *Manos*
Manci: în bulgară avem *Mančo*
Mănasie: din *Manase*, nume biblic
Militon: în greacă *Melenti(s)*
Mişca: în ungureşte *Miska*
Mocioni: în bulgară *močo* cu sufixul „on” (în latină „oneus”);
în sârbă *močionitsa* = un maldăr de cânepă pus la topit
Morar: de la „moară”
Moţ: român din Munţii Apuseni (moţi)

N

Necşa: de la *Neacşu* (sau *Neagu*)

P

Păscuţ: de la *Pascu* (nume toponimic „Pascal”)
Peia: în bulgară avem *Peja*
Petcuţ: de la *Petcu*
Petreş: de la numele toponimic *Petriş* (Ardeal)
Pleş: de la „pleşuv”
Popa: de la „popă”, „preot”
Precup: variantă a lui *Procopie*, nume de sărbătoare
Prundan: de la numele toponimic *Prund*
Pui: de la „pui”

R

Rașca: de la numele toponimic *Rașca* („rașcă” este și numele unei unelte; în poloneză *raszko*)

Răslău: în ungurește avem *László*

S

Sebeșan: de la numele toponimic *Sebeș* (în Ardeal)

Secheșan: de la numele toponimic *Secaș* (în Banat)

Stan: în limbile slave *Stan*

Stepan: în rusă, ucraineană și bulgară *Stepan*

T

Tupa: în turcă avem termenul *topak* („cocoloș” de aluat sau de unt)

Turcu: *turc*

V

Văsonan: de la *Văsoaia*

Z

Zdrinca: în ucraineană „zdrinka” (pupilă)

Capitolul IX

PERSONALITĂȚI ALE NADĂȘULUI

Orice localitate cu o anumită vechime are oamenii ei „de seamă”, adică are o serie de personalități care s-au afirmat pe plan local sau pe un plan mai larg în diverse domenii. Luăm aici termenul de „personalitate” într-un sens foarte extins, de persoane, oameni care au pe timpul vieții realizări deosebite, peste nivelul mediu al celor din comunitatea respectivă. Lista unor astfel de personalități, în primul rând culturale, nu este prea lungă la Nadăș, deoarece, așa cum am amintit pe parcursul lucrării de față, Nadășul a fost secole la rând o comunitate relativ „închisă”, „izolată” între pădurile de aici, fiind un „capăt de linie” pe drumul Arad-Tauș-Nadăș, astfel că, decenii la rând, numărul celor care au plecat din Nadăș la studii a fost extrem de mic.

În timpurile mai vechi, de la Nadăș până la cea mai apropiată stație de cale ferată (fie la Târnova, fie la Halta Nadăș de pe Mureș) trebuia parcursi vreo 15-20 km, ceea ce nu era chiar simplu mai ales pe vreme rea, cu ploi sau ninsoare. Deci, de la Nadăș, comparativ cu alte localități din zonă, aflate mai „la șes”, numărul tinerilor care au plecat la studii mai înalte a fost destul de mic. Totuși, în timp, unii nădășeni s-au remarcat în diferite domenii, având rezultate profesionale (și uneori culturale) demne de reținut. Vom prezenta, în continuare, în ordine alfabetică, o listă a acestor personalități,

cu mențiunea că în unele cazuri în localitate nu mai dispunem de informații complete.

Ioan Biriș (1948 -)

Ioan Biriș (al lui Damian) s-a născut la Nadăș, în 1948. Aici a absolvit școala elementară de șapte clase. Cursurile liceale le-a urmat la Arad, la liceul „Ioan Slavici” (în prezent „Moise Nicoară”), profil real de matematică-fizică. Studii universitare la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie-Filosofie, specializarea Filosofie, cu linie secundară de studii sociologice, șef de promoție. A urmat un curs postuniversitar în filosofie la București. Și-a susținut un doctorat în filosofie și un doctorat în sociologie. A beneficiat de o bursă de specializare în filosofia științei la Universitatea din München, *Institut für Philosophie, Logik und Wissenschaftstheorie*, precum și de mai multe stagii de

documentare la Academia din Praga și la Universitățile din Padova și Dijon.

A predat timp de doi ani de zile filosofie și științe socio-umane la nivel preuniversitar, la Liceul „Moise Nicoară” din Arad. În plan profesional s-a dedicat, în principal, carierei universitare, urmând treptele acesteia de la asistent universitar (Academia de Studii Social-Politice, București) până la conferențiar și profesor universitar titular, conducător de doctorat în filosofie la Universitatea de Vest din Timișoara, fiind pentru anumite perioade de timp și profesor asociat la Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad și la Universitatea „Vasile Goldiș” din Arad. A fost, de asemenea, profesor asociat la Universitatea din Padova (Italia). A făcut parte din multe comisii de doctorat de la universitățile mari din țară, de la București, Cluj-Napoca, Iași și Timișoara, precum și din unele din străinătate.

Până în prezent, universitarul Ioan Biriş a publicat și a coordonat mai multe volume în limba română, dar și un număr foarte mare de studii în volume și reviste din țară și din străinătate. A participat cu comunicări la numeroase conferințe și congrese naționale și internaționale, dintre care la ultimele congrese mondiale de filosofie de la Boston, Istanbul, Seul și Atena.

Ioan Biriş face parte din mai multe asociații profesionale, cum sunt *Societatea Română de Filosofie*, *Societatea Română de Filosofie Analitică*, *Societatea Kant din România* și altele, dar și din asociații internaționale, precum *Association for Foundations of Science, Language and Cognition* (New York/Warszaw) și *Asociation des Societes Philosophiques de Langue Francaise*.

Totodată, Ioan Biriş este membru în mai multe colegii de redacție ale unor reviste de specialitate, între care *Revue Roumaine de Philosophie* (cotată ISI), *Journal for the Study of Religions and Ideologies* (cotată ISI), *Noesis*, *Revista de filosofie*, *Journal for Communication and Culture*, *Saeculum*.

De-a lungul timpului, universitarul Ioan Biriș a fost distins cu mai multe premii, ordine și diplome, după cum urmează: Profesor „Jean Monnet”, 2001; Ordinul „Meritul pentru învățământ” în grad de ofițer, 2004, Președinția României (Decretul 1097/2004, Anexa 3, poz. 45); Premiul JSRI (*Journal for the Study of Religions and Ideologies*), 2004; Premiul „Mircea Florian” al Academiei Române pentru volumul *Totalitate, sistem, holon*, 2007; Diplomă de excelență, Universitatea de Vest din Timișoara, 2010; Premiul Consiliului Național al Cercetării Științifice, România, 2012; Diplomă de excelență SACRI (Societatea Academică de Cercetare a Religiiilor și Ideologiilor), 2014.

Ioan Biriș a fost decan al Facultății de Științe Politice, Filosofie și Științe ale Comunicării, Universitatea de Vest din Timișoara (2004-2008); membru al Senatului Universității de Vest din Timișoara (2004-2008); directorul Școlii Doctorale de Filosofie, Universitatea de Vest din Timișoara (2005-2013); șef al Catedrei de Filosofie, Universitatea de Vest din Timișoara (2003-2004); director al Institutului de Cercetări Social Politice, Universitatea de Vest din Timișoara (2005-2008); președinte al Comitetului de Istoria și Filosofia Științei și Tehnicii, Academia Română, Filiala Timișoara (2005-2014). Pentru câțiva ani (1983-1989), Ioan Biriș a fost director al Universității Politice și de Conducere din Arad.

Pe parcursul activității universitare, Ioan Biriș a făcut parte dintr-o serie de comisii de experți ale Ministerului Învățământului: membru în Comisia de manuale și programe școlare (1993-1995); membru al Oficiului Național pentru burse de studii în străinătate (2005-2006); evaluator ARACIS (Agenția Română de Asigurare a Calității în Învățământul Superior, 2006-2010); evaluator CNCIS (Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior, 2007-2010); membru al CNATDCU (Consiliul Național de Atestare a Titlurilor, Diplomelor și Certificatelor Universitare, 2006-2016) în Comisia de filosofie.

Iovu Biriș (1946 -)

Iovu Biriș (al lui Oacea) s-a născut în Nadăș și trăiește în Nadăș. S-a ocupat o viață întreagă de gospodăria familiei, dar a lucrat foarte mulți ani ca mecanic și maistru în exploatarea forestieră.

Nu s-a gândit vreodată să ajungă „personalitate”, dar a fost mereu în fruntea gospodarilor din Nadăș, extinzându-și de-a lungul anilor suprafețele de pământ și crescând un număr însemnat de animale. Vremurile mai noi l-au făcut „personalitate” de prim rang pentru Nadăș. Adică un fel de „erou” al satului său. De aceea îl înscrinem în lista de față. Este, astăzi, la propriu, eroul Nadășului!

A ajuns în această postură fără să-și dorească. S-a pomenit într-o zi că el și soția, Biriș Ana, fiul Andrei Biriș și soția acestuia, Biriș Brândușa, care muncesc de ani de zile în gospodăria de pe Cigher, nu mai sunt stăpâni pe pământul de acolo și pe construcțiile lor... Că acestea ar aparține, după acel *restitutio in integrum* (asupra căruia vom reveni în paginile următoare) care face ravagii în România ultimilor ani, mai ales în Ardeal și Banat, unei familii Colțeu, străină de meleagurile Nadășului până acum.

Mulți nădășeni au fost scoși de pe pământurile lor de familia Colțeu, au pierdut procese prin tribunale și, până la urmă, s-au „împăcat” cu soarta. Iovu Biriș nu a acceptat acest lucru. Caracter puternic, oțelit, se luptă prin tribunale de ani de zile, cheltuind, cum singur spune, mai mult de-o avere, cu mult mai mult decât face pământul și gospodăria din Cigher. O face cu credința că, în final, dreptatea trebuie să învingă! Prin lupta lui, ceilalți nădășeni și-au recăpătat speranța. Toți recunosc că ea, speranța, le-a fost

redată de Iovu Biriș. DNA (Direcția Națională Anticorupție) îi dă dreptate nădășanului Iovu Biriș în anul 2016: certificatul de moștenitor al familiei Colțeu este un fals! Se așteaptă încă (în momentul când scriem aceste rânduri) decizia judecătorilor...

În acești ani de luptă pentru pământul său i-au stat alături lui Iovu Biriș familia și rudele, prietenii și ceilalți săteni cu sentimente de dreptate, dar și jurnaliști și alți oameni din țară care au auzit de întâmplările de la Nadăș. Reușita lui Iovu Biriș în această luptă este însă, într-o măsură neprețuită, rezultatul profesionalismului excepțional al doamnei avocat Vasilica Coroiu de la București. Pe lângă pregătirea și experiența de prim rang ale domniei sale, doamna avocat Coroiu face și exemplul unui „om de inimă”, al unui suflet patriot, renunțând la onorariul cuvenit, familia Biriș Iovu suportând doar cheltuielile de deplasare. Mai sunt și astfel de oameni în această țară!

Iovu Adrian Biriș
(1969 -)

Fiul cel mare al lui Biriș Iovu și Ana (Oacea) din Nadăș, Iovu Adrian Biriș a încheiat studiile gimnaziale în satul natal, apoi a urmat Liceul Silvic din Timișoara. După studiile liceale a urmat cursurile Facultății de Silvicultură de la Universitatea Transilvania din Brașov, ajungând inginer silvic. Tot la această Universitate își va lua și doctoratul în silvicultură.

După finalizarea studiilor universitare îl găsim ca tânăr cercetător științific la Institutul de Cercetări și Amenajări Silvice

din Bucureşti, cadru în care a promovat pe linie profesională până la postul de cercetător ştiinţific I. În paralel a desfăşurat şi desfăşoară activităţi didactice, ca şef de lucrări, la Universitatea de Ştiinţe Agricole şi Medicină Veterinară din Bucureşti, Departamentul de Ştiinţele Solului.

Fire studiosă, Iovu Adrian Biriş a urmat, după studiile universitare şi doctorale, alte cursuri de specializare şi perfecţionare în ţară şi în străinătate, între care cursul intensiv *Forest Ecology and Reconstruct Technology (Tokyo)*, un altul la *Bruxelles*, dar şi la *Louvain la Neuve (Belgia)*. A reuşit să se afirme rapid în domeniul său, fiind ani de zile secretar ştiinţific al Institutului de Cercetări şi Amenajări Silvice (ICAS), dar şi şef al biroului de relaţii internaţionale şi marketing, apoi preşedinte al Consiliului Ştiinţific al ICAS.

O serie din rezultatele cercetării ştiinţifice se regăsesc în mai multe volume de specialitate, la care Iovu Adrian Biriş este coautor, dar şi într-un număr însemnat de studii şi articole (unele cotate *ISI*) publicate în ţară şi în străinătate. Meritele ştiinţifice îi sunt recunoscute şi prin cooptarea sa în Colegiul editorial al Editurii Silvice, prin alegerea în postul de redactor şef al revistei *Annals of Forest Research* (cotată *ISI*), dar şi prin cuprinderea ca membru în Colegiul de referenţi ştiinţifici ai revistelor „*Bucovina Forestieră*” şi „*Revista de Silvicultură şi Cinegetică*”.

De-a lungul anilor a făcut parte din diferite colective de experţi de pe lângă Ministerul Mediului şi Pădurilor, din consiliile ştiinţifice ale unor parcuri naturale, precum „*Lunca Mureşului*”, „*Buila Vânturiţa*” şi altele, şi este reprezentant în Consiliul Internaţional al IUFRO şi în Consiliul Membrilor Institutului Forestier European.

Împreună cu alţi colegi a câştigat mai multe brevete de invenţie şi premii. Între acestea putem aminti premiul „*Emanoil*”

Teodorescu” al Academiei Române pentru lucrarea colectivă *Habitatele din România*, premiul Societății Progresul Silvic pentru coordonarea lucrării *Les forêts vierges de Roumanie*, premiul „Marin Drăcea” clasa I al MAAP și altele.

Iovu Butaci
(1947 –2003)

Iovu Butaci (al lui Marișca Florii) s-a născut și a copilărit la Nadăș, unde a absolvit și școala elementară. După aceea a urmat studiile la Liceul din Ineu, apoi cursurile Facultății de Matematică de la Universitatea din Timișoara.

După absolvirea facultății, Iovu Butaci și-a desfășurat activitatea profesională la Centrul de Calcul din Arad, aflându-se între primele generații de informaticieni

de aici. A fost un profesionist apreciat și respectat, având rezultate bune și foarte bune în activitatea sa. Din păcate ne-a părăsit prea devreme! La Nadăș nu mai are în prezent rude apropiate în viață, legăturile familiei cu satul natal destrămându-se.

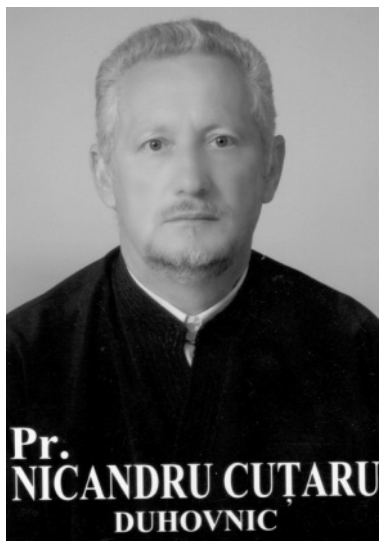

Teodor Crişan (1949 -)

Teodor Crişan (al lui Bârda) s-a născut la Nadăş şi a absolvit Şcoala Generală de şapte clase din Nadăş. Studiile liceale le-a urmat la Arad, la Liceul Economic.

După studiile liceale, Teodor Crişan a urmat cursurile Şcolii de Ofiţeri de la Sibiu, arma grăniceri.

A fost ofiţer de grăniceri la Arad şi în zona Curtici, ieşind la pensie cu gradul de maior.

Nicandru Cuţaru (1951 -)

După absolvirea Şcolii Generale de la Nadăş, Nicandru Cuţaru a urmat Seminarul Teologic de la Caransebeş, apoi cursurile Facultăţii de Teologie de la Sibiu, fiind hirotonit diacon şi preot la Nadăş, Protopopiatul Ineu, în anul 1972. S-a afirmat frumos în această parohie, sătenii din Nadăş mândrindu-se cu tânărul preot, care şi-a dovedit harul duhovnicesc şi o

conduită exemplară, cumpătată şi înţeleaptă. Predicile preotului Cuţaru, precum şi vocea sa puternică şi timbrul de neimitat sunt

amintite și astăzi de către nădășenii mai vârstnici, martori la începutul anilor '70 la afirmarea tânărului preot în cariera duhovnicească.

După afirmarea la Nadăș, preotul Cuțaru a slujit pe urmă în Parohia Măderat (1977-1984), Protopopiatul Lipova, iar din anul 1984 până în prezent în Parohia Arad-Gai, Protopopiatul Arad.

În paralel cu activitatea parohială din Arad-Gai, din anul 1994 a ocupat pe rând și funcțiile didactice de preparator, asistent și lector universitar la Facultatea de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea” din cadrul Universității „Aurel Vlaicu” din Arad, unde a predat pentru generații de studenți disciplinele Formare Duhovnicească și Practică Liturgică până în anul 2008.

De-a lungul activității sale de cleric, Nicandru Cuțaru a primit următoarele distincții: sachelar (1983); iconom (2000) și iconom-stavrofor (2004).

Caius Claudius Cuțaru (1974 -)

Fiul preotului Nicandru Cuțaru și al soției Ana, Caius Claudius Cuțaru s-a născut la Nadăș. După studiile gimnaziale, Caius Claudius Cuțaru a urmat Liceul Pedagogic din Arad, apoi a fost student la Facultatea de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea” din cadrul Universității „Aurel Vlaicu” din Arad, pe care a absolvit-o în anul 1997.

După studiile de licență, Caius Claudius Cuțaru a urmat studii aprofundate (1997-1998) la Facultatea de Teologie Ortodoxă din București, apoi în perioada 2000-2002 îl găsim bursier la *Ponticia Università della Santa Croce*, Roma, unde își adâncește studiile de teologie dogmatică, dar și de teologie medievală și ecumenism.

Cu un orizont spiritual larg, tânărul Caius Claudius Cuțaru pregătește (în perioada 1999-2007) un doctorat în filosofie la Universitatea de Vest din Timișoara, sub îndrumarea profesorului Constantin Grecu, apoi un doctorat în teologie (2007-2011) la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Pregătirea sa deosebită îl recomanda pentru o carieră universitară, ceea ce s-a și întâmplat, Caius Claudius Cuțaru fiind succesiv preparator, asistent, lector și, în prezent, conferențiar universitar la Facultatea de Teologie Ortodoxă din cadrul Universității „Aurel Vlaicu” din Arad. A publicat până în prezent trei volume de autor și mai multe studii și articole în volume și reviste din țară și din străinătate.

Timp de mai mulți ani a fost secretarul științific al Facultății de Teologie Ortodoxă din Arad, iar în prezent este prodecanul acestei facultăți. Începând din 2010, Caius Claudius Cuțaru a funcționat și în calitate de diacon și arhidiacon la Parohia Ortodoxă Arad-Gai.

Ioan Horga (1912-1984)

Ioan Horga (al lui Crăciun al lui Blaj) aparține uneia dintre familiile care au fost cele mai înstărite în Nadăș la început de secol XX și în perioada interbelică. Casa familiei se găsea imediat după școală, unde acum este cea a fostului primar Teodor Ardelean (al lui Hodișu).

Primii ani de școală îi face la Nadăș, apoi va studia la Școala Superioară Comercială (Liceul Economic) din Lipova. Studiile universitare vor fi urmate la Academia Comercială din Cluj, Ioan Horga fiind pregătit pentru a deveni un excelent finanțist.

După încheierea studiilor universitare va lucra câțiva ani la Filiala Băncii Naționale din Arad, îndeplinind pentru o perioadă scurtă și funcția de director. La fel, câțiva ani va fi angajat al Băncii Naționale la Filiala din Timișoara, pentru ca, din 1950 să-l găsim la București, în calitate de finanțist la Banca Națională a României. A ajuns și aici până la funcția de director, apoi, după cum își amintește familia, Zizi Horga (soția) și Anca Horga (fica), Ioan Horga, alături de finanțistul Trăușan, vor fi cei care pun temelia unei noi bănci, și anume Banca de Investiții din România, unde, de asemenea, Ioan Horga este director pentru câțiva ani.

Nădășenii mai vârstnici și-l mai amintesc pe „domnul Horga”, care venea să-și viziteze părinții țărani din Nadăș câtă vreme aceștia au mai trăit aici, oprindu-se adesea prin sat să depene amintiri cu cei pe care îi mai știa din copilărie.

Ioan Horga, prin reuşita sa profesională, intelectuală şi socială, a constituit întotdeauna un ideal şi un model pentru mulţi dintre tinerii nădăşeni care se gândeau să urmeze şcoli înalte. El a fost dat mereu drept exemplu de către părinţii copiilor din Nadăş, dar şi de către dascălii din localitate.

Ioan Horga (1927-2007)

Ioan Horga (al lui Perduţu) s-a născut şi a copilărit la Nadăş. Tatăl său s-a întors acasă invalid de război (gradul I) de pe frontul din primul război mondial. Situaţia materială a familiei era dificilă, dar copilul Ioan Horga a dat dovadă de o inteligenţă deosebită şi de o hărnicie exemplară la învăţătura de carte. Drept urmare, Fabrica de cherestea din Nadăş, sub îngrijirea avocatului şi administratorului Micloşi, i-a asigurat o bursă pentru realizarea studiilor.

După absolvirea celor şapte clase de la Nadăş, Ioan Horga urmează Liceul industrial „Aurel Vlaicu” din Arad, apoi Politehnica din Timişoara, devenind un inginer foarte apreciat. Specializat în motoare cu reacţie, nădăşanul Ioan Horga va urma şi cursurile Academiei Militare, ajungând un reputat inginer militar de aviaţie.

Autorul lucrării de faţă îşi aminteşte că, în anii copilăriei sale, Ioan Horga al lui Perduţu era un „mit”, mai ales pentru copiii care priveau uimiţi spre cerul pe care se profila din când în când elicopterul pilotat de nădăşanul Ioan Horga, care dădea câteva ocoale deasupra locuinţei părinteşti, apoi se ridica iar către cer până se pierdea după dealuri. După ce a lucrat câţiva ani la Aeroportul din Timişoara, inginerul Ioan Horga va fi transferat

la București, unde va urca noi trepte în cariera de inginer militar de aviație. Făcând dovada unui înalt profesionalism, Ioan Horga este numit secretar economic I cu probleme militare la Ambasada României de la Moscova, funcție pe care o deține până aproape la pensionare, în ultimii doi ani (1986-1988) răspunzând, în paralel, și de atribuțiile de atașat militar al Ambasadei României la Moscova.

Petru Horga
(1971 -)

Petru Horga (al lui Huți) a studiat la Școala Generală din Nadăș, apoi la Liceul Agro-industrial din Lipova. Îl găsim pe urmă student la Facultatea de Științe Economice din cadrul Universității „Aurel Vlaicu” din Arad, specializându-se în domeniul contabilității.

Lucrează o perioadă la Direcția Generală a Finanțelor Publice a Județului Arad ca inspector de specialitate, șef de birou dar și purtător de cuvânt al instituției. Fondează în 2002 SC HORGA CONSULTING SRL ca societate profesională de audit financiar și expertiză contabilă. Devine un specialist recunoscut, fiind expert contabil, membru al CECCAR (Corpul Experților Contabili și al Contabililor Autorizați din România, de mai mulți ani fiind și președintele Filialei Arad); auditor financiar, membru al CAFR (Camera Auditorilor Financiari din România); expert în insolvență și consultant fiscal.

Petru Horga și-a susținut doctoratul în contabilitate la Academia de Studii Economice din București și a funcționat în calitate de cadru didactic asociat la universitățile arădene „Aurel Vlaicu” și „Vasile Goldiș”, dar în ultimii ani și la Universitatea de Vest din Timișoara. Este autor și coautor al mai multor articole și studii de specialitate, dar și coautor la volumul *La valutazione delle principali voci dell'attivo di bilancio secondo i principi contabili nazionali e internazionali IAS/IFRS*, Editore Monte Università Parma, 2009.

Pascu Hurezan (1949-2016)

Pascu Hurezan (al lui Antonie) a copilărit la Nadăș, unde a urmat școala elementară. A studiat la Liceul din Ineu, apoi la Facultatea de Istorie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.

Istoricul Pascu Hurezan s-a specializat în arheologie, fiind angajat din tinerețe la Muzeul Județean din Arad, al cărui director a fost până aproape de retragerea la pensie. A făcut cercetări sau a condus șantiere arheologice pe tot cuprinsul județului, publicând ca singur autor sau în colaborare numeroase studii de specialitate, îndeosebi în publicația *Ziridava* a Muzeului Județean Arad.

Atât în calitate de specialist, cât și în calitatea de director al Muzeului Județean, Pascu Hurezan s-a bucurat de aprecieri și de respect din partea colegilor și angajaților, știind să asculte dar și să ajute de câte ori a fost nevoie.

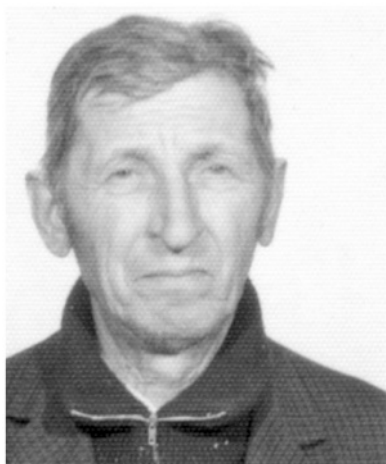
Teodor Hurezan (1948 –2003)

Teodor Hurezan (al lui Dogani) a făcut șapte clase la Nadăș, a urmat Liceul Agricol din Arad, apoi Facultatea de Medicină Veterinară de la Timișoara.

A fost repartizat ca medic veterinar de circumscripție în județul Satu Mare, iar după câțiva ani, în perioada 1982-1990 îl găsim cercetător științific, apoi ocupă funcțiile de director la SC Merinos de

Transilvania Carei SA (1990-1998), inspector zonal DSVSA Satu Mare (1998-2003), fiind câțiva ani și consilier județean la CJ Satu Mare.

Profesionist foarte bun și cu o activitate bogată de cercetare, Teodor Hurezan a publicat de-a lungul anilor un număr important de studii științifice, fiind înscris și la doctorat la Facultatea de Medicină din Timișoara.

Nicolae Lădar (1925-2004)

Nicolae Lădar (al lui Nica Lădarului) a fost un nădăşan pasionat de locurile sale natale, un împătimit al istoriei localităţii. A făcut şapte clase la Nadăş, apoi s-a specializat ca tehnician silvic.

A cunoscut ca nimeni altul întregul Hotar al Nadăşului, având prilejul, prin însăşi meseria sa, să străbată „la pas” toate pădurile

şi terenurile de la Nadăş (şi nu numai!). Însă n-a făcut toate acestea doar ca specialist silvic, ci a avut mereu ochii deschişi spre dimensiunea istorică a locurilor, reţinând informaţii şi povestiri de la cei bătrâni, adunând şi păstrând „urme” ale vieţii şi civilizaţiei pe aceste meleaguri. L-a preocupat cultura locală, fiind ani de zile dirijorul Corului mixt din Nadăş.

Schiţele şi hărţile făcute de Nicolae Lădar sunt extrem de preţioase pentru monografia de faţă, aşa cum am subliniat şi la începutul acestei lucrări. Nicolae Lădar a fost, întreaga viaţă, un adevărat fiu al satului Nadăş!

Iovan Prundan (1952-2014)

Iovan Prundan (al lui Boncoșu) s-a născut și a copilărit la Nadăș, unde și-a făcut și studiile gimnaziale. După absolvirea liceului, a urmat cursuri universitare de istorie la Universitatea din Târgu Mureș, apoi la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.

A fost ani de zile profesor de istorie la Școala din Nadăș, dar și director al acestei școli pentru o perioadă destul de lungă, dovedindu-se un om dedicat școlii și localității.

După 1990 îl găsim profesor la Liceul German din Arad, unde a funcționat câțiva ani și în calitate de director adjunct.

Alin Văsonan (1983 -)

Nădășan după tată (al lui Căpeț), Alin Văsonan a absolvit Colegiul Național „Moise Nicoară” din Arad, clasă de filologie. A fost un elev talentat și dăruit, participând de două ori la Olimpiada Națională de limba latină (primind o mențiune),

dar și la Olimpiadele Naționale de geografie și de istorie (unde, de asemenea, a luat câte o mențiune). A urmat apoi cursurile

Facultății de Drept de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, pe care a absolvit-o pe locul trei între colegii seriei sale.

În același an în care a absolvit facultatea a dat admitere la Institutul Național al Magistraturii unde, după primul an de curs, se clasează primul dintre cei 180 de auditori, optând pentru funcția de judecător. La absolvirea cursurilor, Alin Văsonan devine cel mai tânăr judecător din țară (în condițiile în care a reușit să fie admis la INM în anul în care a absolvit facultatea, ceea ce se întâmplă foarte rar).

Alege Judecătoria din Oradea în calitate de judecător stagiar, apoi devine judecător la aceeași judecătorie, după care judecător la Tribunalul Bihor, pe urmă judecător la Curtea de Apel Oradea, secția a doua civilă. Susținând examenele de promovare de fiecare dată imediat ce a îndeplinit condițiile de vechime, Alin Văsonan și-a menținut statutul de „cel mai tânăr judecător din țară” și la nivel de tribunal, precum și la nivel de curte de apel în momentele promovării.

Pe lângă activitatea profesională, tânărul judecător se afirmă deja și în domeniul cercetării juridice, publicând până în prezent mai multe articole de specialitate și fiind coautor la volumul *Codul de procedură fiscală. Comentariu pe articole*, București, Editura Solomon, 2016.

Capitolul X

ANEXE SUBIECTIVE

Înceiem monografia de față cu două „anexe subiective”. Le spunem „subiective” pentru că ele exprimă opinii și amintiri ale autorului, trăiri legate de Nadăș. Considerăm că ele își găsesc locul firesc la sfârșitul acestui volum din crezul că evenimentele din experiența de viață, adică „istoria trăită” poate în genere să ajute la o mai bună înțelegere a narațiunii monografice, poate arunca lumini care să limpezească anumite fapte, poate îndepărta umbre care, altfel, ar împieta asupra unor mesaje.

10.1. De la mit... la jaf! Sau „restitutio in integrum” la Nadăș

Există experiențe cărora indivizii, dar și colectivitățile umane le supraviețuiesc cu greu, sau chiar nu le pot supraviețui. O astfel de experiență îndură mulți români de un sfert de secol încoace pentru a trece la „capitalism”. Am pus ghilimele pentru că niciunul dintre conducătorii României din această perioadă nu știe despre ce fel de „capitalism” e vorba. Și, în ce mă privește, nici nu întrevăd șanse să știm în curând, atâta vreme cât secretarii de stat din diferitele guverne și ministere, dar și directorii, ba chiar și

miniștrii și consilierii lor sunt numiți din rândurile membrilor de partid „specializați” în lipit de afișe.

Se poate spune, într-un fel, pe urmele lui Cioran, că românii au ajuns iar pe „culmile disperării”. Toată industria românească a fost distrusă, agricultura la fel, iar forța de muncă tânără și bine înzestrată a luat drumul străinătății. În afară de cei care pot intra în noua categorie a „hoțocrației”, niciun român nu se mai simte bine nici acasă, nici pe aiurea. Adică, „nimeni pe culmile disperării nu mai poate și nu mai are dreptul la somn”¹¹⁷.

Cum s-a ajuns aici? Explicația nu este deloc simplă și nu pot avea pretenția că o voi oferi acum, întregă, în câteva rânduri. Dar o parte din ea poate fi abordată și exemplificată, ceea ce voi face în continuare. De când e politica politică, s-a dovedit că ea nu poate funcționa fără ideologie. Iar ideologiile și utopiile, la rândul lor, nu pot funcționa fără mituri. Se pare că, în ultimă instanță, așa e firea omenească, are nevoie și de mituri. Capitalismul, în diferitele sale variante, ne oferă o mulțime de mituri, cum ar fi cele ale libertății, pieței, șansei, statului minimal, proprietății „sfinte” etc. Firește, în funcționalitatea lor, miturile atrag precum magnetul, mulțimile de oameni confundându-le adesea cu realitatea. Asta s-a întâmplat și cu cei mai mulți români în anul 1990. Aproape nimeni nu s-a întrebat cum poți avea „libertate” ca popor dacă îți distrugi propria industrie și agricultură. Nimeni nu a vrut să știe dacă „piața liberă” poate face din România o țară respectată în economia europeană sau o transformă într-o simplă colonie interesantă pentru resursele sale și pentru mâna de lucru ieftină. Aproape toți românii au crezut în „șansă” și s-au văzut cuprinși în „sfînțenia” proprietății.

Asupra acestui mit al „sfînțeniei” proprietății mă voi opri în cele ce urmează. Era de la sine înțeles că după anul 1989 românii vor dori cu toată ființa lor să-și recapete proprietățile. Iar alții să

¹¹⁷ Emil Cioran, *Pe culmile disperării*, București, Editura Humanitas, 1990, p. 60.

și le construiescă, după „șansă”. Aș vrea să fiu bine înțeles, eu cred că miturile, luate în sine, nu sunt nici bune, nici rele. Abia când oamenii, în anumite contexte, ajung să le confunde cu realitatea, abia atunci pot realiza că s-au înșelat amarnic. Sau, dimpotrivă, că miturile le-au fost utile... „Sfințenia” proprietății poate fi un factor mobilizator, dar la fel de bine poate fi unul distructiv. Dau cuvântul din nou lui Emil Cioran: „Nu vom putea elogia îndeajuns utopiile pentru a fi denunțat ravagiile proprietății, esența ei monstruoasă, urgiile cărora le este izvor. Mare sau mic, proprietarul este pătat, corupt în adâncul ființei: corupția lui întinează cel mai neînsemnat obiect pe care-l atinge ori și-l însușește”¹¹⁸.

Nu sunt de acord cu generalizarea lui Emil Cioran. Știm cu toții că la nivel de proprietăți mici și medii găsim adesea multă muncă și iscusință, trudă și răbdare, chibzuință și acumulare pe parcursul mai multor generații. O astfel de proprietate, care nu are nimic de-a face cu furtul, cu raptul, cu înșelarea altora, ci rezultă doar din efortul propriu, e îndreptățită, în ochii celui care a făurit-o, la un anumit grad de „sfințenie”. Cu totul altfel stau însă lucrurile cu „marile proprietăți”, care nu se bazează nici pe muncă, nici pe trudă și iscusință, nici pe acumulări de generații, ci pe furt de la stat sau de la ceilalți, pe afaceri oneroase, pe rapt, pe forță și vicleșug, pe corupție și minciună etc.

Ce „sfințenie” să găsim în proprietățile unui mare feudal când, doar pentru că l-a ajutat pe un principe sau pe un rege într-o luptă, a primit drept „răsplată” teritorii întregi, cu sate și supuși? Sau când a ajuns în posesia unor moșii și castele la jocul de cărți și la beția unei nopți? Sau pur și simplu pentru că s-a angajat să fie garantul unei religii? Până la urmă, orice sistem de proprietate este un construct social, nu este un „dat” natural sau sfânt. Iar în lumea modernă este un construct juridic ce protejează adesea interese care n-au nimic comun cu „sfințenia”.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 112.

Şi acum să trecem la exemplificare. În judeţul Arad, precum în toată istoria Banatului şi Ardealului, a spaţiului românesc mai larg, proprietatea feudală s-a constituit de regulă prin aservirea obştilor săteşti, printr-un abuz îndelungat şi sistematic. Voi rămâne la exemplul Aradului, mai precis al satului Nadăş din acest judeţ. După cum am menţionat în această lucrare, pe la 1732, împăratul habsburgic îl împrăprietăreşte pe Rinaldo, Duce de Modena, cu nu mai puţin de 122 sate şi 74 puste în Ţara Zărandului (între care şi Nadăşul) pentru „servicii credincioase”!

În timp au venit alţi „domni de pământ”, mari proprietari peste păduri şi terenuri de la Nadăş. Mai aproape de noi apar ca proprietari numele de Mărcuţ şi Grosz. Locuitorii mai vârstnici ai Nadăşului îşi amintesc încă de familia Grosz, care stăpâna o suprafaţă mare de pădure în Hotarul satului, de fabrica de cherestea din apropierea localităţii, dar şi de avocatul şi administratorul averii în persoana domnului Miclosi. Pe lângă pădurea familiei Grosz, mai multe familii din sat aveau pădurea lor, de la un hectar la 10-15 hectare pentru unii mai înstăriţi, în plus mai exista şi o pădure comunală. Între săteni şi proprietarul Grosz nu se cunosc neînţelegeri şi pricini grave, mulţi localnici câştigându-şi venitul, în perioada interbelică, muncind la pădurea lui Grosz sau la fabrica acestuia. Din lipsă de bani sau chiar din delăsare, mulţi săteni nu s-au învrednicit să-şi treacă avuţia în Cartea Funciară de la Ineu. Ei îşi cunoşteau suprafeţele din tată în fiu, iar cele mai multe acte de vânzare-cumpărare se reduceau la prezenţa unor martori. Aşa se face că, până astăzi, multe suprafeţe obţinute de locuitorii Nadăşului în urma celor două reforme agrare (inclusiv din pădurile lui Grosz) nu sunt trecute pe numele lor în Cartea Funciară. Nu aveau cum să bănuiască, în ignoraţa lor, că va veni ziua lui *restitutio in integrum*...

Căci de aici pornește toată tragedia. Pentru a fi pe înțelesul tuturor, să amintim că, după anul 1989, în toate țările foste socialiste, scăpate de sub influența sovietică, s-a pus și problema măsurilor reparatorii, a revenirii proprietăților în mâna foștilor proprietari. S-au conturat două modele de aplicat: 1) modelul restituirii (în natură, iar în unele cazuri, prin compensări plafonate), model aplicat îndeosebi în fosta Cehoslovacie și în Germania de Est; 2) modelul compensării prin sume plafonate, astfel încât pe total să nu se depășească o anumită sumă care poate fi suportată de economie și care să nu afecteze generațiile următoare, model adoptat în principal de Ungaria. S-au înregistrat și excepții. De exemplu, Polonia nu a avut nevoie de o legislație în acest sens, întrucât aici ponderea proprietății socialiste a fost destul de restrânsă, cazurile rezolvându-se în instanță. Dar excepția care a produs mirare pentru toată lumea a fost România. România a anunțat *restitutio in integrum*! Adică, în înțeles general, o restabilire a situației anterioare.

În timpul guvernării CDR (Convenția Democratică din România, 1996-2000), sub inspirația țărănistului Lupu și a liberalului Câmpeanu, prinde contur procedura lui *restitutio in integrum*. Am convingerea că acești inițiatori (și mulți alții ca ei) habar nu aveau de istoria proprietăților din Ardeal și din Banat. Căci dacă ar fi avut, ar trebui să-i bănuim de lucruri mult mai grave... Să nu se fi știut, de exemplu, că după primul război mondial, respectiv după întregirea României, a avut loc „procesul optanților”, proces după care, acelor proprietari care au optat să plece din țară, statul român le-a plătit despăgubiri în aur? Și că, la fel, statul român a plătit și după al doilea război mondial?

Atunci cum să mai procedezi la *restitutio in integrum*? Nu mai procedezi astfel decât dacă ești irațional! Sau extrem de interesat de procedură. În România a învins irraționalitatea. În zadar ne-

a avertizat CEDO (Curtea Europeană a Drepturilor Omului) că suntem singurii care în ultimii zece ani avem în jur de 300 de violări ale drepturilor omului prin nerespectarea drepturilor de proprietate. CEDO a fost nevoită să dea prima hotărâre-pilot pentru România, hotărâre în care se arată că formula *restitutio in integrum* este extrem de problematică, deoarece România, prin această procedură, nu mai poate asigura un echilibru just între generații, între despăgubirile ce trebuie plătite și potențialul economic la țării. CEDO a recomandat expres plafonarea acestor despăgubiri, crearea unui sistem mai previzibil, eșalonarea plăților pe o perioadă mai lungă etc., adică, altfel spus, a cerut României să revină la raționalitate. Din păcate, în România se preferă în continuare iraționalitatea.

Să ne întoarcem acum la satul Nadăș. Cum am arătat mai la început, în perioada interbelică, familia Grosz Iosif și Elena (născută Weisz) era proprietară peste mari suprafețe de pădure din Hotarul acestui sat. Familia Grosz nu a avut copii. În Procesul verbal al Reformei Agrare (din data de 22 martie 1929), amintit în lucrarea de față, se consemnează defalcarea terenului expropriat de la familia Grosz în suprafață de 1244 iugăre, cu încheierea „s-a controlat și găsit de bună”, în proprietatea familiei Grosz mai rămânând 6997 de iugăre (un iugăr fiind puțin mai mare de o jumătate de hectar, sătenii judecând în genere că un hectar are două iugăre). Încă din anul 1923 soții Grosz au încheiat un testament în fața notarului public Eugen Beles (testamentul nr. 63/23.04.1923), în care este stipulată moștenirea reciprocă în caz de deces. În același testament mai sunt trecute alte 18 persoane ca moștenitori după decesul ambilor soți Grosz.

Din câte se cunoaște, soții Grosz au înființat la un moment dat „Societatea Anonimă de Exploatare Silvice Ghiorgieni”. Iosif Grosz decedează în 1935, iar soția acestuia, Elena Grosz, întocmește un

codicil la testamentul anterior, menținând cele 18 persoane ca moștenitori. Între aceste persoane apare și Ana Szerenyi (născută Littmann). După decesul lui Iosif Grosz, „Societatea Anonimă de Exploatare Silvice Ghiorgieni” este transformată în „Forestiera Nadăș” s.a.r. Dar, în anul 1938, Elena Grosz înstrăinează acțiunile sale de la „Forestiera Nadăș” către Emil Miclosi. Apoi, după anul 1944, Elena Grosz pleacă în Israel, unde decedează în 1955.

Pe scurt, aceasta este istoria familiei Grosz. De aici încolo începe... *restitutio in integrum!* Dar cui îi va reveni averea familiei Grosz? Dintre cei 18 moștenitori din testamentul soților Grosz am menționat doar pe Ana Szerenyi, căci tocmai fiica acesteia, Ecaterina, căsătorită Mairovitz, va deveni importantă pentru restituire. De aici începe și seria nesfârșită a întrebărilor. De ce numai Ecaterina Mairovitz, la vârsta de 92 de ani, cât avea în 2003, primește Certificat de moștenitor al defunctei Grosz Elena de la Biroul Notarial Adrian Vlăi din Arad? Ce s-a întâmplat cu ceilalți 17 moștenitori? Cu puțin timp înainte de a dobândi respectivul certificat, Ecaterina Mairovitz întocmise un testament în favoarea familiei Colțeu Mihai și Viorica din Arad. Notarul Adrian Vlăi a stabilit că familia Colțeu va moșteni și pădurea de la Nadăș. Ca să „întărească” filiația Grosz Elena – Mairovitz Ecaterina – Colțeu Mihai și Viorica, notarul a recurs și la declarațiile a doi martori, Crișan Stelian și Hotăran Tiberiu, dar „uită” să le treacă CNP-urile în acte. Oare de ce? Ce vârstă puteau avea cei doi martori care ar fi cunoscut-o pe Grosz Elena (născută în 1869)?

După ce a reușit la Biroul Notarial Adrian Vlăi din Arad, familia Colțeu formulează, în temeiul Legii 247/2005, o cerere de retrocedare a bunurilor ce ar fi aparținut Elenei Grosz (Ecaterina Mairovitz decedase în 2004). Inițial, cele două comisii de fond funciar, respectiv Comisia locală a comunei Tauț (de care aparține satul Nadăș) și Comisia județeană Arad resping cererea familiei

Colţeu. Astfel s-a ajuns în instanţa de judecată. Nu sunt jurist şi nu voi intra în toate chichiţele procesului. Tot ce pot să fac este să pun întrebări care exprimă nedumeririle sătenilor din Nadăş, aşa cum am procedat şi până aici. Fapt este că prin Sentinţa civilă nr. 657/2006 a Judecătoriei Ineu, judeţul Arad, se dispune reconstituirea dreptului de proprietate în natură în favoarea familiei Colţeu pentru o suprafaţă de aproape 8.700 ha teren cu pădure, dar şi pentru unele clădiri sau construcţii. Cei care au judecat nu şi-au manifestat dubii faţă de calitatea de moştenitor a familiei Colţeu. Dar nu ar fi fost normal să se verifice această calitate? Mai mult, au considerat că trecerea proprietăţii la Societatea Forestiera Nadăş a fos fictivă. Dar cine a stabilit acest lucru? Se mai susţine că terenurile expropriate de la Grosz Elena ar fi fost înscrise „din eroare” în Cartea Funciară. Iarăşi, cine a constatat această eroare? Apoi, cum poate fi împrumărită o persoană fizică pe bunurile deţinute de o persoană juridică, aşa cum a fost Societatea Forestiera Nadăş?

Seria întrebărilor poate continua aproape la nesfârşit. Nu era normal şi obligatoriu juridic ca, înainte de a se da sentinţa de retrocedare, să se ceară o expertiză topografică şi să fie chestionaţi şi sătenii care se învecinează cu respectivele suprafeţe? Nu şi-a pus niciun magistrat întrebarea cum de au rămas de retrocedat aproape 8700 ha, când familia Grosz, după Reforma Agrară (aplicată aici în 1929), rămăsese cu doar 3500 ha? Nu l-a mirat pe niciun judecător în cauză faptul că suprafaţa retrocedată familiei Colţeu ajunge să depăşească întreaga suprafaţă a Hotarului Nadăş (suprafaţă care, în 1910 era de 8679 ha)? Nu, nu a mirat nici pe judecătoarea Floriţa Boloş (arestată preventiv pentru luare de mită într-o altă cauză), nici pe judecătorul Aurel Tripa (aflat în situaţie similară cu colega sa, Boloş).

Văzându-se stăpână, prin sentinţa definitivă, asupra miilor de hectare de la Nadăş, familia Colţeu începe să-şi facă simţită prezenţa

în mod sistematic prin sat, iar locuitorii încep să se obișnuiască îndeosebi cu doamna Colțeu, devenită în timp, pentru țărani de aici, pur și simplu „Doamna”. Dar țărani Nadășului încă nu știau câtă suprafață stăpânește „Doamna”. Nedumeririle și spaima au început să apară după o vreme, când „Doamna” a luat pe rând, azi un localnic, mâine altul, peste o lună sau jumătate de an pe altul..., atrăgându-le atenția că o construcție a unuia, un sălaș al altuia, o suprafață de pășune sau de pădure nu sunt ale lor, ale sătenilor, ci ale „Doamnei”. Îngrijorarea crește, bieții oameni nu pot înțelege cum se face că bucata lor de pământ (folosită de părinți, de bunici și străbunici, de când se știu) nu mai este a lor, deși ei știau că a fost cumpărată de multe decenii de la cutare sau cutare, ori că părinții sau bunicii au primit-o la Reforma Agrară.

După vorbe, „Doamna” trece la acțiuni de forță (având mereu alături și pe fiice și pe un ginere), somează, dă termene, apoi vine cu executorul judecătoresc și cu jandarmi. Unii săteni se supun, alții încearcă să reziste, lucrurile se înfierbântă, încep să scape de sub control, uneori fiind iminente situații tragice. Întâmplările de la Nadăș încep să apară și în presă, sătenii își trimit delegații cu plângeri la Președinția României, la Parlament și la Guvern. Încep mai multe procese, unele aflate încă pe rol, dar destule câștigate la Ineu și Arad de aceeași familie Colțeu. În paralel, „Doamna” a început imediat exploatarea pădurilor, mulțime de autocamioane traversând zona cu lemne încărcate din pădurile Nadășului.

Restitutio in integrum face ravagii la Nadăș și în multe alte cazuri similare. Legislația retrocedărilor s-a dovedit un mediu atât de propice pentru nașterea mafii retrocedărilor, a drepturilor litigioase, mafii în care găsești de-a valma notari publici, avocați și judecători, amatori de proprietăți și interlopi, încât, după cum se poate vedea în ultima vreme, DNA-ul nu mai prididește să facă dreptate! DNA (Direcția Națională Anticorupție) începe să devină

un „mit”, o instituție-mit, ceea ce se poate deduce din sondajele de opinie, sondaje care ne arată că prestigiul acestei instituții și gradul de încredere în ea se ridică tot mai mult, fiind așezată, în ochii cetățenilor, alături de Biserică și Armată. Disperarea oamenilor creează mituri, speranța lor de dreptate și adevăr se agață acum de DNA. De la DNA așteaptă în ultimele luni de zile și sătenii Nadășului venirea dreptății! Deocamdată DNA-ul a blocat exploatarea pădurilor de la Nadăș. Sătenii așteaptă să se facă lumină și pentru ei, să primească răspuns la întrebările pe care le-am formulat în rândurile de mai sus. Se va rămâne doar în mit? Un mit a declanșat jaful... Un alt „mit” îl va putea opri?

PS. Da, între timp „mitul” DNA a funcționat pentru Nadăș! Prin Ordonanța din 17 februarie 2016, DNA, Serviciul Teritorial Timișoara dispune sesizarea Curții de Apel din Timișoara pentru „desființarea **Certificatului de calitate de moștenitor nr. 5/31.01.2003** eliberat de Birou Notar Public Vlăi Adrian din Arad”, respectivul certificat fiind un caz de infracțiune de fals intelectual în formă continuată din partea amintitului notar... E rândul judecătorilor acum să decidă! Nădășenii așteaptă...

10.2. Arhaicul în mijloc de secol XX la Nadăș. Istorie trăită

Am convingerea că România nu poate fi înțeleasă fără experiența satului¹¹⁹. Popor de munte, de țărani, românii abia dacă se află, într-o proporție covârșitoare, la primele două, trei generații

¹¹⁹ Această parte a textului, cu unele modificări, a apărut și în Ioan Biriș, *Arhaicul în mijloc de secol XX la Nadăș, județul Arad. Istorie trăită*, în vol. Doru Sinaci, Emil Arbonie (coordonatori), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XI, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2016, pp. 572-597.

de „încălțați”, adică de oameni care au lăsat opincile. Firește, există și orașeni mai vechi, dar eu vorbesc de masa populației. Chiar și tinerii urbani de astăzi, cei mai mulți dintre ei, au încă bunici, străbunici și chiar părinți „la țară”. Iar satul a rămas (încă) arhaic, în decalaj mare față de modernitate.

În Nadăș (județul Arad), satul copilăriei mele, se „trăia” ca în Biblie. Nu mă refer, firește, la sfințenie, ci la modul arhaic de viață. Pentru studiu, astfel de comunități oferă privilegiul înțelegerii duratelor lungi din istorie. Savanții de la faimoasa Școală franceză de la *Anale* tocmai asta au înțeles: istoria are sens, poate fi mai bine percepută din perspectiva duratelor foarte lungi. După unii dintre aceștia, Evul Mediu se prelungește până în zilele noastre. Și, cel puțin pentru anumite oaze de viață socială, așa cum sunt unele sate de munte, cred că au dreptate. Am, în acest sens, experiența satului natal. Cei din generația mea, îndrăznesc să spun, au un mare privilegiu. Pe timpul unei vieți au putut să vadă cum se lucra la țară cu mijloace din Evul Mediu, chiar din Antichitate, dar au trăit și industrializarea clasică pe viu, iar astăzi gustă era internetului. Puține generații au reușit să fie martore pentru schimbări atât de profunde într-o singură viață.

Nadășul de Arad este un ținut frumos și un pic misterios! Sau cel puțin așa mi se părea mie în copilărie. Mai ales după ce citisem povestea Sămădăului din *Moara cu Noroc*. Nu știu dacă Slavici a trecut prin Nadăș, dar îmi închipui ușor că nu este exclus să-și fi imaginat vestita *Moară* după dealul numit Scoborăș, cam la jumătatea drumului din sat până la Debelagora. De ce l-au numit nădășenii „Scoborăș”? Cred că din următorul motiv: primii nădășeni locuiau în jurul Debelagorei, deci coborau către locul de astăzi al satului, nu urcau. Direcția era de coborâre... Și în timpul copilăriei mele dar și cu mult înainte se găseau pe aici multe turme de porci și cirezi de vite. Oricum, Sămădăul lui Slavici nu întâlnea

dealuri pe drumul de la Ineu către Șicula, cum interpretează unii, ci de la Ineu înspre Nadăș, pe la Mocrea, dacă nu cumva *Moara cu noroc* ar fi putut fi chiar la Mocrea sau mai încolo către Șilindia. Și, mai probabil, Slavici putea avea în minte chiar Dealul Mocrii, având în vedere că Ghiță cârciumarul prindea adesea caii pentru a da o fugă până la Ineu, căci Mocrea este chiar în apropierea Inelui, dar până la Nadăș sunt vreo treizeci de kilometri.

Însă în mintea mea de copil imaginam fără probleme câte o *Moară cu noroc* fie la Scoborâș, un deal minunat flancat de văi și păduri, fie la Birtuț (unde chiar a fost un „birt”), fie la Debelagora, muntele frumos, cum îi spune și numele. Iar la Debelagora, sus pe creastă, poposeau adesea turiști curioși și dornici de drumeții. Copil fiind, mă bucuram mult să-l văd pe cabanier cum pornea cu măgărușul său să scoată apă de la izvorul aflat la vreo două sute de metri mai la vale. Cred că era singurul măgar din aria satului, așa că mulți nu scăpau ocazia să facă poze cu el. Iar când priveam către înaltul cerului, vedeam cabinele de funicular care transportau lemne pe distanțe de kilometri până la Călăci, cum mai este numită halta Nadăș. Toate acestea mi se păreau lucruri de poveste, ba chiar misterioase un pic. Misterioase pentru că nu-mi puteam explica deloc mișcarea lemnelor pe un fir aflat la mare înălțime, cum nu înțelegeam nici de ce cabanierul de la Debelagora nu a făcut cabana lângă izvor, mai în vale, ci a așezat-o, el sau înaintașii lui, tocmai pe vârful, unde nu era apă și bătea vântul.

Dar Nadășul meu era interesant și sub alt aspect. Satul este întins pe Valea Ceșa pe vreo șase kilometri lungime, iar în sat locuiau în mare măsură numai bătrânii care nu mai erau buni de lucru și copiii care mergeau la școală. Aproape fiecare familie era scindată în două: „cei din sat”, bătrâni și copii, cum ziceam, și „cei de la deal”, de la sălaș, adică forța bună de lucru. Tradiția s-a stabilit așa deoarece pământul din țarină, de pe lângă sat, nu era

îndestulător, așa că sătenii au despădurit cât au putut în jurul satului, de la un kilometru până la zece, cincisprezece kilometri împrejur, construindu-și acolo sălașe, adăpost pentru vite și pentru oameni buni de lucru. Sau invers: mai întâi au fost sălașele, apoi satul pe care-l vedem acum! De fapt, pentru cele mai multe familii, viața economică activă se petrecea la sălașe. Pământul de deal era sărac, dar cu mult gunoi de la animale dădea uneori recolte suficiente. Spun suficiente pentru o agricultură de subzistență, pentru că erau foarte puțini aceia care reușeau să vândă cereale, veniturile oamenilor fiind obținute mai ales din vânzarea de animale.

Și, lucru destul de curios, aproape toate sălașele erau construite pe culmi de deal, foarte rar în văi. Mi se părea curios, căci mă întrebam de ce stau sălașele pe deal, adică în locuri în care apa trebuia cărată din vale către vârf de deal, la fel recoltele și fânul, când mult mai ușor ar fi putut fi transportate invers, din deal către vale. Unii bătrâni mi-au spus că locurile din vale nu sunt sănătoase, că în vale se lasă toate micsmele, pe când pe vârfuri de culme locul e mai sănătos. Poate că aveau dreptate!

La fel ca în toți Apusenii, munții au fost umanizați și aici. Probabil primii locuitori s-au asociat după gradul de rudenie, pentru că diferitele dealuri devenite terenuri arabile și sălașuri poartă denumirile unor familii. Așa avem Dealul Conteștilor (adică al celor cu numele Conta), Dealul Horgeștilor (cu numele Horga), Dealul Bâșceștilor (de la Bâșca), Dealul Ardelenilor, Dealul Hurezanilor, Dealul Popeștilor (de la numele de Popa, nu Popescu), dar și Dealul Birișeștilor și multe altele.

Dealul Birișeștilor se află foarte aproape de Debelagora, e un deal ce însumează în jur de cincizeci de hectare de pământ arabil, iar străbunicii din partea tatălui ocupau cam douăsprezece hectare de pământ aici, totul laolaltă, din care un hectar era cu pădure. Bunicul tatălui meu, moșul Petru – cum fusesem învățat să-i spun – ,

făcuse această avere împreună cu tatăl său, tăind din pădure bucată cu bucată. Tatăl moșului se numea Damian, de aceea familia va rămâne cu denumirea de Biriș al lui Damian. Probabil rude cu toții la începuturi, pe Dealul Birișeștilor se mai găseau și Biriș al lui Sava, Biriș Teodor al lui Iosivuț și alții. Când eram copil, cea mai mare familie din Dealul Birișeștilor era aceea a lui Biriș Teodor, care, probabil, tocmai fiindcă era mai numeroasă (avea vreo treisprezece copii), era numită pur și simplu a lui Birișu. Birișeștii erau cunoscuți și ca oameni foarte puternici.

Mă impresiona în mod deosebit Biriș Teodor, cel cu copii mulți, dintre care vreo trei apropiați de vârsta mea. Nu era prea înalt, mai degrabă de înălțime mijlocie, dar avea o statură herculeană, era pe atunci cel mai puternic om din sat. Cu un mijloc subțire, spatele era de-a dreptul impresionant, iar brațele păreau ale unui gladiator, deși omul n-a făcut niciodată haltere sau culturism, nici nu auzise vreodată de așa ceva. O întâmplare mi-a rămas întipărită pe veci în minte. Eram în vacanță, aveam zece ani, iar vacanțele mi le petreceam de obicei la sălaș, la Debelagora, ajutând după puteri la îngrijitul vitelor ori la seceriș. Tocmai se treiera grâul, iar munca asta se făcea de regulă prin clacă, vecinii ajutându-se pe rând unii pe alții. Ajutam spre seară la punerea grâului în saci, iar bărbații cărau sacii în podul casei. Erau vreo douăzeci de metri de la arie până la gura podului. Cum era obiceiul, pe când se apropia cina, gazda scotea câte o sticlă cu pălincă, iar ziuășii deveneau rapid mai veseli și spuneau glume. Unui vecin mai hâtru îi veni ideea să-l provoace pe Biriș Teodor dacă îi tot așa de tare ca în anii trecuți, sugerând discret că acesta ar mai fi slăbit, că a rămas numai vorba de el. Unii se prind de stratagema hâtrului și pun și ei paie pe foc, doar-doar îl scot din țâțâni pe baci Todor. Deși Birișu nu-i bagă în seamă la început, după ce mai trage și el o gură bună de răchie, se hotărăște brusc și-i somează pe ortaci:

– Bine, mă, puneți-mi doi saci pe umeri!

Imediat doi vecini se grăbesc să îi așeze doi saci, unul pe un umăr, altul pe celălalt umăr, baci Todor ținând mâinile în șolduri.

– No, acuma dați-mi câte un sac sub fiecare subsuară!

Ceilalți se executară imediat, apoi priviră mirați și cu invidie cum Birișu stătea drept ca lumânarea cu cei patru saci, judecând cu voce tare că baci Todor ține pe el tocmai o sută și șaiszeci de kile, sacul plin cântărind fiecare câte patruzeci de kilograme.

– Da, bine, zise hâtrul, da' io nu cred că poți să-i și duci până la pod...

Birișu nu răspunse, însă se scutură puțin cu cei patru saci, se învârti pe loc, apoi se opri chiar în fața hâtrului și-i șuieră printre dinți:

– Acuma ridică-mi un sac să-l prind cu dinții!

Hâtrul începu să se codească, uite, baci Todor, io zic că-i destul, Doamne ferește, să nu pățești vreun necaz... Baci Todor îl fulgeră însă cu o privire care nu cunoștea refuz, așa că hâtrul îi ridică sacul în dreptul gurii, Birișu prinse bine sacul cu dinții, apoi plecă repejor cu cei cinci saci până la podul casei.

Asistența rămăsese cu gura căscată, apoi se grăbiră cu toții să-i mai dea lui baci Todor o gură de pălincă, minunându-se de isprava Birișului și luându-l peste picior pe hâtrul care se îndoise de puterea uriașului. Nici mie nu-mi venea să-mi cred ochilor, dar tot restul serii auzii fel de fel de pățanii asemănătoare care-l aveau ca erou pe Biriș Todor, vecinii întrecându-se care mai de care să aducă aminte despre cutare sau cutare întâmplare din anii trecuți, când baci Todor ori ridicase singur o căruță răsturnată, ori scosese din vreo râpă un cal cu piciorul rupt etc.

Și pentru că veni vorba de treieratul grâului, copil fiind, am prins în satul meu, pe viu, patru tehnologii pentru această operație. Prima era cea mai arhaică. Gospodarul rădea cu sapa iarba de pe o suprafață plată și circulară, apoi mătura bine până rămânea

pământul neted și curat, iar pe această suprafață se presărau snopii de grâu, după care erau plimbați ore întregi doi boi sau două vaci pe aria cu spice, până când boabele de grâu săreau din spice. Firește, toată această activitate se desfășura pe o vreme cu multă căldură, și numai după ce soarele se ridica sus pe cer. După ce se luau paisele de pe arie, grâul era adunat și trecut prin vânturător, pentru a îndepărta pleava. Acest mod de a treiera s-a aplicat probabil și în antichitate, iar eu l-am văzut doar de câteva ori, izolat. Dar de aici venea vorba țăranilor de „călcatul grâului”, în loc de treierat.

O a doua tehnologie era numită de către săteni treieratul (sau călcatul) cu ierganul. Nu știu de unde vine denumirea de „iergan”, n-am găsit cuvântul prin dicționare, probabil e un termen local sau împrumutat, dar utilajul (a cărui schiță a fost prezentată în această lucrare) era foarte îndrăgit de copii, deoarece presupunea mânatul cailor... Pe măsură ce creșteam, parcă de la un an la altul, cele două tehnologii au dispărut ca prin farmec. Se generalizase o a treia procedură, treieratul cu motor și cu batoză simplă. Erau niște motoare așa cum se mai pot vedea și astăzi, destul de rar, e drept, la tăiatul lemnului. Dar mecanicul era un personaj nou în contextul treieratului, de el depindea toată treaba, iar țăranii îl respectau pentru că era „maistor”, meseriaș, de aceea gospodinele, când venea vremea prânzului, dădeau maistorului cele mai bune bucate. Mecanica începea să înlocuiască boul și calul.

În fine, în satul meu au apărut, ceva mai târziu, și batozele moderne, dotate cu propria lor putere de tracțiune, fiind în aceeași construcție un tractor și o batoză mare, mult mai productivă. Numai că această batoză mare nu putea merge pe toate coclaurile, ceea ce presupunea ca țăranii să-și transporte grâul uneori pe kilometri întregi, de aceea nu au renunțat multă vreme la tehnologia amintită mai înainte, parcă mai adaptată condițiilor de teren unde nu era colectiv (cooperativă agricolă de producție).

Dar, indiferent de tehnologia utilizată, treieratul era, cum spuneam mai devreme, un prilej de bucurie și de întâlnire pentru țărani răsândiți pe dealuri. Se lucra cu o anumită voieșie, iar la sfârșit se petrecea. Atmosfera, asemenea aceleia din scrierile lui Coșbuc, era trăită nu doar pentru că aveam simțire de copil, ci pentru că era aidoma, era vie, căci pe dealurile Nadășului, vara, cântecul se auzea cu mult înainte de răsăritul soarelui, talăngile de la animale răsuna peste tot și nu vedeai nicăieri vreun petec de pământ nefolosit. Atmosfera aceasta idilică era întreruptă crud însă după ce se încheia treieratul, atunci când veneau „jăcuțerii” (alt termen ciudat folosit de săteni), adică acei funcționari ai primăriilor care adunau cotele. Aceștia erau o adevărată spaimă pentru localnici, deoarece uneori măturau pur și simplu podurile caselor, luând tot grâul sau porumbul de la oameni, fără să-i intereseze cum va trăi pe urmă bietul țăran sau dacă mai are sămânță pentru anul viitor.

Apariția acestor „jăcuțeri” era resimțită catastrofal nu numai prin acțiunea lor, ci și prin faptul că apăreau ca un „corp străin” pentru această comunitate de săteni atât de izolată, comunitate aflată în afara contactelor cu autoritățile și cu lumea mai largă. Cred că era prin 1956 sau 1957, când încă se adunau cote pentru ruși, armata sovietică era în țară, iar „jăcuțerii” ajunseseră și la sălașurile de la Debelagora. Era o atmosferă apăsătoare, ai mei încărcaseră un car cu saci de grâu pentru cotă, iar străbunicul (bunicul lui tata), moșul Petru, om către optzeci de ani, se așează tăcut în fața boilor și, cu nelipsita-i pipă în colțul gurii, îndeamnă boii să pornească, fără cuvinte, în timp ce-i observ pe față două șiroaie de lacrimi. A fost singura dată când l-am văzut plângând pe acest om care, în viața sa aspră, făcuse averea familiei, avusese slugi și turme de animale, luptase în primul război mondial și a ajuns prizonier în Galiția. Vorbea românește, ungurește și rusește,

dar n-a făcut niciodată politică, îi plăcea gospodăria și atitudinea serioasă, responsabilă, spunea ceva după ce chibzuia mai întâi, de aceea vecinii îi cereau adesea sfatul.

Țăranii mei, cu toate greutățile, reușeau o raționalizare cât se poate de bună pentru mediul lor. Tot terenul arabil era folosit la milimetru, îngrășat în fiecare iarnă și primăvară cu gunoi de grajd de la animale, curățat și arat ca ogor după fiecare cultură. Nu cunoșteau erbicidele, așa că lanurile de grâu, de orz sau de ovăz erau curățate de buruieni cu „ocicul”, un fel de baston cu lamă ascuțită la vârf, cu care se tăiau buruienile. La fel aveau grijă și de pășuni și de fânețe, pe care le curățau în fiecare an. De cum dădea căldura, cam de prin luna mai, vacile erau trimise până prin septembrie în pădure, la câțiva kilometri de sălaș, așa încât terenurile proprii rămâneau de rezervă, până toamna. Poate părea de mirare, dar statul de atunci nu interzicea țăranilor particulari să ducă animalele în pădure, cu excepția parcelelor unde erau puieți.

Cum cei buni de lucru aveau treabă toată vara în gospodăria de la sălaș, grija animalelor aflate în pădure cădea în seama bătrânilor sau copiilor. Ocupația aceasta presupunea să te scoli zilnic foarte dimineață, cam când se crăpa de ziuă, să-ți iei traista cu mâncare (pregătită de obicei din seara de dinainte) și să pornești în ritm susținut vreo trei-patru kilometri pentru a găsi vacile în pădure. Ce se întâmpla? În fiecare seară, cel care stătea toată ziua cu animalele, înainte de a porni spre sălaș, lăsa vacile de obicei la baza unui deal din pădure, iar dimineața le găsea undeva sus spre coama dealului. Seara, după o zi întreagă, vacile erau sătute și urcau puțin în pădure, apoi se culcau. Dar spre dimineață, în jurul orei patru sau cinci, porneau la păscut, uneori depărtându-se destul de mult de locul unde fuseseră lăsate cu o seară înainte. Cel care le căuta dimineața se ghida după clopotul (talanga) de la gâtul vacii

care „conducea” cireada, căci, după cum se știe, nu doar oamenii își aleg lideri, ci și comunitățile de animale ascultă de exemplarul care are mai multă „inițiativă”. Diminețile de vară, în pădure, erau un adevărat spectacol de talângi, toți cei care își căutau animalele trebuind să fie bine familiarizați cu sunetul talângii lor.

Am trăit o asemenea experiență după ce am terminat clasa a IV-a. Pe atunci, în Nadăș nu erau șapte clase (deși mai demult au fost), însă se știa că peste un an se va reînființa școala de șapte ani, așa că ai mei au decis să rămân un an acasă. Acel an m-a maturizat foarte mult. După ce o vară întregă am avut responsabilitatea vacilor (aveam vreo nouă-zece capete în pădure, la sălaș rămânând doar o vacă sau două dacă urma să aibă viței ori aveau atunci viței mici, plus boii și caii cu care se lucra), am ajuns să cunosc foarte bine pădurile pe mulți kilometri depărtare, până la Highiș. Eram o gașcă de prieteni, cam patru cu vaci și unul cu oi. Ne întâlneam către amiază, pe când animalele erau sătule, în „zăcătoare” (locul de odihnă de la amiază) fie pe Criviteș, pe atunci o vale cu pădure deasă, fie pe Ceșa, valea mai largă ce ducea în sat. Mâncam la foc, ne făceam frigărui cu slănină și ceapă, apoi mulgeam lapte proaspăt de la vaci și-l beam la concurs, cine poate bea un litru de lapte (fiecare aveam în traistă cana de tablă de un litru) fără să respire. După aceea urma, firește, joaca.

În pădure trăiam în comuniune nu doar cu animalele noastre, ci și cu lupii, cu vulpile și cu alte sălbăticiuni. Am învățat să nu mi mai fie frică, umblam nu doar ziua prin mijlocul pădurilor, ci adesea și noaptea. Într-o zi, aflându-ne la masa de amiază, aproape de noi erau oile amicului din grupul nostru obișnuit. Nu știu de ce, dar niciunul dintre noi nu aveam câine. Fiind cu toții prinși într-un joc de cărți, la un moment dat am ridicat privirea și am văzut un lup chiar în mijlocul oilor, parcă nu era decis pe care s-o înșface, dar se uita și la noi.

– Lupul, strig eu, sar imediat în picioare, iau bâta nelipsită și încep să fug după lup.

Șiret, lupul pusese deja gura pe un miel născut în iarna care trecuse, acum aproape cât o oaie, și fugea către pădure cu mielul în gură. Noi, copiii, strigam cât puteam în timp ce ne țineam nu departe de lup, el se întorcea din când în când parcă voind să măsoare distanța dintre noi, la un moment dat mi s-a părut că am reușit să micșorez distanța, arunc bâta cu toată puterea înspre lup, am impresia că l-am atins în spate, dar lupul face câteva salturi și dispare pe un pârâu în pădure. N-am avut ce mai face, ne-am lăsat păgubași, încercând să-l îmbărbătăm pe prietenul nostru. A doua zi, nu departe de unde am încetat să mai urmărim lupul, am găsit lâna mielului. Lupul nostru nu s-a oboșit să meargă prea departe, simțind, probabil, că nu eram un pericol pentru el.

Dar nu numai lupii erau dușmanii noștri. Aveam probleme și cu unii pădurari, deoarece, învățând și noi de la cei mai bătrâni, când iarba nu era îndestulătoare, duceam vacile și în pădurile mai tinere, cu puieți, unde era interzis. În astfel de situații acționam de obicei de unul singur, astupam talanga cu iarbă, apoi treceam în zona interzisă. Sunt prins într-o zi de pădurar, un om mai în vârstă, slab și rău, care se furișase astfel încât nu l-am văzut decât în momentul în care era prea târziu să mai fug. Mă înjură de mama focului, își ia arma de pe umăr, apoi adaugă:

– Mă, băiete, ascultă aici, te împușc și aici te mănâncă lupii și vulpile!

Eu încă mai speram că spune toate astea ca să mă sperie, dar pădurarul făcea spume la gură, așa încât devin foarte precaut și nu-i scap arma din ochi, socotind că, la o adică, mă voi putea face rapid nevăzut în pădure, fiind mai iute decât el. În cele din urmă s-a mai calmat, m-a lăsat să plec, dar îmi striga să nu se mai întâmple, că atunci chiar va fi de rău...

Într-o altă zi, era prin luna august, nu reușesc să găsesc vacile până la amiază. Eram deja convins că merseseră departe, către Highiș, și nu mai știam încotro să apuc. Mă adâncesc tot mai mult într-o pădure întunecoasă, mergeam la întâmplare, eram departe de locurile obișnuite, trecusem peste valea Cimercea, fiind tot mai nesigur pe mine. Încercam să-mi fixez repere pentru întoarcere când, fără să-mi dau seama, aproape calc pe un purceluș mistreț, acesta scoate un guițat, iar eu rămân ca o stană de piatră. Eram mai mulți purceluși, se sperie de mine și încep să fugă. La câteva zeci de metri în față se aude un zgomot puternic, un fel de răbufnire, scroafa mistreț mă vede și începe să alerge înspre mine. Știam că poate fi extrem de periculoasă, norocul meu că eram chiar lângă un fag nu prea gros, în următoarea fracțiune de secundă mă și cățaram pe el, iar în momentul în care mama purcelușilor a juns la copac eram la vreo trei metri deasupra ei, aceasta și-a vărsat câteva minute năduful pe tulpina lemnului, mușcând așchii întregi, apoi, liniștindu-se, cu toți purceii lângă ea, a început să se depărteze. N-am îndrăznit să cobor din copac aproape o oră, când n-am mai auzit niciun fel de zgomote.

Cred că viața la țară, contactul cu natura sunt fascinante în copilărie. Până târziu, cei mai mulți copii de la țară n-au primit jucării de la părinții lor. În comunitățile rurale mai depărtate de orașe, în satele de munte, pe la jumătatea secolului XX țărani produceau aproape tot ce aveau nevoie în propria gospodărie, nu cumpărau decât zahăr, petrol, sare și uneori chibrituri (spun „uneori” deoarece bătrânii aprindeau adesea focul cu amnarul și cremenea). În primii ani ai copilăriei am mai prins în viață câțiva bătrâni ce mi se păreau din poveste. Purtau părul lung, rețezat și dat cu unsoare, aveau mustață stufoasă și o privire metalică, uneori aproape cruntă dacă simțeau prezența vreunui semn rău. Atitudinile acelea dure și tăcute veneau, probabil, așa cum

gândeam mai târziu, din străfunduri de istorie nemiloasă, care îi făcuse atât de aspri pe acești munteni retrași în păduri pentru a-și putea păstra ființa. Așa mi-i imaginam pe lotrii lui Slavici!

Fiecare gospodărie cultiva în și cânepă, acestea erau culese vara și băgate vreo două săptămâni în vale, fixate cu pietroaie, apoi uscate și melițate de către femei, operație după care rămânea fuiorul. Toată iarna femeile țeseau pânză de cânepă și în în războiul ce nu lipsea din nicio casă, iar din pânză se făceau cămăși și izmene pentru bărbați, cămăși și poale pentru femei. Din lână se țeseau stofe groase de iarnă pentru șube și cioareci (pantaloni), iar încălțările, opincile tradiționale, și le făceau tot țărani din piele de porc sau mai rar din piele de vițel. Căciulile, de asemenea, și le confecționau tot ei, de cele mai multe ori.

Pentru făina de grâu țărani se duceau la moară, însă pentru nevoile de zi cu zi ale casei, mai ales pentru făina de porumb, pentru pisat sau mălai, aproape fiecare gospodărie avea o râșniță, un utilaj tradițional ce consta dintr-o piatră de moară fixată într-o masă de lemn, iar deasupra o altă piatră cu gaură la mijloc pentru a introduce boabele, precum și un orificiu lateral în care se fixa un drug de lemn, drug care avea celălalt capăt fixat oblic la o anumită înălțime deasupra centrului râșniței, așa încât prin învârtirea pietrei de deasupra, cu ajutorul drugului de lemn, boabele erau măcinate și se obținea un mălai mai fin sau mai grosier, în funcție de abrazivitatea pietrelor.

Cum spuneam, într-un astfel de univers autarhic, mulți țărani nici nu puteau concepe să cheltuiască bani pe jucăriile copiilor. În schimb, ceea ce nu era deloc lipsit de importanță educativă și formativă, copiii erau învățați de mici să-și construiască ei jucării. Așa se face că nu era copil (mai ales băiat) care să nu încerce să-și facă vioară din tuleu de porumb, un fluier dintr-o nuia de salcie sau o minge din cârpe ori din păr de cal. Când eram mai mărișor,

țin minte că am meșterit aproape o lună de zile, cu prietenul din vecini, Vasile Gancea, la o trotinetă din lemn, cu roțile, normal, tot din lemn. După atâta muncă, ne pomeneam că roțile noastre crăpau în nicio zi de joacă, așa că meșteream din nou la alte roți, care se distrugeau la fel de repede. Apoi ne-am construit un căruț, tot din lemn, spre invidia altor confrăți, numai că și roțile acestuia se prăpădeau la fel de repede.

Oricum, nu știam ce înseamnă să te plictisești. Pe ulița bunicilor, unde am copilărit mai mult, eram vreo șapte băieți cam de aceeași vârstă, maxim un an sau doi diferență între noi. De cum se făcea vreme bună eram pe dealuri, ne întreceam care poate să se urce în mai mulți copaci și să găsească cuiburi de păsări. Apoi, cum în jurul satului, pe pășuni, erau mulți cai liberi la păscut, adesea abuzam de situație și organizam adevărate întreceri de călărie. Asta se întâmpla mai ales vara când mergeam la scăldat pe Slatina, o vale în afara satului, unde, pentru a junge mai repede, nu ezitam să încălecăm caii disponibili, motiv de ceartă între stăpânii cailor și părinții sau bunicii noștri, căci întâmplările luaseră o anumită amploare.

Nu ne plictiseam nici iarna. Întrecerile la săniuș erau un adevărat sport. Fiind un copil vioi, ai mei nu mă puteau ține în casă. Învățam ușor, nu-mi trebuia mult timp să fac teme, mâncam repede ca la armată, și imediat eram gata de săniuș. Era o adevărată competiție între noi, de regulă eram câștigător, dar asta și pentru un secret pe care l-am păstrat o vreme: sania mea avea tălpi din lemn de dud, bunicul din partea mamei îmi spusese că acestea alunecă cel mai bine pe zăpadă, el fiind unul dintre marii meșteri de case din sat, un sat în care, pe atunci, toate casele se făceau din lemn. Apoi, în fiecare seară, înainte de a mă culca, îmi curățam cu mare grijă sania și ungeam tălpile cu slănină.

Eram prin clasa a doua sau a treia când, peste iarnă, la vreo câteva case mai sus de bunici, într-o locuință părăsită, s-a instalat,

cu aprobarea primăriei, o familie de țigani venită din sudul țării. În Nadăș nu erau decât vreo trei familii de țigani, deja asimilate locului. Am înțeles însă că noii veniți voiau doar să ierneze acolo, ceea ce s-a și întâmplat, pentru că imediat ce a venit primăvara au plecat. Familia era formată dintr-un băiat de 16 ani, două surori mai mari și mama celor trei. Capul familiei decedase, așa că toată responsabilitatea cădea pe umerii băiatului. El făcea toată ziua inele și cercei din aramă, iar surorile mergeau cu produsele prin sat și le vindeau mai ales pe de-ale gurii, fasole, cartofi, varză, câte-o bucată de slănină sau cârnaț, pâine etc. Mama celor trei frați stătea acasă și pregătea mâncarea pentru toată familia.

M-a impresionat în mod deosebit maturitatea copilului, munca sa de dimineața până seara, dar și faptul că sufletul lui tânjea vizibil după o copilărie prea repede curmată. Era un tânăr frumos, ieșea doar câte puțin, seara, după ce-și termina munca, îmbrăcat într-un palton negru, destul de elegant, în picioare purta niște cizme întotdeauna lustruite, iar pe cap avea o căciulă brumărie frumoasă. Se uita la noi cum ne dăm cu sania, dar era destul de timid. Am simțit nevoia să-i spun să ni se alăture, i-am oferit sania mea, însă parcă ceva îl reținea. Până la urmă l-am convins să urce pe sanie împreună cu mine și l-am inițiat în „tehnicele” pe care le stăpâneam. Ne-am împrietenit, așa că în scurt timp m-a invitat la el acasă, stăteam uneori cu ceasurile și priveam cum face inele, spre disperarea bunicii mele care încerca să mă țină departe de țigani, să nu cumva să mă deoache sau să-mi facă vrăji. Mama băiatului și a celor două fete mi s-a părut foarte cumpănită, vorbea puțin dar afectuos cu băiatul, ținea casa curată și gătea aproape tot timpul pentru familie.

Călit cu natura și cu ale vieții, aproape nu m-am mirat când, în anul în care am stat acasă în așteptarea noii școli de șapte clase, pe la mijlocul iernii, rezervele de fân pentru animale fiind pe

terminate, după o vară secetoasă, ai mei iau decizia să ducă vreo opt capete de vite la sălașul unchiului meu, fratele lui tata, pădurar, tocmai la vreo 12-15 kilometri de la Debelagora, către Radevița, iar eu să am grijă de ele acolo, unchiul având fân de vânzare, pentru că nu ținea animale. Era mult mai simplu să ducă vitele decât să care fânul pe drumul până în sat, apoi până la Debelagora, în total vreo douăzeci de kilometri. Zis și făcut, pe la sfârșitul lui ianuarie sunt instalat cu vitele, plus doi cai tineri și nărăvași, la sălașul de la Radevița, tata și unchiul rămân cu mine o săptămână să mă inițieze, mă încredințează și unui vecin bătrân de la sălașul cel mai apropiat, care să vină să mai vadă dacă mă descurc, apoi rămân pe cont propriu.

Zilele trec încet-încet, unchiul venea de la parchetul său de pădure, care nu era prea departe, cam la două-trei zile să mă vadă și să îmi facă mâncare. Mă împrietenesc și cu moșul de la sălașul vecin, mă duc aproape în fiecare zi pe la amiază pe la el, acesta era un bun povestitor, așa că timpul trecea destul de ușor. Dimineața hrăneam animalele, apoi le duceam la adăpat, iar caii îi lasam să mai alerge prin zăpada înghețată, timp în care foloseam și eu pârtia de săniuș ce mi-o făcusem aproape de sălaș. După amiaza eram din nou ocupat cu hrănitul animalelor, așa încât, pe când se însera, erau toate adăpate, adăpostite în grajd și legate la iesle cu lanțuri. Atunci mă retrăgeam în sălaș, cinam, iar la lumina lămpii citeam dintr-o cărțuție de aventuri ce o luasem cu mine, întrerupând cititul din când în când pentru a pune lemne pe foc.

Așa mă prinde mijlocul lui februarie, când mai vine un val de zăpadă cu multă ninsoare, abia îmi fac potecă până la grajd și la izvorul unde adăpam vitele, iar vreo trei zile nu mai pot să merg la vecinul meu, zăpada fiind prea mare. Se lasă și un ger pe cinste, așa că nu mai las focul să se stingă, lemne aveam din belșug, iar noaptea, când mă trezeam să pun pe foc, priveam prin geamurile

mici ale sălașului zăpada albă și scânteietoare în bătaia razelor de lună, nimerindu-se să fie niște nopți cu lună plină. După cam o săptămână de ger mă trezesc într-o noapte în urletele lupilor. Afară se vedea ca ziua, luna era rotundă, plină, iar pe vârful dealului, la câteva sute de metri de sălaș, văd o haită de cinci lupi, ale căror urlete mă treziseră brusc din somn. Știam cum e cu lupii, vara nu atacă omul, dar iarna, când sunt înfometăți și în haită, atacă orice. Speranța mea era ca haita să pornească în altă direcție pe coama dealului și nu să coboare cam trei sute de metri până la sălașul meu. Vreun sfert de oră mi s-au părut nehotărâți, se învârteau în cerc, urlau, priveau în toate părțile, dar nu plecau într-o direcție anume.

N-am avut noroc, unul din lupi, probabil șeful haitei, pornește la vale înspre mine, apoi unul câte unul îl urmează, se opresc cu toții ca la comandă pentru a urla, apoi iar pornesc. Nu mă sperii prea tare, ușile grajdului erau bine zăvorâte, iar eu eram încuiat pe dinăuntru în sălaș. Simțiseră mirosul de animale și veneau pentru a-și găsi prada. Ajunși la câțiva metri de sălaș îi vedeam foarte bine, erau agitați și flămânzi. Nu știam ce vor face, lupii se opresc și adulmecă, simt apoi cum animalele din grajd devin neliniștite, iar caii încep să se zbată în lanțuri, fornăind tot mai puternic. Lupii se pregătesc de atac, doi dintre ei încep să zgârâie pe ușa de la grajd unde erau caii, aceștia lovesc cu copitele din spate în aceeași ușă. Pericolul era foarte mare, mă sperii tare de tot, noroc că ușa grajdului era solidă și bine ancorată. Părul din cap mi se făcuse măciucă, dar îmi amintesc brusc că moșul și tata îmi spusese că lupii se sperie de foc.

Apreciez rapid că prin ferestrele atât de mici ale sălașului nu pot fi atacat de lupii de afară, așa că deschid fulgerător geamul și, urlând cât mă țineau plămânii, arunc înspre lupi lemne aprinse din cuptor. I-am luat prin surprindere, au încetat să mai zgârâie

grajdul, atenția lor fiind îndreptată acum spre mine și spre lemnele arzând aproape de ei. Eu strig în continuare, închid iute geamul, iau alte lemne aprinse, apoi le arunc către lupi, încercând să-i lovesc măcar pe unii din ei. Repet de câteva ori figura asta și încep să mă tem că nu mai am ce arunca, deși se nimerise ca în cuptor să fie plin de lemne. Strigătele mele și mai ales focul aruncat asupra lor i-au îndepărtat pe lupi de grajd, îi văd că devin mai nehotărâți, se produce o anumită învălmășeală, unul din ei ajunge chiar sub geam, arunc cu jar, aud mârâituri, lupta mai durează câteva minute, dar în cele din urmă haita începe să se deplaseze. Nu-i slăbesc, strig răgușit în continuare, lupii se îndepărtează încet pe drumul pe care veniseră, se opresc din când în când și se uită înapoi, parcă ar dori să se întoarcă, însă eu strig mereu...

În acea noapte n-am mai dormit. Am urmărit cu sufletul la gură îndepărtarea lupilor până au trecut de orizontul meu, apoi am ascultat toată noaptea dacă nu se vor auzi strigăte de la alte sălașuri. Puneam lemne pe foc și stăteam lipit de geam să văd dacă nu cumva lupii se întorc. Așa m-a găsit dimineața, dar am stat înăuntru până s-a făcut ziuă bine, m-am asigurat că totul este în regulă, apoi am verificat starea animalelor, se linișțiseră, nu s-a întâmplat nimic cu ele. Către amiază ajunge la mine vecinul, moșul, abia făcându-și loc prin omăt. Îmi spune că și el a văzut lupii, a strigat la ei și și-a băgat câinii în colibă, să nu-i prindă lupii. A stat și el de veghe, iar acum, când venea la mine, a observat urmele haitei care se îndrepta spre sălașele din satul vecin, Văsoaia.

Dar a trecut iarna, apoi am fost antrenat aproape în toate treburile gospodăriei. Încet-încet am învățat să cosesc iarba, pe urmă grâul, să țin coarnele plugului, să sap porumbul, să înham caii și să merg singur cu căruța cu lemne sau cu fân, la început pe distanțe mai mici, supravegheat, pe urmă lăsat de capul meu cu căruța până în sat și înapoi. De primăvara până toamna era

continuu de lucru. Îmi plăcea când eram lăsat singur cu caii să transport poșorii de fân (mici căpițe) ori picioarele de grâu (cruci de grâu sau mici clăi clădite din snopi în formă de cruce). Unele pante de teren erau destul de abrupte, așa încât nu se putea utiliza căruța. De pe aceste pante, poșorii de fân sau picioarele de grâu se transportau târâș, introducându-se dedesubt o rudă bine șlefuită de lemn, de care se legau strâns pe părți funii rezistente care cuprindeau poșorul de fân sau crucea de grâu ca într-un ambalaj bine ferecat.

În astfel de zile, spre seară, fânul adunat sau grâul urma să fie clădit în căpițe, să nu-l prindă ploaia. Când vremea era foarte frumoasă, tata lăsa câte o căpiță doar începută, iar noaptea dormeam pe fân într-un miros îmbătător și în cântec de greieri. Dincolo de astronomia studiată pe urmă la școală, de atunci rețin cel mai bine *Calea lactee*, *Carul mare* și *Carul mic*, *Crucea* ori *Steaua polară*. Urmăream ceasuri întregi bolta cerului și mișcarea stelelor, liniștea cosmică fiind întreruptă doar din când în când de câte un lătrat de câine ori de țipătul unei păsări de noapte.

După această familiarizare cu gospodăria, începe iar școala, întâlnindu-ne în clasa a V-a mulți dintre cei care fusesem colegi patru ani, dar și unii care erau mai mari cu un an și aproape toți cei care atunci încheiaseră ciclul primar. Eram, așadar, o clasă numeroasă. Acest moment constituia o noutate în Nadăș, căci se revenea la învățământul gimnazial după o lungă perioadă de absență. Părinții noștri avuseseră șapte clase în sat, dar de mulți ani funcționa numai școala primară. Am avut parte de dascăli buni și devotați. Cam de atunci am rămas pentru toată viața cu un cult al dascălului. Familia Achim, soț și soție, erau învățători de formație veche, de pe vremea când școala de învățători era extrem de serioasă. Doamna Achim mi-a fost învățătoare primii trei ani, era frumoasă și totdeauna caldă cu copiii, se purta cu noi ca o mamă

grijulie. Domnul Achim era și directorul școlii (și a rămas director până spre pensie, deși în școală au venit profesori cu facultate), el era mai strict, poate și pentru că făcuse războiul până la Stalingrad în răsărit, și până în Munții Tatra la apus. Fusese cavalerist, iar câteodată îl vedeam trecând călare prin sat când avea de mers mai departe. Era de statură mai mică, drept ca o lumânare, iar în șaua de pe cal părea turnat în bronz, călărind cu o eleganță pe care o mai văzusem doar în filme.

Cum spuneam, fiind vorba de o revenire la ciclul gimnazial la școala din sat, în acel an au venit și profesori noi. Între ei și unii care nu aveau facultate, dar absolviseră licee de excepție. Așa a fost cazul lui Boșcai Ioan, absolvent al renumitului liceu din Beiuș, cu care am făcut matematica și care, din motive financiare, nu putuse pleca la facultate, amânând pentru mai târziu. Până la urmă el a devenit topometru, dar mulți ani a predat matematica la un nivel excelent, sub influența lui am prins drag de această disciplină. Avea har pedagogic, știa să prezinte lucrurile foarte clar, iar demonstrațiile la tablă erau impecabile.

Și profesorii dar și sătenii parcă așteptau de la noi rezultate deosebite. Profesorii pentru că era un început, cred că unii voiau neapărat să se afirme, iar sătenii pentru că vedeau în noi, după foarte mulți ani, prima generație mai școlită. În perioada interbelică, din generația părinților noștri, plecaseră din sat doar doi absolvenți ai școlii, amândoi purtând, întâmplător, același nume: Horga Ioan. Unul dintre ei (al lui Crăciun al lui Blaj) era un unchi de-al meu, din partea mamei, din familia cea mai bogată atunci din sat, și ajunsese un reputat finanțist la Banca Națională a României. Celălalt Horga Ioan (al lui Perdutu) era fiul unei familii mai modeste, dar copilul avea o inteligență scilipitoare și avea să ajungă peste ani un foarte bun inginer în aviația militară a României.

Cei doi Horga erau și „vedetele” satului Nadăș, pentru că orice sătean, când îndemna vreun copil să învețe carte, nu dădea alte exemple decât pe cei doi Horga. Amândoi trăiau în București, dar mai aveau în sat pe cineva din familie, așa că veneau pe acasă cel puțin de vreo două ori pe an, pe cât se putea de Paște și de Crăciun. Nu de puține ori cei doi ajungeau în sat cu elicopterul. Ioan Horga, aviatorul, putea rezolva uneori să vină până la Nadăș, se învârtea un pic deasupra satului, iar țărani știau că vin cei doi fii ai locului, întâmpinându-i cu chiote de bucurie și cu pălăria ridicată.

Așadar, noi, copiii de la școală, aveam modele deosebite pentru a fi motivați să învățăm. Dintre noi urmau să plece unii la școli mai înalte, ceea ce constituia un fel de promisiune, dar și o așteptare, în condițiile în care de la generația celor doi Horga și până la noi nu mai plecase nimeni din sat la facultate. Fiind un sat izolat și necooperativizat, multe generații de copii ai Nadășului au rămas în întregime acasă, mulțumindu-se cu patru sau cu șapte clase. Era rândul nostru să ne dăm măsura și, într-adevăr, din clasa noastră, vreo șase am ajuns mai târziu la studii universitare, apoi iar au fost generații întregi din care n-a mai plecat nimeni la facultate.

Când eram în clasa a V-a, tata mi-a cumpărat prima bicicletă din viața mea. Pe atunci o bicicletă era mult mai scumpă decât o vacă, așa că nu eram decât vreo câțiva colegi proprietari de biciclete. Firește, eram foarte mândri de ele, le curățam mereu și aveam mare grijă să nu se defecteze, mai făceam și întreceri pe drumurile de țară, însă cu teama-n suflet să nu cumva să se strice. Bicicleta mi-a fost foarte utilă deoarece, după ce m-a prins pasiunea cititului, cu care am rămas toată viața, nu mai aveam ce citi din mica bibliotecă a școlii, așa că navetam săptămânal cu bicicleta, inclusiv iarna, la Biblioteca din Tauț, ceva mai bogată. În doi ani am cam citit tot ce era disponibil și aici, adică aproape numai cărți cu partizani, traduse din limba rusă. Unele mă înduioșau, punându-

mi imaginația la lucru, deși nu puteam face legătura cu un vecin de lângă bunici, care era poreclit „partizantul”. Din cărți înțelegeam că partizanii ruși se luptau cu nemții, dar „partizantul” nostru cu cine s-a luptat? Am întrebat pe bunicul, dar nu mi-a răspuns, a zis că e greu să înțeleg, poate când voi fi mare... Observam că „partizantul” era și el destul de retras, nu prea stătea de vorbă, era un singuratic, iar noi, copiii, îl priveam cu mare curiozitate dar și cu un fel de reținere nedeslușită. Poate chiar cu teamă, căci „partizantul” avea o privire de pasăre de pradă și o față de o paloare nefirească (când am fost mai mare am auzit că a fost urmărit mulți ani prin Munții Debelagorei, dar n-a fost prins niciodată, acționa singur și avea mai multe ascunzători, stătuse uneori luni de zile fără să vadă lumina soarelui, și revenise printre săteni când nu mai era în pericol).

Cei din familia mea n-au făcut niciodată politică, erau foarte precauți în această privință, cum, de altfel, era majoritatea celor din sat. Și nu discutau astfel de lucruri nici cu copiii, așa că nu pricepeam nimic din acest domeniu. Eram copil când, în 1956, vedeam zilnic cum trec zeci de avioane peste sat în direcția Ungariei. Bunicul din partea mamei, din neamul Hurezanilor, care fusese concentrat ca rezervist în Basarabia când aceasta a fost luată României și alipită Uniunii Sovietice, s-a retras atunci cu armata și se lămurise cu „marea prietenă de la Răsărit”. Mai ales duminica, în fața casei lui bunicu’, se organiza ad-hoc un fel de „Poiană a lui Iocan”, bunicul fiind între pușinii știutori de carte acolo între vecini. Așa că el era cel care citea știrile din *Scânteia* despre ce se întâmpla în vecinătatea noastră, în Ungaria. Îmi amintesc cum încerca să pătrundă ziarul printre rânduri, ceilalți puneau întrebări să se mai lămurească, apoi începea câte unul să povestească de pe front, iar reveneau la Ungaria, și invariabil sfârșeau prin convingerea că nu se mai poate așa, trebuie să vină americanii... Concluzia asta era însă abia șoptită, cei prezenți uitându-se îngrijorați în jur, deși nimeni nu trecea pe acolo.

Drumurile mele la Biblioteca din Tauț nu au rămas necunoscute. Mă știau și funcționarii de la primărie pentru pasiunea mea, iar unii dintre ei mă opreau și mă întrebau ce cărți am împrumutat. Într-o zi, Gheorghe Lupulescu, fost coleg de școală cu părinții mei, funcționar din tinerețe, mă oprește și se uită la cărțile mele din geantă.

– Măi Ionică, zice el, văd că te tot duci și pe ploaie și pe zăpadă (nu-mi permiteam să nu respect termenul de predare a cărților) la Tauț, așa de mult îți place să citești?

– Da, îi răspund eu, îmi plac mult cărțile. Funcționarul Lupulescu mă privi cu atenție, se uită parcă grijuliu în jur, apoi îmi spuse aproape în șoaptă:

– Fii atent aici, astăzi spre seară, după ce ajung și eu acasă, să vii până la mine!

Am așteptat cu sufletul la gură să vină seara, apoi m-am înființat la Gheorghe Lupulescu.

Eram pe la sfârșitul clasei a VI-a. Mă așteptam ca funcționarul Lupulescu să mă întrebe câte ceva din lecturile mele, știind despre el că era un om inteligent și că îi plăcea și lui să citească. Avea un handicap la un picior, nu era bun de agricultură, așa că avea timp să se refugieze în lumea cărților.

– Ei, zise el, după ce reveni dintr-o cameră alăturată, unde își ținea cărțile, ia deocamdată romanele astea, și-mi întinse niște volume pe care zării imediat următoarele titluri: *Elevul Dima dintr-a șaptea* și, apoi, *Contele de Monte Cristo*. Rămăsesem fără cuvinte, iar Lupulescu continuă:

– Ai mare grijă, nu spui la nimeni că eu îți dau cărți să citești, nici acasă la ai tăi. Țasta rămâne secretul nostru, ai înțeles?

Nu prea înțelegeam de ce trebuie să fie un secret, dar văzând seriozitatea și grija de pe fața funcționarului Lupulescu am încuviințat automat și am păstrat cu sfințenie promisiunea. Universul meu s-a

deschis spre alte zări, am stat câteva săptămâni seară de seară, la lumina lămpii, pentru că în sat încă nu era electricitate, să citesc aventurile lui Monte Cristo, bunica se trezea din somn, vedea că e aproape miezul nopții, apoi venea speriată la mine și-mi spunea să las cartea dracului..., că o să orbesc de atâta citit!

Dar n-am lăsat cărțile, îl aveam de partea mea pe bunicul, și lui îi plăcea să citească, uneori îmi mărturisea că îi pare rău că n-a putut face mai multă școală, așa au fost vremurile, se consola el singur... Însă dacă mie îmi place, asta-i bine, fâ carte, nepoate, poate ajungi ca vărul Horga, mă îndemna bunicul! Așa că am continuat colaborarea cu Gheorghe Lupulescu până am citit cam tot ce avea și el pe acasă din colecția romanelor „de cinci lei” din perioada interbelică. Uneori mă întreba ce mi-a plăcut mai mult dintr-un roman sau altul, aveam dialoguri despre acțiunile din cărți, despre autori, toate întâmplările cu partizani rămăseseră undeva, foarte departe, în urmă. Fără să-mi spună, cred că asta și urmărise Lupulescu.

Am învățat întotdeauna ușor, așa că lecturile mele nu au afectat, prin sustragere, învățătura, dimpotrivă, vocabularul se îmbogățea cu orice carte citită, iar dascălii mă dădeau mereu exemplu. Devenisem curios pentru domeniile istoriei și geografiei. Cum nu ieșisem dintre dealurile și văile satului meu decât de puține ori până la Lipova, Ineu sau Pâncota, încercam să-mi imaginez geografia fizică a restului de țară, dar și a Europei și a lumii. De aceea, în multe dimineți, eram prezent la școală cel puțin cu o oră mai devreme de începerea programului și rămâneam nemișcat în fața hărților atârinate pe perete, încercând să urmăresc trasee și orizonturi pornind din satul meu către zări cât mai depărtate. Cu o anumită înfrigurare urmăream mai ales rutele de pe front, așa cum le auzisem de la bunicul sau de la alți săteni.

Aceeași preocupare o aveam în multe zile și după încheierea programului de școală, iar de câteva ori directorul Achim m-a găsit în fața hărților, întrebându-mă apoi ce mă interesează mai mult. Când i-am răspuns că doresc să văd pe hartă pe unde a fost bunicul cu armata în război, a rămas și el mult timp cu mine, arătându-mi o grămadă de localități, munți și ape pe care el le cunoaștea excepțional din propria experiență de pe front. Rămâneam fascinat și gânditor în fața geografiei și a istoriei, imaginația mea intrând într-o activitate febrilă. Astfel plecam spre seară către casă, un pic cu capul în nori, iar în drum mă opream la biserică, unde, de câțiva anișori, venise un preot cu mult har, originar din Basarabia, unchiul colegului și prietenului Nicandru Cuțaru. La biserică începusem să venim tot mai mulți școlari, părintele ne primea blând și binevoitor, începând prin a ne explica picturile de pe pereți, câte ceva din viețile sfinților, apoi, ușor-ușor, mici texte din Biblie. Veneam cu plăcere, iar fenomenul a început să ia amploare, cineva probabil că i-a atras atenția directorului de școală, așa că nu după mult timp îl vedem pe domnul Achim așteptând seara în curtea bisericii cu o nuiă în mână. Nuiua era pentru noi, dar scăpam ușor fugind prin ieșirile laterale, apoi și pentru că, după cum am realizat puțin mai târziu, directorul Achim nu depunea prea mult zel în urmărirea noastră.

Cu toate preocupările intelectuale, nu lipseam nici de la viața obișnuită a comunității. Pe atunci, în satul Nadăș erau hore la căminul cultural în fiecare duminică. Nu lipseam nici de la hore, mai ales că învățasem cele trei dansuri de bază, ardeleana, mănunțaua și țigăneasca. Acestea trei formau un joc integral, așa că dacă invitai o fată la joc, nu era corect să lași partenera decât după ce jucai toate cele trei dansuri. Orchestra se compunea de regulă dintr-o vioară, un clarinet și o dubă, uneori se mai adăuga și un contrabas, dar asta mai rar, când era disponibil un țigan din cei

doi care trăiau pe atunci în Nadăș. Vara, costumațiile fetelor erau foarte pitorești, purtau pe cap, până nu erau măritate, coronițe cu oglinzi sclipitoare, la gât șiraguri de mărgele roșii, cămăși înflorate din in sau cânepă, apoi poale crețe cu cusături roșii și negre, uneori albastre, toate lucrate manual acasă, cu multă migală. Costumația feciorilor era un pic mai simplă, cămăși albe de in ori cânepă, cu câte un motiv negru pe mâneci și cu nasturi roșii, așezați unul lângă altul de la gât până pe la mijlocul pieptului; izmene largi, albe, din același material, înlocuite în timp, încet-încet, cu pantaloni de la oraș, iar în picioare cizme ori sandale.

Când se apropia iarna, țăranii începeau să aibă timp liber mai mult, recoltele erau deja strânse, însămânțările erau făcute, la casele celor gospodari lemnele pentru iarnă erau la adăpost, la fel furajele pentru vite. Ziua devenea tot mai scurtă, se însera devreme, așa că la toate casele de fete mai mărișoare se țineau șezători. Aici veneau feciorii de la 17-18 ani în sus, care începeau să-și caute viitoare mirese, treceau în aceeași seară pe la mai multe șezători, preocupările erau cam aceleași; de obicei șezătoarea se ținea în camera mare de la stradă, femeile mai în vârstă torceau fuioarele, fetele făceau gheme, se aduceau nuci sau semințe coapte în cuptor, înainte de Crăciun se colinda foarte mult, feciorii glumeau unii pe seama altora, apoi plecau pe rând, fata având obligația să-l însoțească pe fiecare până afară, în timp ce mama sau bunica vegheau să nu stea cumva prea mult cu băiatul tocmai ieșit. Noi, care eram școlari, nu prezentam interes pentru fete, dar ne plăcea să mergem pe la șezători și ne „lipeam” de feciorii mari. Uneori îi spionam când ieșeau din casă cu fata, fiind feriți de întunericul de afară.

Mi-a plăcut întotdeauna naturaletă celor de la țară, încă nepervertită de viața modernă în timpul copilăriei mele. Multe obiceiuri de atunci s-au pierdut, cine mai ține astăzi șezători?!

E drept, țăranii aceia nu aveau televizoare, nici radiouri, așa că își ocupau timpul cu șezători, hore, colinzi și multe întâmplări cu haz. N-o să uit niciodată cum niște zdrahoni de feciori, care ne acceptaseră și pe noi vreo doi-trei școlari să-i însoțim, pleacă într-o seară de la o șezătoare și nu se opresc până în partea de sus a satului, la casa unui oier mai sărac cu duhul, care era poreclit Buzanfir. Pe atunci, partea de sus a satului avea păcurarul (oierul), purcarul și căprarul său, în tot atâtea persoane diferite, la fel și partea de jos a aceluiași sat. Erau, într-adevăr, foarte multe animale în Nadăș, nemaivorbind de animalele de la sălașe.

Ajunși la Buzanfir, feciorii ne spun să intrăm în grădină pe la un vecin, apoi ne apropiem de casă dinspre fundul grădinii și privim pe geam cu atenție să vedem ce se întâmplă înăuntru. Cred că era sfârșit de noiembrie, plouase mult și era peste tot un noroi lipicios. Păcurarul nostru, alături de nevasta sa, Brândușa, tocmai puneau varza în cadă. Știu că toți țăranii de atunci puneau multă varză pentru iarnă, căpățâni și frunze tăiate, iar obiceiul era ca varza, după ce era pusă în câteva straturi și se săra, să fie călcată cu picioarele goale pentru a se așeza bine și pentru a scoate zeama din frunze. Operația de „călcare” era de regulă treaba copiilor, care se și distrau cu această ocazie. Copiii lui Buzanfir cred că erau prea mici, așa că în cada cu pricina era tocmai el, păcurarul. După ce vedem cu toții scena, unul din feciori ne atenționează să nu facem niciun zgomot, se apropie de geam dintr-o parte, bate apoi destul de tare în geam și strigă ușor, cu voce transformată, numele Brândușei. Buzanfir aude, se oprește în loc, stă și ascultă, nu-i sigur dacă doar i s-a părut, și dă semne că vrea să continue. Tocmai atunci feciorul repetă scena, Buzanfir nu mai are acum nicio îndoială, sare din cadă înjurând nevasta și pe „drăguțul” acesteia, în viteză îi dă o scatoalcă Brândușei și fuge pe ușă afară să-l prindă pe făptaș.

Firește, feciorii și noi eram departe deja către fundul grădinii și nu scoatem nici cel mai mic zgomot. Îl auzim pe Buzanfir înjurând de mama focului prin curte, apoi pe lângă casă, dar era peste tot un întuneric greu, pe o vreme noroasă și ploioasă. Se întoarce în casă, se ceartă iar cu Brândușa, timp în care noi revenim la locul faptei și apucăm să-l vedem pe nefericitul păcurar cum urcă din nou în cada cu varză uitând să-și spele picioarele. Feciorii se amuză de mama focului și nu se rabdă să nu repete toată tărașenia. Biata Brândușa mai primește niște palme, începuse să plângă în timp ce încerca să-l convingă pe soț că nu are niciun drăguț, Buzanfir nu se lasă convins și mai face o încercare până în uliță, mereu desculț. Mi-a fost milă de bieții oameni, dar feciorii noștri se amuzau de mama focului, bucuroși că le-a ieșit figura.

Desigur, e foarte dificil de trasat o graniță precisă între ceea ce este permis și ceea ce nu este, însă, la urma urmei, astfel de întâmplări sunt făcute de anumiți oameni, funcție de temperamentul și de caracterul lor. Poate din plictiseală ori din dorința de a se evidenția, unii indivizi, din orice comunitate, se comportă câteodată într-un fel mai năstrușnic. Tot în vremea despre care vorbesc, în sat era obiceiul ca în cazul unui deces, mortul să fie privegheat acasă două sau trei nopți. Familia era necăjită și obosită, așa că după miezul nopții rămâneau puțini la priveghi, dar cel decedat nu trebuia să fie lăsat singur. Întotdeauna se găseau câțiva voluntari, de obicei prieteni cu pălinca și jucători de cărți, care asigurau priveghiul toată noaptea. Nu de puține ori, aceștia făceau tot felul de farse, legând câte o ață de mâna sau de piciorul mortului, ața era bine ascunsă pe sub giulgiu, apoi, când erau deja mai mulți prezenți, mai ales femei, unii dintre cei de față rămâneau încremeniți văzând cum decedatul își ridică încet o mână sau un picior.

Pe de altă parte, fenomenul morții era privit cu o naturalețe de care și astăzi mă minunez. N-am văzut în satul meu oameni bătrâni

speriați de fenomenul morții. Toți cei pe care i-am cunoscut, inclusiv bunicii mei, priveau moartea cu un firesc pe care nu-l întâlnești la oamenii școliți. Trecerea de la viața asta nu speria, ba chiar mulți oameni în vârstă se rugau lui Dumnezeu să-i treacă dincolo, că aici au fost zile destule... La fel de natural se raportau și la strigoi, convinși fiind că unii vin de „dincolo” să vadă de familie, de vecini sau de prieteni. Îi auzeam adesea pe cei bătrâni povestind întâlniri cu strigoi și „discuțiile” cu ei, cu un firesc rar întâlnit. Adică, pe scurt, naturalul și supranaturalul conviețuiau fără nicio dificultate, totul era privit ca fiind normal, în ordinea firii.

Sub presiunea vieții moderne, multe dintre obiceiurile și tradițiile comunităților satești dispar de la o generație la alta. Așa a dispărut și din satul meu un obicei străvechi, cu origini precreștine, cred, care se desfășura de Sfântul Gheorghe. Sociologic vorbind și, poate, mai mult antropologic, fiecare comunitate umană are înăscută „nevoia de bârfă”. În modernitate, această nevoie este satisfăcută prin mass-media. Însă în satul meu, în ajun de Sfântul Gheorghe, după ce se însera, feciorii se deplasau în grupuri pe dealurile din jur, ferindu-se să fie văzuți, făceau focuri, apoi începeau un „dialog”, strigând puternic și făcându-și mâinile pâlnie, despre cutare sau cutare fată, cine cu cine trăiește etc., așa că în două-trei ceasuri puteai afla toate bârfele din sat.

Tot așa a dispărut și jocul de oină. În copilăria mea, în tot Postul Paștelui, feciorii mari, de la 18 ani în sus, trăgeau niște jocuri de mama focului, spre invidia noastră, a celor mai mici. Dar și noi, școlarii, le urmam exemplul, bătând adesea mingea până se întuneca. Astăzi, din păcate, nu se mai cunoaște nici jocul, nici obiceiul de Sfântul Gheorghe, de care tocmai am amintit. Tot așa au dispărut și șezătorile, iar horele au devenit tot mai rare, în curs de dispariție și ele, lumea veche făcând tot mai mult loc, și la sate, „modernității disco” și televizorului color. La fel a dispărut

și comunicarea dintre autorități și populație prin intermediul „dubașului” (toboșarului). Obicei foarte vechi, „dubașul” sau cel care „bătea duba” era de regulă omul de serviciu de la primărie. Când trebuia anunțat ceva, vreo adunare cu sătenii sau termenele de plătit „porția” (impozitul), primarul ori secretarul sfatului popular îl trimiteau pe dubaș să ducă vestea în sat. Acesta se oprea la fiecare intersecție de ulițe, bătea câte o răpăitură de ciocănele pe dubă, apoi striga invariabil...

– Se aduce la cunoștințăă!...

Dubașul se oprea puțin, se uita să vadă dacă ies oamenii la stradă ca să audă noutățile, apoi repeta de câteva ori bătăile pe dubă și nelipsitul „Se aduce la cunoștințăă!...”. De obicei ieșeau câteva babe în porțile caselor, dar în mod sigur noi, copiii, dacă eram pe acasă. Copiii fugeau cât puteau de repede până la dubaș, ascultau ce avea acesta de comunicat, apoi se îndreptau spre case pentru a transmite noutățile, nu de puține ori deformat, funcție de cum înțelegea și interpreta fiecare spusele dubașului.

Va trebui să ne consolăm cu gândul că toate au un sfârșit. Inclusiv copilăria. A venit vremea când terminam cele șapte clase, încheiam șef de promoție, iar directorul Achim era foarte mândru de mine și mă întreba tot mai des încotro vreau să mă îndrept, la Ineu, la Lipova sau la Arad. Nu prea știam ce să răspund, acasă aveam destule discuții pe această temă, mama și tatăl ei, bunicul meu meșter de case, erau deciziși să mă trimită la liceu, dar tata era convins că șapte clase sunt de ajuns și că trebuie să rămân la avere.

Se apropia luna iulie, tata era prins toată ziua cu lucrul la sălaș, era toiuul fânului. Directorul Achim îi trimisese vorbă să vină la școală să discute, dar tata nu avea de gând să dea curs invitației, așa că domnul Achim s-a urcat pe cal și a pornit spre sălaș. Tata l-a primit ca o gazdă bună, directorul l-a prelucrat câteva ceasuri că-i

păcat să nu mă lase la școală, copilul, spunea el, are un cap foarte bun, își poate face altă soartă, nu trebuie – îi tot repeta tatălui meu – să-l faci neapărat țaran, așa cum ești tu. Tata o ținea pe-a lui, are pământ mult, trebuie lucrat, ce rost are să meargă pruncul prin străini! Dar și domnul Achim avea răbdare, îi spune tatălui meu că nu se grăbește să se întoarcă în sat, mai rămâne la sălaș, ca tata să aibă timp de chibzuință.

Așa a și făcut. Tata a plecat la coasă, directorul Achim a făcut o plimbare pe la sălașele din jur, iar spre seară l-a găsit pe Gheorghe Rus, cu care se înțelegea foarte bine, fiind amândoi foarte buni povestitori. Gheorghe Rus era o figură interesantă, venise ginere în sat din localitatea Bârzava de pe Mureș, nu foarte departe de Nadăș. Fusese și el cavalerist în război, țărani din sat se mirau cum acesta putea sta băut și adormit în șaua calului, dar nu cădea niciodată, vorbea bine rusește, îl știam de copil, venea des pe la moșul Petru, iar după câte o pălincă, atunci când nu voia să înțeleagă și ceilalți ce spune, începea să vorbească cu moșul în rusește. Așa că directorul Achim și Gheorghe Rus s-au bucurat mult de întâlnire, iar pe când se însera au ajuns la tata la sălaș, un pic aghezmuiți și hotărâți să-l convingă pe îndărătnicul Biriș să-și dea feciorul la școală mai departe. Tata și-a dat seama că nu are rost să se împotrivescă pe față, așa că a pus de un chef pentru toată seara. Pălincă avea, găina tocmai fusese tăiată, iar plăcintele așteptau calde în farfurii.

A doua zi tata și-a văzut de treaba lui, directorul Achim a dormit la noi la sălaș până mai târziu, a mai făcut niște plimbări, iar seara totul s-a reluat de la capăt, în aceeași formație, căci venise și vecinul Gheorghe Rus. Mai în glumă, mai în serios, domnul Achim îi spune tatei că el se simte foarte bine la sălaș, are destul timp, așa că nu pleacă până când nu are un răspuns pozitiv la problema pentru care se află acolo. Tata a luat cele spuse mai mult în glumă, dar după trei zile directorul încă era la noi și nu dădea

semne că ar vrea să plece. Drept urmare, tata se lasă în cele din urmă înduplecat și îl asigură pe domnul Achim că nu se opune să plec la școală. A doua zi directorul a pornit înapoi spre sat, convins că a făcut o treabă bună.

Familiei i s-a părut cel mai la îndemână să merg la liceul din Ineu. Așa că, după atâtea discuții, îmi iau dosarul cu actele necesare, urc singur în autobuzul de Ineu (toți ai mei fiind prinși cu lucrul și considerând că mă descurc eu cu dosarul, mai fusesem la Ineu de câteva ori, inclusiv cu bicicleta) și ajung la înscrieri într-o sală a liceului. Stau la coadă, ajung în fața unui profesor, acesta îmi ia dosarul, verifică actele, se uită la mine, mă felicită pentru mediile ce le aveam în foaia matricolă, apoi iar mă privește lung și mă întreabă dacă nu sunt și părinții cu mine. Nu, nu sunt, am venit singur... Îl văd pe profesor că e puțin dezorientat, cel puțin așa mi se părea mie, se uită să vadă câți mai sunt la coadă în spatele meu, apoi se hotărăște destul de brusc și îmi spune să trec deoparte, până termină cu ceilalți, pentru că vrea să mai discutăm.

Mă retrag un pic speriat, ce-o fi vrând, mă gândesc, dar mă proptesc de peretele coridorului și aștept. După vreo jumătate de oră profesorul rămâne singur, vine la mine, îmi ia din nou dosarul, frunzărește actele, apoi îmi spune:

– Auzi, ai tăi au pământ?

– Au, firește că au, zic eu puțin contrariat de o asemenea întrebare...

– Măi băiete, uite ce-i, te duci înapoi acasă și le spui părinților că mâine trebuie să facă rost de o adeverință că măcar unul din ei este la Ce-A-Pe (cooperativa agricolă de producție), apoi îmi aduci adeverința, altfel nu te pot înscrie!

Nu puteam înțelege, parcă se prăvălea cerul pe mine... Cum, adică, nu mă poate înscrie? Ce adeverință? Ce Ce-A-Pe? La mine în sat nu există așa ceva. Încep să plâng, îi spun profesorului că ai mei

nu sunt la Ce-A-Pe, că la noi nu este așa ceva, apoi că tata n-a vrut să mă lase la liceu, dar eu vreau neapărat... Văd că profesorului îi este milă de mine, nu știe ce să facă, apoi se hotărăște, mă ia de braț și pornim împreună spre biroul directorului. Intrăm la director, un om în vârstă, cu ochelari, profesorul de la înscrieri îi spune situația, directorul începe să se uite în dosarul meu, dă din cap, se uită la mine, apoi iar în dosar și, nu sunt sigur, parcă i-a făcut un semn discret profesorului (ori doar mi s-a părut), acesta din urmă iese din birou, rămânând înăuntru doar directorul cu mine.

– Uite, mă copile, văd că înveți foarte bine, mi-aș dori să vii la noi la liceu, dar nu te putem înscrie fără adeverința aia de care ți-a spus colegul meu. Te duci acasă, vorbești cu maică-ta, și-i spui să facă ce știe și să obțină o adeverință din asta de la Tauț sau de oriunde poate. Iar mă podidește plânsul și, printre sughituri, încerc să-i spun directorului că nu avem rude la Tauț și nu știu cum să obțină mama o adeverință din aia.

– Lasă tu, continuă directorul destul de jenat, nu-ți pot spune mai mult, însă o să înțeleagă maică-ta. Dar cât pământ au ai tăi?
– mă întreabă după un timp directorul...

– Vreo 12 hectare, îi răspund eu.

Directorul dă din cap, mă măsoară din nou, vine spre mine, mă cuprinde pe după umeri, apoi îmi spune șoptit:

– Du-te repede la autobuz și fă ce ți-am spus! Înțelege-mă, nu pot să-ți spun mai mult...

N-am cuvinte să-mi descriu starea de atunci, nu mai știu cum am ajuns la autobuz, apoi acasă la mama, căreia îi povestesc disperat toate cele întâmplate. Biata mama rămâne foarte mâhnită, nu vede nicio soluție, i se pare ilegal să facă rost de adeverință, dar nici nu știe pe cineva din satele vecine la care să apeleze. Seara s-a dus totuși până la Gheorghe Lupulescu să se sfătuiască cu el, doar fuseseră colegi la școala primară. S-a întors necăjită, mi-a spus că

și Lupulescu i-a confirmat că e prea periculos cu adeverința, cine să riște? (La maturitate, încercând să aflu temeiul legal al celor întâmplute, s-a nimerit să cunosc un om în vârstă, din „sistem”, care mi-a confirmat că regimul, pentru a-i convinge pe țăranii din zonele necooperativizate să se înscrie în CAP-uri, a folosit și această metodă, adică obligativitatea prezentării unei adeverințe că măcar unul din părinții copilului este la colectivă, pentru ca elevul să poată fi înscris la liceu. Bine, zic, dar a fost o lege, o ordonanță, pot s-o găsec în arhive? Nu fi naiv, mi-a spus omul, n-ai ce căuta, a fost un ordin verbal, ca în atâtea alte cazuri...).

Bunicul, Gheorghe Hurezan, nu se dă însă bătut. După ce vede că tata expediază toată problema printr-o înjurătură la adresa regimului (în sinea lui fiind împăcat că voi rămâne acasă la avere), a doua zi se duce la prima oră la oficiul poștal și-i dă un telefon vărului său Horga Ioan de la București, îl roagă să vină urgent la Nadăș, fără să-i dea amănunte despre ce anume este vorba. Unchiul Horga și bunicul nu doar că erau rude, dar țineau mult unul la celălalt, așa că finanțistul de la Banca Națională a României a venit peste două zile la Nadăș și a rămas o săptămână. Seară de seară făceau „consiliu de familie”, uneori eram și eu de față, dar mai mult se întâmpla să discute doar între ei doi, bunicul și unchiul. Au decis să mergem la Arad.

Unchiul avea la Arad mai mulți foști colegi de liceu și de facultate. Unul dintre ei m-a inițiat rapid în jungla socială de atunci (am rămas cu convingerea că întotdeauna există o „junglă” socială, indiferent de regim), atrăgându-mi atenția că la întrebarea „cât pământ au părinții?”, eu să nu spun mai mult de trei hectare. Nu puteam înțelege, cum să mint? Fusesem învățat de acasă să fiu totdeauna cinstit, să nu mint, să nu fac rău etc. Mă gândeam – în mintea mea de copil – , cum se face că domnul ăsta, prieten cu unchiul, mă îndeamnă să mint? Încet-încet mi s-a explicat că

eu, fiind minor, nu eram nici obligat să știu cât pământ au ai mei, și nici nu puteam fi tras la răspundere dacă nu știu acest lucru. Cel care întreba nu avea decât să verifice, dar de regulă nu verifica nimeni pentru astfel de cazuri, cum este înscrierea la școală, mă instruia domnul de la Arad. A avut dreptate, iar eu, din acel moment, de câte ori am fost întrebat oficial cât pământ are tata, am dat un răspuns invariabil: trei hectare!

Întâmplarea de atunci m-a făcut să întrezăresc ceea ce mai târziu, după ani de maturizare socială, am considerat că poate fi o caracterizare cu putere de lege a societății: țăranii tradiționali, așa cum i-am cunoscut și în satul meu, pe cât sunt de căliți și de adaptați în lupta cu natura și cu animalele, pe atât sunt de vulnerabili și de neadaptați în confruntarea cu socialul.

Bibliografie

Arhivele Statului, București, *Fond Reforma Agrară din 1921*, județul Arad, dos. 205, f. 52-53.

Arhiepiscopul și Mitropolitul Andrei Șaguna, *Memorii din anii 1846-1871*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1923.

Barbu, Mircea, Ivanof, Eduard, „Istoria veche”, în vol. *Aradul-permanentă în istoria patriei*, 1978.

Biriș, Ioan, *Istorie și cultură*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1996.

Biriș, Ioan, *Sociologia civilizațiilor*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2000.

Biriș, Ioan, „Arhaicul în mijloc de secol XX la Nadăș, județul Arad. Istorie trăită”, în vol. Doru Sinaci, Emil Arbonie, *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XI, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2016.

Bulboacă, Sorin, „Comitatul Zărand în timpul Arpadienilor”, în vol. Doru Sinaci, Emil Arbonie (coordonatori), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. III, Arad, 2011.

Butură, Valer, *Străvechi mărturii de civilizație românească (Transilvania–studiu etnografic)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.

Caciora, Andrei, Glück, Eugen, „Cnezate și voievodate românești arădene”, în vol. M. Barbu, E. Glück, A. Caciora, E. Ivanof, *Studii cu privire la istoria Aradului în perioada feudalismului timpuriu*, Arad, 1978.

Caciora, Andrei, Popovici, Ioan, „Fragment din cartulariul capitlului romano-catolic din Arad <1137> - 1177”, în vol. Andrei Caciora (coord.), *Realități istorice din Vestul și Nord-Vestul Transilvaniei. Studii și Documente*, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2006.

Cioran, Emil, *Pe culmile disperării*, Editura Humanitas, București, 1990.

Ciuhandu, Gheorghe, *Cum ni-au răpit uniții și ungerii sufletele de la Nadăș? (1895-1924)*, Arad, Editura Autorului, Tipografia Diecezană, 1925.

Ciuhandu, Gheorghe, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, Diecezana, 1940.

Colta, Elena Rodica, „Vechi tipărituri românești din județul Arad”, în *Ziridava*, Arad, nr. 12, 1980.

Colta, Elena Rodica, „Tradiția oieritului în județul Arad”, în vol. Doru Sinaci, Emil Arbonie (coordonatori), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XI, Arad, Vasile Goldiș University Press, 2016.

Constantinescu, Radu, „Studiu introductiv”, Gerard din Cenad, *Armonia lumii*, Editura Meridiane, București, 1984.

Demșea, Dan, „Tradiții industriale în județul Arad: secolele XIX-XX. Mențiuni documentare și evoluții”, în vol. Doru Sinaci, Emil Arbonie (coordonatori), *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări*, vol. III, Arad, 2011.

Densușeanu, Nicolae, *Dacia preistorică*, Editura Meridiane, București, 1986.

Faur, Vasile, *Țara Zărandului. Conscripții, cronică, documente, imagini*, Ediția a 2-a revăzută și adăugită, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2016.

Din istoria mișcării muncitorești – documente arădene (1821-1918), Arad, 1972.

Glück, Eugen, „Formațiuni social-politice românești din secolele IX-XI și rezistența lor în apărarea autonomiei”, în vol. *Aradul-permanență în istoria patriei*, 1978.

Goldiș, Vasile, *Despre problema naționalităților*, București, Editura Politică, 1976.

Herlo, Rodica, „Cămăși femeiești din colecția Muzeului Județean Arad”, în vol. *Ziridava*, XV-XVI, Arad, 1987.

Herodot, *Istoriei*, Editura Minerva, București, 1984.

Iordan, Iorgu, *Dicționar al numelor de familie românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.

Iorga, Nicolae, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.

Kovách, Géza, „Lupta antiotomană”, în vol. *Aradul-permanență în istoria patriei*, 1978.

Kovách, Géza, „Stăpânirea habsburgică și destrămarea feudalismului”, în vol. *Aradul – permanență în istoria patriei*, 1978.

Kovách, Géza, „Conscripția satelor arădene de la 1828”, în vol. *Ziridava*, nr.15/16, Arad, 1987.

Lădar, Nicolae, *Manuscris*.

Lupaș, Ioan, *Din Istoria Transilvaniei*, Editura Eminescu, București, 1988.

Mândruț, Octavian, Ardelean, Aurel, Gămescu, Elena, „Toponimia geografică – mărturie a locuirii străvechi și permanente a teritoriului județului Arad”, în *Ziridava*, nr. XI, Arad, 1979.

Mehedinți, Simion, *Civilizație și cultură*, Iași, Editura Junimea, 1986.

Muntean, Vasile. V., *Contribuții la istoria Banatului*, Editura Mitropolitană, Timișoara, 1990.

Nistor, Viorel, *Colinde din Țara Zărandului. Obiceiuri și jocuri tradiționale*, ediție revizuită și adăugită, Editura „Gutenberg Univers”, Arad, 2008.

Oșianu, Romulus, „Contribuții la studiul așezărilor și arhitecturii populare din Țara Zărandului”, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei (1971-1973)*, Cluj, 1973.

Pachița, Mirela, „Aspecte privind evoluția bolilor infecțioase și epidemiilor din județul Arad în perioada interbelică”, în vol. *Administrație românească arădeană – Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX.

Papism și ortodoxism în Ardeal sau porfiră și cunună de spini. Studiu statistic bisericesc, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane, f.a.

Pascu, Ștefan, *Ce este Transilvania? Was ist Siebenbürgen?*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983.

Pădurean, Corneliu, Truță, Horia, „Situția administrativ-teritorială și demografică a județului Arad în perioada 1945-1989”, în vol. Adrian Nițu (coordonator), *Arad. Economie și societate 1945-1989*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2015.

Pătruț, Ioan, *Onomastică românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.

Pârvan, Vasile, *Dacia*, volum publicat de Asociația Academică „Vasile Pârvan” a foștilor membri ai Școlii Române din Roma, București, MCMXXXVII.

Piketty, Thomas, *Capitalul în secolul XXI* (traducere în limba română de Irina Brateș și Lucia Popovici), București, Editura Litera, 2015.

Pitagora, *Legile morale și politice*, Editura Antet, București, f.a.

Popeangă, Vasile, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului 1721-1821*, Arad, 1974.

Popeangă, Vasile, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea 1821-1867*, Arad, 1979.

Popeangă, Vasile, *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918*, Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al județului Arad, 1976.

Roșuț, Nicolae, „Introducere”, în vol. Eugen Glück, Nicolae Roșuț, *Aradul și mișcarea memorandistă*, Universitatea cultural științifică, Arad, 1978.

Roșuț, Nicolae, „Rolul Aradului în intensificarea legăturilor cu România”, în vol. *Aradul – permanență în istoria patriei*, 1978.

Roz, Alexandru, Kovách, Géza, *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, Editura Universității „Vasile Goldiș” Arad, 1997.

Truță, Horia, Ardelean, Aurel, Don, Ioan, *Căsoaia și împrejurimile. Însemnări monografice*, Editura Vasile Goldiș University Press, Arad, 2014.

Tuleu, Ioan-Valeriu, *Cintei, satul dintre bălți*, Editura Viața Arădeană, Arad, 2008.

Tuleu, Ioan-Valeriu, *Războiul trăit. Arădenii pe fronturile războiului mondial*, Editura Viața Arădeană, Arad, 2012.

Tuleu, Ioan, „Aspecte din viața cultelor religioase din județul Arad în perioada comunistă (1945-1989)”, în vol. Adrian Nițu (coordonator), *Arad. Economie și societate 1945-1989*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2015.

Ungureanu, Horia, *Ochiul zilei de ieri*, București, 1976.

Văsonan, Dorin, *Monografia localității Nadăș, județul Arad*, lucrare de grad didactic, Universitatea din Oradea, 2013 (suport electronic).

Vesa, Pavel, *Bisericile de mir arădene între tradiție și modernitate*, Arad, Editura Mirador, 2000.

Vesa, Pavel, *Episcopii Aradului*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2007.

Xenopol, A. D., *Istoria românilor*, I, Ediția a IV-a, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985.